

T.C

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÇOK ULUSLU ENERJİ ŞİRKETLERİNİN ULUSLARARASI
EKONOMİ VE POLİTİKADAKİ YERİ: ABD VE RUSYA
KARŞILAŞTIRMASI**

Hazırlayan

Esra PALA

Düzce

Mayıs, 2016

T.C

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÇOK ULUSLU ENERJİ ŞİRKETLERİNİN ULUSLARARASI
EKONOMİ VE POLİTİKADAKİ YERİ: ABD VE RUSYA
KARŞILAŞTIRMASI**

Danışman

Doç. Dr. Zafer AKBAŞ

Hazırlayan

Esra PALA

Düzce

Mayıs, 2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalında oy birliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

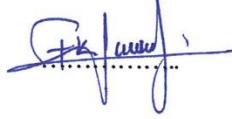
Başkan Doç.Dr. Zafer AKBAŞ

Üye İshak TORUN

Üye Yrd.Doç.Dr. Faruk Kerem ŞENTÜRK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

25.04.2016

Prof.Dr. Mehmet Selami YILDIZ
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmaya beni yönlendiren, eğitim hayatımda hep arkamda olan ve çalışma boyunca bana her türlü desteği sağlayan değerli tez danıőmanım Sayın Doç. Dr. Zafer AKBAŞ'a, çalıőmalarım sırasında bana katkıları olan Sayın Yard. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK ve Okutman Mesut KULELLİ hocama, değerli arkadaőım bilgisayar ğretmeni Hayal İLGAN'a, eğitim hayatım boyunca her zaman arkamda olan değerli eőim Avukat őafak PALA'ya, annelerim Kadriye SEVKAR ve őükran PALA'ya en içten teőekkürlerimi sunarım.

Esra PALA

ÖZET

Çok uluslu şirketler, küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla ön plana çıkmaktadır. Güçlü sermaye yapıları, gelişmiş teknolojiye sahip alt yapıları sebebiyle, faaliyetlerini ve etkilerini güçlü bir şekilde ve küresel çapta yürütebilmektedirler.

Günümüz dünyasında kalkınma ve gelişmenin temel dayanaklarından olmaları sebebiyle, doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynakları üzerindeki politik ve ekonomik rekabet oldukça çetin bir hal almıştır. Bu çalışma, günümüz dünyasında çok uluslu şirketleri ve enerji kaynaklarının öneminin daha önce olmadığı kadar artması nedeniyle, uluslararası ekonomi ve politikadaki yerini, ABD ve Rusya menşeli olanlar ve bunların faaliyetlerini ele almak suretiyle incelemeyi amaçlamıştır.

Çalışma, petrol ve doğal gazın dünya ekonomi ve politikasında üstünlüğün sağlanması ve çıkarların maksimize edilmesi açısından büyük ve önemli bir ekik ve politik araç olduğu varsayımına dayanmaktadır. Çalışmada, ABD ve Rusya'nın ekonomik ve politik üstünlüğünde; çıkarlarının korunması ve geliştirilmesinde enerji hâkimiyetinin hayati rolü bulunduğu kabul edilmiştir. Anılan amacın ortaya konulmasında neorealist teoriden yararlanılmıştır.

Çalışmada günümüz dünyasında çok uluslu şirketlerin rolünün gün geçtikçe arttığı, ekonomik ve politik boyutu bulunan doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynakları üzerindeki rekabetin de, diğer alanlardaki rekabetin bir uzantısı olarak çetinleştiği ve kritik bir hal aldığı sonucuna, çok uluslu şirketlerin faaliyetleri, yapıları ve etkileri incelenerek ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Ekonomi, Politika, Çok Uluslu Şirket, ABD, Rusya

ABSTRACT

Multinational corporations have come to the forefront with the expansion of globalization. Powerful capital structures have been able to carry out their operations exacting their influence globally in a strong manner thanks to their infrastructure empowered by advanced technology.

There has been a stiff political and economic competition on such energy sources as natural gas and petrol because these energy sources are the fundamental elements of growth and development in today's world.

The aim of this study is to investigate the multinational corporations and the importance of energy sources due to an unprecedented increase in their role in the context of international economy and politics, with American and Russian origin corporations and their operations taken into consideration.

This study is based on the assumption that petrol and natural gas are important economic and political mediums to maximize the gains and thereby take the lead in global economy and politics. It has been assumed in this study that domination of energy enjoys a vital role in maintaining and improving the gains to ensure political and economic superiority of USA and Russia. Neo-realist theory has been taken as the basis for this study.

Investigating the operations, structures, and effects of multinational corporations, it has been found that the role of multinational corporations is increasing; moreover, the competition on such energy sources as natural gas and petrol, which are politically and economically important, is getting more and more fierce as an extension of the competition in other related fields with each passing day.

Key words: Energy, Economy, Politics, Multinational corporations, USA, Russia

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	İV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
1.GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM NEOREALİZM VE ENERJİ REKABETİ

1. Neorealist Teori.....	4
1.1. Neorealizmin Varsayımları	5
1.1.2. Neorealizme Getirilen Eleştirilere Yönelik Cevaplar	7
1.2. Enerji Kavramı	10
1.2.1. Enerjinin Tanımı	11
1.2.2. Enerjinin Önemi	12
1.3. Uluslararası Alanda Enerji Güvenliği	13
1.3.1. Enerji Güvenliği	15
1.3.2. Enerji Güvenliğinin Sağlanması	16

İKİNCİ BÖLÜM ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

2.1. Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Tanımı	17
2.2. Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Özellikleri	18
2.3. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi.....	19
2.3.1. Ticaret Dönemi.....	20
2.3.2. Sömürgecilik Dönemi	21

2.3.3. Ayrıcalık Dönemi.....	22
2.3.4. Uluslararası Dönem.....	22
2.4. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Önemi.....	23
2.5. Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Sürecinde Ekonomik Etkileri.....	26
2.6. Çok Uluslu Şirketlerin Yatırım Yapmasını Etkileyen Faktörler.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA ENERJİ’NİN YERİ

3.1. Enerji Kaynaklarının Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik.....	31
3.2. Uluslararası Alanda Enerji Rezervi, Üretimi, Arz ve Talebi.....	35
3.3. Uluslararası Enerji Kaynakları Arasında Petrol ve Doğal Gazın Yeri.....	44
3.3.1. Petrol.....	45
3.3.2. Doğal Gaz.....	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU’DA ENERJİ

4.1. Orta Doğu Bölgesi’nin Enerji Potansiyeli.....	48
4.1.1. Enerji Güvenliğinde Orta Doğu Bölgesi’nin Jeopolitiği.....	51
4.1.2. Orta Doğu Bölgesi’nin Temel Politik ve Ekonomik Boyutu.....	53

BEŞİNCİ BÖLÜM

ABD VE RUSYA’NIN ENERJİ POLİTİKALARI

5.1. Enerji Politikası Kavramı.....	57
5.2. ABD’nin Enerji Politikaları.....	59
5.2.1. ABD’nin Soğuk Savaş Sonrasında Orta Asya Politikası.....	60
5.2.2. ABD’nin Orta Doğu Enerji Politikaları.....	62

5.2.3. ABD'nin Hazar Havzası, Kafkasya ve Karadeniz Enerji Politikaları.....	64
5.3. Rusya'nın Enerji Politikaları.....	67
5.3.1. Rusya'nın Orta Doğu Enerji Politikaları.....	68
5.3.2. Rusya'nın AB'ye Yönelik Enerji Politikaları	69
5.3.3. Rusya'nın Hazar Havzası, Kafkasya ve Karadeniz Enerji Politikaları	71

ALTINCI BÖLÜM

ABD VE RUSYA ÇOK ULUSLU ENERJİ ŞİRKETLERİ FAALİYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

6.1. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin ABD ve Rusya'ya Ekonomik Etkileri.....	75
6.2. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin İstatistikleri.....	77
6.2.1. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin Çalışan Sayısı.....	82
6.2.3. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin ABD ve Rusya'daki Dış Ticaret Oranları .	87
6.3. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin Tüketim Değerleri	96
SONUÇ	100
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR

BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CENTRASBAT	: Orta Asya Barış Gücü Taburu
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EAGP	: Avrasya Gaz Üreticileri Birliği
GATT	: Gümrük Tarifeleri Ticaret Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
MGA	: Milli Güvenlik Akademisi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SAREM	: Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TMMOB	: Makine Mühendisleri Odası
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Kararını Etkileyen Faktörler	30
Tablo 2. 2012 Yılı İtibarıyla Dünya Üzerindeki Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı	37
Tablo 3. Dünya İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri Dağılımı (2012 -% ve Trilyon m ³)	39
Tablo 4. Dünya Petrol Üretimini Bölgesel Dağılımı (Milyon Varil/Gün).....	40
Tablo 5. Dünya Doğal Gaz Üretimini Bölgesel Dağılımı (Milyar m ³).....	41
Tablo 6. Bölgelere Göre Petrol Üretimi (2010-%)	50
Tablo 7. Forbes'ın Sıralamasına Göre Dünyanın En Büyük 25 Enerji Şirketi	78
Tablo 8. 2012 Temmuz itibarıyla çok uluslu enerji şirketlerinin çalışan sayısı (petrol ve doğal gaz)	83
Tablo 9. Şirketlere Göre Rusya'nın Doğal Gaz Üretimi (2013).....	91
Tablo 10. Enerji Şirketlerine Göre Rusya'nın Petrol Üretimi (2013).....	92
Tablo 11. Ükelere Göre Rus Doğal Gazı İhracat Oranları (2012).....	93
Tablo 12. RF 2013 -2014 İthalat-İhracat Oranları (%)	94
Tablo 13. Dış Pazarlarda Doğal Gaz Satışlarına Göre Gazprom'un 2000-2012 İhracat Gelirleri	95
Tablo 14. Net Enerji İthalat/ İhracat Oranları	95
Tablo 15. 2011-2012 Yılları Arasında ABD ve Rusya'nın Doğal Gaz Tüketim Verileri (Milyar m ³)	97
Tablo 16. Bölgelere Göre Doğal Gaz Tüketim Verileri (2010).....	98

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Dünya Birincil Enerji Tüketimi.....	46
--	----

1.GİRİŞ

Zamanla değişen teknolojik gelişmeler, tüketici isteklerinin sürekli değişmesi, uluslararası düzeydeki gelişme etkinlikleri, sınırları yok ederek piyasaların küreselleşmesine yol açmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanmakta olan değişimlerle beraber küresel anlamda yeni bir ekonomik düzenin kurulduğunu görmek mümkündür. Gün geçtikçe çoğalan bilgi teknolojisinin kullanılması ve pazarların standart bir yapı sunmalarıyla işletmeler çalışma bölgelerini dünyaya dönük olarak yürütmek gibi bir durumla karşılaştıkları için küresel piyasalarda rekabet büyümektedir.

Çok uluslu şirketler, varlıkların ve üretimin küreselleşme sürecini hızlandırmış, kitle iletişim araçlarını denetleyerek küresel seviyede tüketimi ve tüketim bilgisini genişletmiştir. Böylece bütün ekonomik faaliyetleri etkileyen, hatta belirleyen bir konuma gelmiştir. Bu değişimler, algıları ve ilgileri ÇUŞ'ların faaliyetleri ile etkilerine yoğunlaştırmıştır.

ÇUŞ'lar, gerek ulusal gerekse uluslararası piyasada rekabet avantajlarını büyütebilmek, piyasa oranını çoğaltmak ve satış potansiyelini artırmak açısından yeni politikalar oluşturma seçeneğini tercih etmişlerdir. Çok uluslu şirketlerin, politika ve yönetsel tercihlerini ülkeden ülkeye göre farklılaştırarak küresel ekonomi ve politikada etkili olmaya çalıştıkları söylenebilir.

Küresel ticaretin gelişmesiyle birlikte, gelişmekte olan ülkelere yönelik yabancı kaynaklı yatırımların meblağlarında büyüme yaşandığı görülmektedir. Yapılan yatırımlar kimi zaman ülkelerin ilerlemesine fayda sağlarken kimi zamanda devasa sarsıntılara neden olmuştur. Bu anlamda varlıkları, ana vatandan bölgeye yayılmış çok uluslu şirketler daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır.

Küreselleşme ile uluslararası mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki dolaşımı çok uluslu şirketlerin ekonomik bir güç olmasını sağlamaktadır. Aktörler, ÇUŞ'ların ellerinde bulundurdukları güçlü sermayeyi bölgelerine çekmek adına büyük rekabet içerisine girmektedirler. Başarı elde etmek isteyen ülkeler çok uluslu şirketlere dönük

olarak çok yönlü destekleyici düzenlemeler oluşturup uygulamaya sokmaktadırlar. Bununla beraber çok uluslu şirketler de bu ülkelerdeki önemli farklılaşmaların meydana gelmesine önderlik yapmaktadırlar.

Bu çalışma çok uluslu şirketlerinin uluslararası ekonomi ve politikada yerini, ABD ve Rusya gibi iki önemli aktörün faaliyetlerini ele almak suretiyle incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma amaçları bakımından kuramsal araçları bakımından betimsel bir çalışmadır.

Çalışma, petrol ve doğal gazın dünya ekonomi ve politikasında üstünlüğün sağlanması ve çıkarların maksimize edilmesi açısından büyük ve önemli bir ekonomik ve politik araç olduğu varsayımına dayanmaktadır. Teorik olarak neorealist kuramı temel almıştır.

Enerji kaynaklarının uluslararası boyuttaki yerinin politikayı ve ekonomiyi yakından ilgilendirmesi ve sahip olunan enerji kaynaklarının ülkelere getirdiği avantajlar açısından önem taşımaktadır. Enerji şirketlerinin öneminin gittikçe arttığı görülmektedir. Enerji kaynakları içinde en çok petrolün uluslararası politikaya konu olduğu söylenebilir. Doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının dağılımı devlet ve uluslararası güçlerin izledikleri politikaları her geçen gün daha da belirler bir hale gelmektedir. Bu anlamda enerjinin dış politikada önemli bir baskı aracı olduğunu ve enerji politikalarının dünya ekonomisini önemli ölçüde etkilemeye başladığını söylemek mümkündür. Bu durum ABD ve Rusya'yı fiyat konusunda rekabete sokmaktadır. ABD'nin kaya gazı sayesinde daha az petrol ithal etmesinin, Rusya ekonomisi açısından büyük bir risk faktörü oluşturduğu söylenebilir.

ABD'nin kaya gazı sayesinde enerjideki verimliliğini arttırması, petrol ve gaz üretimini yükseltmiş olması 2035 yılına kadar neredeyse bütün enerji talebini yerel kaynaklardan sağlayabileceğini öngörmesini sağlamıştır. Petrol üretiminde ABD ve Rusya'nın son yıllarda birbirlerine oldukça yakın düzeylerde bulunduğu görülmektedir. ABD'nin petrol ve doğal gaz üretiminde mevcut durumunu güçlendirmesi Rusya'yı olumsuz yönde etkilemektedir.

Küresel dünyanın enerji ihtiyacının karşılanmasında petrol ve doğal gaz önemi gittikçe artan araçlardır. Ülkeler petrol ve doğal gaza sahip olarak diğer ülkelere göre karşılaştırılmalı bir üstünlük sağlayabilirler. ABD ve Rusya kendi menfaatlerini arttırmak, ekonomik ve politik açıdan daha avantajlı olabilmek için enerji kaynakları konusunda ciddi bir rekabet savaşı sürdürmektedir.

Bu çalışmada çok uluslu enerji şirketlerinin faaliyetleri, ekonomik ve politik durumları, ABD ve Rusya menşeli çok uluslu şirket örnekleri ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal ve teorik çatı, ikinci bölümde çok uluslu şirketlerin temel özellikleri, üçüncü bölümde ise uluslararası alanda enerjinin yeri anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde Orta Doğu Bölgesi'ndeki enerjinin ekonomik ve politik durumu incelendikten sonra beşinci bölümde ABD ve Rusya'nın enerji politikaları, son bölümde ise ABD ve Rus çok uluslu enerji şirket faaliyetlerinin karşılaştırmaları yapılmıştır.

Sonuç kısmında ise günümüz dünyasında faaliyet ve etkileri son derece artan çok uluslu şirketlerin en önemli rekabet alanlarından birinin enerji olgusu olduğu vurgulanarak, Rusya ve ABD menşeli çok uluslu enerji şirketlerinin uluslararası ekonomi ve politika alanında birer rekabet öznesi haline dönüştüğü sonucuna varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOREALİZM VE ENERJİ REKABETİ

1. Neorealist Teori

Neorealizm 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Ortaya koyduğu sistem, karar alma süreci, menfaatlerin elde edilmesinde güç faktörü, gerçekçi algı yeteneği, çatışma ve çekişmeleri işbirliği çerçevesinde ele alması, normlara göre hareket ederek kazanç elde etme neorealizmin temel noktalarıdır. Yapısal realizm kavramıyla da kullanılan neorealizm bütüncül teorilerin ilk örneği olarak gösterilebilir.

Neorealizmin günümüzdeki en önemli temsilcisi Kenneth Waltz 1979'da yayınlanan *Theory of International Politics* isimli kitabıyla uluslararası siyasal sistemler üzerine bilimsel bir açıklama yapmaya çalışmıştır. Waltz bu kitabında Klasik Realizmin eksiklikleri üzerinde durmuş ve Klasik Realizmin daha çok uluslararası politikanın temel aktörleri olan devletler üzerinde yoğunlaşmasını eleştirmiştir. Waltz'a göre herhangi bir uluslararası ilişkiler teorisi sadece devletler değil, aynı zamanda sistem üzerinde de durmalıdır. Uluslararası sistemde anarşik yapı üzerinde duran neorealizm daha çok devletlerin davranışlarını nasıl belirlediğini anlamaya çalışmaktadır (Çakmak, 2007: 143-144).

Waltz'un yapısalcı olma iddiası, yapısal realizmini realizmden ve diğer bireyci teorilerden ayrılmasına sebep olan faktördür. Yapısalcılığın hangi şekilde ele alındığının açıklanması neorealizmin yapısalcılık tartışmasındaki konumunun belirlenmesi için gereklidir.

Neorealizmde yapısal olarak uluslararası sistemin anarşik olduğu ileri sürülmektedir. Sistemi meydana getiren unsurlar prensip olarak ulus devletlerin varlıklarının sürekliliğini sağlama, güvenliklerini oluşturma, özgürlüklerini kazandırma veya muhafaza etme gibi amaçlara ulaşmak açısından mücadele etmektedirler. Bu durum devletler açısından menfaatlerinin kabulü için çaba

göstermeyi gerekli hale getirmektedir. Böylece uluslararası alanda yapıyı meydana getiren birimlerin içinde bir çekişme durumu oluşmaktadır. Sistemi meydana getiren birimler yapıyı etkilememektedir. Devletlerin içyapılarının aksiyon birimi olarak kabul edildiği teori realizmdir. Aksiyon birimlerinin içyapılarla beraber kabul edildiği alan neorealizmdir (Çaman, 2007: 44).

Neorealizm devlet eylemlerinin temel nedeni olarak insan doğasından kaynaklanan bir takım dürtüler olduğu düşüncesini desteklememektedir. İnsan doğasındaki kötü özelliklerin yanı sıra iyi özelliklerin de var olduğu gerçeği neorealizmin sistem yapısına daha çok vurgu yapmasına sebep olmaktadır. Waltz'a göre, tüm kötü olayları insan doğası ile bağdaştırıp insan doğası kötü olduğu için uluslararası sistemde de kötü şeyler oluyor demek kolay yolu seçmektir. Tüm savaşları insan doğasına bağlamanın herhangi bir geçerliliği ileri sürülemez (Waltz, 2001: 27-28). İnsan doğasının sadece kötü ve yıkıcı sonuçlar veren davranışlara neden olduğu görüşü neorealizm tarafından kabul edilmemektedir.

1.1. Neorealizmin Varsayımları

Neorealizmin ilk ve temel varsayımı güç ve çıkar mücadelesinde uluslararası politikanın bir siyasal süreç olmasıdır. Devletlerin aktör olarak görülmesi ikinci varsayımdır. Temel olarak uluslararası politika devletlerarasında meydana gelen bir etkileşim ve mücadele sürecidir. Uluslararası sistemin anarşik olması neorealizmin önemli bir varsayımdır.

Klasik realizmin aksine neorealizm, uluslararası aktörlerin sadece devletler olmadığını kabul etmektedir. Giderek etkileri artan uluslararası örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının, çıkar gruplarının, çok uluslu şirketlerin, diaspora ve lobilerin, bağımsız araştırma- istihbarat kuruluşlarının ve bireylerin sistem içindeki önemini vurgulaması bakımından neorealizm, klasik realizme göre daha kapsamlı bir teori olma özelliği ifade etmektedir (Çıtak, 2014: 49).

Neorealizm, devletlerin uluslararası ilişkilerin temel ögesi olduğunu ileri sürmenin diğer aktörlerin varlığını inkâr etmek anlamına gelmediğini

vurgulamaktadır. Devletler doğaları gereği ve herhangi bir zamanda uluslararası ilişkilerin en önemli belirleyicileri olmaları sebebiyle baskın aktör olma niteliği taşımaktadır (Gilpin, 1981: 18).

Devletlerin dış politikası üzerindeki belirleme ve kısıtlama etkisine odaklanması, dış politikada benzerlikler olduğunu dile getirmesi, bilim felsefesinin ilkelerine önem vermemesi, tarihsel yaklaşımın yerine yapısalcı bir yaklaşım benimsemesi ile anarşi kavramına verdiği önem açısından neorealizmin realizm teorisinden farklılık gösterdiği söylenebilir. Realizm insanın doğasını ele alarak güce odaklanmakta iken, neorealizmin uluslararası sistemdeki odaklandığı kavram anarşidir (Arı, 2010).

Neorealizme göre devletler büyük, orta ve küçük olarak sınıflandırılmaktadır. Bu şekilde sınıflandırılmalarının nedeni etkin güçleridir. Devletlerin güç dağılımında eşitsizlik olduğu düşüncesi Waltz'un öne sürdüğü teoride göze çarpan önemli unsurlardan biridir. Çünkü devletler uluslararası sistemde güç dağılımına göre konumlandırılmaktadır. Devletlerin gücü derken kastedilen güç sahip oldukları askeri ve ekonomik güçtür. Üstelik ekonomik gücün daha fazla önem teşkil ettiği görülmektedir. Bunun nedeni ekonomik gücün askeri güce dönüşebilme özelliğidir. Buradan hareketle askeri bakımdan yeterli düzeyde olmayan ama ekonomik olarak gücü elinde bulunduran devletin daima rakip olarak görüleceği rahatlıkla ifade edilebilir (Mearsheimer, 2001: 143-144).

Klasik realistler, gücü devletlerin ulaşmak istedikleri nihai amaç olarak görürlerken; Neorealistler, gücü devletlerin hayatta kalmak için ihtiyaç duydukları bir araç olarak kabul etmektedir. Waltz'a göre devletler varlıklarını devam ettirmek amacı taşıyan rasyonel aktörlerdir. Bu amaca ulaşabilmek için ya kendi kapasitelerini askeri ekonomik gücü artırmakta kullanacaklar ya da sistemdeki diğer aktörlerle birleşerek güçlerini arttırma yolunu seçeceklerdir (Bozdağlıoğlu, 2007: 148).

1.1.2. Neorealizme Getirilen Eleştirilere Yönelik Cevaplar

Realizmin temel kavramlarından biri ulusal çıkardır; ancak ülke menfaatlerinin ne şekilde ve ne gibi süreçlerden geçerek belirlenmesi gerektiğini konu dışında bırakmaktadır. Neorealistlerin tüm mücadelesine rağmen bu yapı tamamıyla siyasal bir çerçevede içinde sıkışıp kalır ve toplumu geliştirici asli unsurlar üzerinde duramaz. Devletin daha ön planda tutulmasının zorunluluk olarak görülmesi nedeniyle başarmak istedikleri anlamsal genişleme tatmin edici boyuta erişmemektedir. Keohane, ekonomik sistemin önemli oranda devletlerin politikalarıyla meydana getirildiği iddiasında bulunarak yapının içeriğini boşaltmaktadır (Agnew, 1994: 91).

Nye ve Keohane'nin realizmin yetersizlikleri üzerine ortaya koydukları yaklaşımlar ve realizmin zamanla farklılaşan durumlara uyum sağmasına yönelik onu meydana getiren unsurların çabası neorealizmi geliştirmiştir. Neorealizm zaten böyle yazarların içerden yönelttikleri eleştiriler ile gelişmiştir. Bu iki yazar devletlerin temel aktör olduğunu kabul etmekle birlikte başka yeni aktörlerin de ortaya çıktığını belirtmiştir (Waltz, 1979).

Yapısal bir uluslararası ilişkiler kuramı geliştirilmiş ve bu kuram ülkelerin iç egemenliklerini aşan uluslararası bir sistemin önceliğini savunmuştur. Yapının temel taşı anarşidir. Neorealizmin pozitivistimin önceliğini yeniden kontrol ettiği görülmektedir. Kendisine yönelik eleştirilerin asıl nedeni bilime yöneliminde etkin olarak pozitivist değerden bağımsız araştırma yöntemini benimsemesidir (Cox ve Sjolander, 1997: 3).

Uluslararası sistemin değişme durumuna açıklama getirememesi neorealizme getirilen eleştirilerden biridir. Uluslararası ilişkileri anarşik olarak görmesi nedeniyle kurallara ve normlara açıklama getirememiş olması, yapı/amil kavramlarında yapıyı ön planda tutması ve sistem dönüşümünde amillerin rolünün olmaması diğer önemli eleştirilerdir (Yalvaç, 1996: 149-164).

Yalvaç (2010: 15-29) neorealizmin eleştirilme sebepleri arasında Soğuk Savaş sırasında realizmin ve neorealizmin hâkimiyetinde olan uluslararası ilişkiler teorilerinin uluslararası değişim sorunsalını görmezden gelip anarşi sorunsalına odaklandıklarını göstermektedir. Hal böyle olunca da neorealizmin her şeyi anarşi/düzen denklemine açıklamaya çalışması kendisini eleştiri tahtına oturtmuştur. Özellikle soğuk savaş döneminde dünya genelinde bir değişim söz konusuydu ve bu değişim de anarşi/düzen denklemiyle açıklanamayacak kadar sosyolojik, ekonomik ve kültürel öğelerle iç içe karmaşık bir kombinasyon içermiştir.

Neorealizmde sistemin içindeki değişimlerle sistemin değişimi birbirlerinden ayrı kavramlardır. Sistemin içindeki değişimlere daha sık rastlanılır ve devletlerarasındaki ve devletler düzeyindeki olaylarla açıklanabilir. Oysa sistemin kendisinin değişmesi çok kolay rastlanılan bir konu değildir. Bu konuda açıklamaları yetersiz kalan ve sistemin değişimini tam anlamıyla açıklayamadığı düşünülen Waltz eleştirilmiştir. Sistemin değişmesini açıklamada yetersiz olduğu eleştirisi özellikle Soğuk Savaş sonrasında görülmektedir (Serdar, 2015: 19).

Sistemin çift kutupludan tek kutuplu hale geçmesi eleştirilerin temelini oluşturur. Waltz bu konuda yazdığı “Soğuk Savaş Sonrası Yapısal Realizm” makalesinde, demokrasinin ve nükleer silahların aslında sistem içi değişiklikler olduğunu ve sistemi değiştirmedini savunmuştur. “Silahlardaki ya da sistemin kutuplaşmasında olan değişimler sisteme yayılan büyük değişimlerdir, buna rağmen sistemi farklı bir şeye dönüştürmezler. Eğer sistem değişseydi, uluslararası politika uluslararası politika olmaktan çıkardı. Geçmiş artık geleceğe yol gösteremez hale gelirdi diye belirtmiştir” (Waltz, 2000: 1-6).

Neorealizmin eleştirilenleri, yapısal faktörlere bakarak Soğuk Savaş’ın sona ermesi gibi büyük değişikliklerin öngörülemediğini belirterek, neorealist teorinin devamlılığı açıklamada gösterdiği başarıyı değişikliği açıklamakta gösteremediğini iddia etmişlerdir. Neorealizm ait olduğu realist ekolün artık uluslararası ilişkileri açıklayamadığı iddiasıyla da eleştirilmiş, realist teoriyle birlikte anılan “uluslararası

ilişkiler” teriminin de artık dünya siyaseti veya küresel siyaset gibi iç dış ayrımını vurgulamayan terimlerle ikame edilmesi gerektiğini ileri sürülmüştür (Tuğtan, 2014: 126).

Watz’a göre demokrasinin yayılması, uluslararası ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın artışı ile kendini gösteren küreselleşme, uluslararası örgütlerin etkinliğinin artması gibi değişimler, uluslararası ilişkilerin temel yapısal özelliği olan anarşi koşulunu değiştirmemiştir. Karşılıklı bağımlılığı da zayıf bir etken olarak gören Waltz karşılıklı bağımlılığın savaşları caydırdığı kadar savaşları tetikleyebileceğine de dikkat çekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Almanya’nın birbirlerinin ikinci büyük ticaret ortağı olduğuna işaret eden Waltz, bunun savaşı engellemediğini aksine gerginlikler artarken sorunların çözülmesini zorlaştırdığını ileri sürer. Sonuçta “ya birlikte batarız ya da birlikte çıkarız gibi görüldüğünde ayrı ayrı yüzmeye devam etmek, bunu yapabilenlere daha çekici görünecektir”(Waltz, 2000: 15).

Waltz devletlerin küreselleşen piyasalar üzerinde hala çok büyük etki sahibi olduğuna işaret etmektedir. Zayıf devletlerin çöküşü ya da devlet-dışı aktörler karşısında aciz duruma düşmesinin devletin genel bir geri çekilme hali olduğu sonucuna varmamız için yeterli olmadığını belirtir: “İçeride ya da dışarıda devletin gücünün azalmakta olduğu bir gerçekten ziyade bir yanılsama ya da dileğin ifadesidir” (Waltz, 2000: 17-18). Sonuç olarak, ekonomik karşılıklı bağımlılık da tarihsel olarak değişiklik göstermekle beraber, uluslararası sistemin anarşik yapısını değiştirmemektedir.

Neorealizme dair bu eleştiriler, eleştirel kuramdan gelmiştir. Bu kuram yöntemi tekrar açıklama iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. Eleştirel kuramcılarının ve Neorealistlerin arasında kuramsal çatışmanın gerçekleştiği görülmektedir. Bu çatışma 1980’lerin paradigmalar arası tartışmasında berraklık kazanmıştır.

1.2. Enerji Kavramı

Enerji insanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi açısından en temel ihtiyaçlardan biridir. Enerji ihtiyacı bu önemini insanlığın bilimsel çalışmalarını sürdürebilmesi, uygarlıkların gelişmesi ve refahının artırılması bakımından vazgeçilmez bir unsur olduğu için gelecekte de kesintisiz olarak devam ettirecektir. Ülkelerin gelişip güçlü hale gelmesinde ve sürekliliğinin sağlanmasında enerji konusu en stratejik faktörlerden biri olarak görülmektedir. Enerji ihtiyacını ve karşılanmasını ortaya çıkaran sebepler, bilim ile teknoloji alanındaki gelişmelerin neticesinde üretimde ve tüketimde yaşanan makineleşme ile endüstridir. Enerjinin sınırları aştığı ve uluslararası boyuta taşındığı görülmektedir. Teknolojik gelişme ile beraber zamanla üretim faktörleri arasında enerjiye duyulan bu ihtiyaç önemli bir unsur haline gelmiştir (Yatar, 2007: 1).

İnsanlık için su ve hava ne kadar gerekliyse enerji de insanlık için o kadar gereklidir. Çünkü dünyadaki bütün uygarlıkların temelidir. Ayrıca bir ülkenin ne kadar tüketimde bulunduğunu ve üretim kapasitesinin ne seviyeye eriştiğini de gösteren önemli bir unsurdur. Devletlerin vatandaşlarına iyi bir yaşam ve refah şartları sağlayabilmesi için enerjiye sahip olmaları gerekmektedir (İmer, 2005: 2-9).

Ülkelerin ve küresel aktörlerin mevcut enerji kaynaklarına daha ilgili duruma gelmesinin sebebi dünyadaki enerji kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle tükenme ihtimalinin bulunmasıdır. Bu ihtimal dünyayı yeni enerji kaynak ve çeşitlerini arama girişimine yönlendirmiştir. Enerji hâkimiyetini elinde bulundurmak çok önemlidir. Bu hâkimiyeti elinde bulundurmanın yolu küreselleşme sürecinde ulusal sınırları aşmaktan, rekabet koşullarında diğer ülkelere karşı güçlü durabilmekten ve varlığını sürdürebilmekten geçmektedir. Enerjiye ulaşmak için iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar yüksek maliyet ve büyük ölçekli yatırımdır. Enerji konusunda alınacak kararlar ülkeler ve bölgeler açısından geleceğe yönelik radyoaktif reaksiyon gibi değiştirilmesi ve engellenmesi güç olan durumlar meydana getirmektedir (Aydın, 1999: 6).

Bilimsel literatüre bakıldığında enerjinin şekline göre birincil ve ikincil olarak adlandırıldığı görülmektedir. Değişim ya da dönüşüm uygulanmamış enerji durumuna birincil enerji denmektedir. Ham petrol, doğalgaz, katı yakıtlar, hidrolik güneş, jeotermal, hidrojen ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları, odun, bitki ve hayvan artıkları yani biomas gibi geleneksel yâda ticari olan ve olmayan enerji kaynakları uluslararası alanda birincil enerji kaynaklarıdır (Aydın, 2010: 317-319).

Birincil enerjinin dönüştürülmesiyle oluşan enerji çeşidi ikincil enerjidir. Elektrik enerjisi ikincil enerji kaynaklarının hem önemli hem de çok kullanılan türüdür. Dünyadaki tükenbilir enerji kaynaklarını kömür, ham petrol, doğal gaz ve nükleer enerji oluşturmaktadır (Yücel, 1994: 142).

Sahip oldukları kimyasal ve fiziksel özelliklere göre enerji kaynakları ve türevlerinin; elektrik, rüzgâr, nükleer, biokütle, kinetik ve potansiyel gibi değişik gruplandırmalara ilave edildiği görülmektedir. Enerji konusunun alt başlıklarını uluslararası ilişkilerde kömür, ham petrol, doğalgaz ve bu kaynakların yer aldığı bölgeler oluşturmaktadır (Kocaoğlu, 1996: 4). Uluslararası alanda enerjinin konusunu genellikle ham petrol ve doğalgazın oluşturduğu görülmektedir. Dış politika ve güvenlik kavramları 20. yüzyılla birlikte gelişmiştir. Daha sonra stratejik önemi bulunan ham petrol ve doğal gazın da gelişmeye dâhil olduğu görülmektedir (Ayhan, 2009: 71).

1.2.1. Enerjinin Tanımı

Enerji iş yapabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Bacanlı, 2011: 92). Elektronların bağlardan kopması ya da dâhil olması ile meydana gelen enerji, maddenin kendi içyapısındaki atom ve moleküllerin hareket etmeleriyle ilgili. Bağlardaki enerjinin elde edilmesi gerekli işlemlerin yapılmasına bağlıdır. Sürtme, yanma, kırma, sürtünme, kimyasal değişim ve dönüşümlerle maddenin yapısında var olan enerjiyi ortaya çıkarmak mümkündür. Güneş, maddelerin içyapısında var olan enerjinin esas kaynağıdır (TMMOB, 2011: 6).

Ekonomik amaçlara yönelik olan enerji, ulaşımdan iletişime, ağır sanayiden evlerdeki mutfak ocaklarına kadar çok çeşitli ihtiyaç alanlarında harcanmaktadır. Yüksek seviyelerde enerji tüketilmesini zaruri kılan durumlar vardır. Bunlar; ağır sanayide üretim faaliyetlerinin, makine ve motor gücü ile yapılabilmesinin ve üretim sürecinde aksamaların olmamasıdır. Bu gibi önemli alanlarda aksaklıkların olmaması için enerji kaynağının sürekliliği ve düzenli bir şekilde ulaşılabilişirliğinin sağlanması çok önemlidir (Doğanay, 1998: 2).

Enerji uluslararası ilişkiler alanında çoğunlukla ülkelerin, aktörlerin ve uluslararası kuruluşların ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ham petrol ve doğalgazın bulunmasından rezervin tespit edilmesine, ortaya çıkarılmasından pazarlara ulaştırılmasına kadar her önemli aşamada ülkelerin yapmakta zorunlu olduğu anlaşmalar, geliştirdiği ilişkiler ve uygulamakta oldukları politikalar enerji tanımına dâhil edilir (Satman, 2008: 2). Yaşanan gelişmeler, planlanmış stratejiler, sondaj ve üretim süreci, topluma hizmetin sağlanması, ağır sanayi ve endüstri enerjisinin kapsadığı başlıca alanlardır.

1.2.2. Enerjinin Önemi

Enerji yaşamakta olduğumuz dünyada insan için temel ihtiyaç, ülkelerin ilerlemesi için zaruri araçlardan biridir ve önemi gittikçe artmaktadır. Enerji üretim sürecinin gerçekleştirilerek yaşamın uygun şartlarda devam ettirilebilmesi için büyük öneme sahiptir (Aydın, 1999: 6).

Enerji yaşamımızın vazgeçilmez bir ögesi durumuna gelerek ekonomik gelişmeyi en çok etkileyebilme potansiyeline sahip faktörlerden biri olmuştur. Dolayısıyla ülkeler açısından stratejik bir araçtır. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına, ilerlemesine yol açan olmazsa olmaz bir araç durumuna gelmiştir. Öneminin artması enerji ihtiyacının artması ile aynı orantıda artış göstermiştir. Ülkeler açısından gelecekte ne şekilde enerji ihtiyaçlarının karşılanacağı sorun olarak görülmüş ve ülkeleri yeni enerji alanları aramaya sevk etmiştir. Aktörler arasındaki rekabetin, çekişmenin ve ülkelerin işbirliklerinin önem teşkil eden ögesi olması

enerjiye uluslararası alanda büyük ivme kazandırmıştır. Ülkelerdeki sosyal alanın ve ekonominin gelişmesinde her zaman önemini korumayı sürdürecektir (Prugh, Flavin ve Sawin, 2005: 125).

Günümüzde enerji-ekonomi-çevre arasındaki karşılıklı etkileşimler, enerjiye çeşitli boyutlar kazandırmaktadır. Toplumlar bir taraftan sürekli artan nüfuslarının refahını yükseltmek için üretim yapmak, diğer taraftan da temiz bir çevrede yaşamlarını devam ettirmek istemektedirler. Bunun oluşturulabilmesi için, öncelikle enerjinin temin edilmesi daha sonra da, rasyonel ve verimli olarak kullanılması gerekmektedir. Dünyada hızlı bir şekilde artan enerji talebine karşı, mevcut enerji kaynaklarının giderek azalması ve çevre bilincinin gelişmesi, enerjinin daha verimli bir biçimde kullanılmasını gerekli duruma getirmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinden bu yana, birçok araştırmacı çeşitli enerji konularını analiz etmiş ve özellikle enerji talep tahmin modelleri üzerinde yoğunlaşmışlardır (Gülcü, 2010: 1).

Enerjinin elektrik, kömür, rüzgâr, güneş, nükleer kaynaklar gibi çeşitleri olmasına rağmen günümüzde enerji deyince en önemli kaynak olarak petrolden bahsetmek mümkündür (Kocaoğlu, 1996: 4). Tarihi gelişimi ve sanayileşme üzerine etkileri dikkate alındığında petrol, 21. yy'ın en değerli hammadde olarak değerlendirilmektedir (Karadağ, 1990: 9). Petrol, doğada mevcut bulunan ve kullanım alanı çok geniş bir enerji kaynağıdır (Kılıç, 2003: 150).

Petrol; ekonomik, politik ve askeri olarak paraya ve güce kolayca çevrilebilen harbin nedenini teşkil edebileceği gibi sonucunu da etkileyebilecek stratejik bir hammaddedir (Şirin, Kara ve Demir, 1997: 4).

1.3. Uluslararası Alanda Enerji Güvenliği

Devletlerin istediği yaşam ve refah düzeylerini geliştirebilmeleri ve elde ettikleri seviyeyi sürdürebilmeleri ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının başında yer alan ham petrol ve doğal gaz ne kadar sahip olduklarıyla ya da kurdukları ilişkilerle bunları ne kadar elde edebildikleriyle çok yakından ilişkilidir. Bunların kesintisiz,

güvenli ve arzu edilen zamanda sevkiyatının gerçekleştirilmesi uluslararası alanda enerji güvenliği olarak ifade edilmektedir (Yavuz, 1996).

Ham petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları uluslararası ilişkilerde en önemli konu haline gelmiştir. Bu alanda devamlı olarak incelemesi yapılan en önemli husus enerji kaynaklarının bulunduğu alanlar itibarıyla enerjiyi arz eden diğer ülkelere nasıl taşınacağıdır. Uluslararası alanda irdelenen bağlantılı bir diğer nokta da enerji kaynaklarının üretim aşamasından sonra tüketilen alana ulaştırılması sürecidir. Bunun sonucunda çok uluslu şirketlerin ve uluslararası kuruluşlar ile aktörlerin dış politika durumlarını ne şekilde etkilemeye çalıştığı ve hangi yönde strateji uygulayacakları incelenmektedir (Yücel, 2004).

Uluslararası literatüre baktığımızda enerji konusundan, enerji kaynakları ve enerji bölgeleri biçiminde bahsedilmektedir. Enerji kaynaklarının uluslararası jeopolitik ve jeostratejik teorilerle beraber işlendiği ifade edilebilir. Bağımsızlık ve güvenliğin teminatı olarak güce sahip olabilmek anlatılmaktadır (Yücel, 2004).

Güç elde edebilmek ve onu sürdürüp geliştirmek mümkündür (Ayhan, 2009: 38). Güce ulaşırken ülkelerin karşısına çıkan en önemli sorunun enerji engelleri olduğu görülmektedir. Ham petrol, doğalgaz ve bu kaynakların olduğu bölgeler enerjinin en önemli konusunu oluşturmaktadır. Enerjinin uluslararası ilişkiler disiplinde konu başlığı olması dünyanın seyrini önemli oranda değiştirmiştir. Bunun sebebi Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesidir. 18. ve 19. yüzyıllar ve günümüz dünyasının şekillenmesinde önemli etkisi bulunan Sanayi Devrimi sonucunda ekonomik kaynakların, stratejik hammadde yataklarının sahipliğinin çok önemli olduğu görülmektedir. Bu durum uluslararası alanda da öneme haizdir (Keskin, 2008: 181).

Ham petrol ve doğal gaz rezervlerinin kontrolü, büyük önemi bulunan ulaştırma hatlarının güvenliği, uluslararası piyasalarda egemenlik oluşturma uluslararası literatürün içerisinde geniş bir şekilde yer alan konulardır. Ancak güvenlik merkezli teorilerde enerjinin somut bir şekilde açıklanmadığı söylenebilir.

Yine de enerji kavramının ulusal ve uluslararası güvenliği çok yakın bir şekilde ilgilendirmekte olduğu değerlendirilmektedir (Ediger, 2007: 2).

Bir güvenlik sisteminin oluşturulmasında enerjinin referans noktası olduğu ifade edilebilir. Enerji nakil yollarının güvenliğinin oluşturulması ile de bir ülkenin jeopolitik ve stratejik enerji güvenliğini sağlama eylemi mümkündür. Bahsedilen yaklaşımlardan anlaşılabilceği üzere güvenlik odaklı jeopolitik teorilerin temelinde enerjinin bulunduğu söylenebilir (Keskin, 2008: 181).

Enerji kaynakları sahipliği bulunan aktörler, kuruluşlar ve çok uluslu şirketler, ulusal ve uluslararası ilişkilerde önemli bir güce sahiptir. Bu aktörler aynı zamanda enerji kaynaklarına sahip olmalarının kendilerine kattığı gücün de farkındadırlar. Ulusal ve uluslararası düzeydeki diğer aktörlerle olan etkileşimlerinde, tutumlarında, hareketlerinde bu zeminin belirleyiciliği bulunmaktadır. Neticede bu durum uluslararası ilişkilerde, aktörler tarafından enerji değerlendirmesi yapılırken ne oranda çıkar elde edilebilirim olgusunu meydana getirmektedir.

1.3.1. Enerji Güvenliği

“Enerji Güvenliği”nin uluslararası ilişkilerde büyük oranda tartışılan bir konu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Güvenliğin ve enerjinin birbirleriyle güçlü bir ilişkisi vardır. Bu ilişki uluslararası boyuta ulaşmıştır. Uluslararası disiplinde güvenlik kavramının siyasi, askeri ve ekonomi alanında olduğu görülmektedir (Yavuz, 1996).

Ham petrol ve doğal gaz sevkiyatının sürekliliği enerji boru hatlarında kesintisiz iletim ile gerçekleşmektedir. Bu sebeple akış güvenliğinin devamlı olarak sağlanabilmesi zorunlu duruma gelmiştir. Talep edilen orandaki enerjinin kesintisiz, güven teşkil eden hatlar kullanılarak ihtiyaç duyulan zaman içerisinde piyasalara ulaştırılması “Enerji Arzı” güvenliği ile açıklanmaktadır (Ediger, 2007: 3). Güvenliğin ve enerjinin arasında güçlü ilişkiler olması aktörleri yakından

ilgilendirmektedir. Ulusal güvenlik içerisinde değerlendirilen enerji kaynaklarının elde edilmesinin önemi gittikçe artan bir konudur (Tunca, 2009: 24).

1.3.2. Enerji Güvenliğinin Sağlanması

Ulusal ve uluslararası boyuttaki enerji güvenliğinin oluşturulabilmesi uluslararası ilişkiler disiplininde çok önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji güvenliğini uluslararası anlamda önemli şekilde etkileyen unsur dünyanın değişik bölgelerindeki enerji nakil hatlarında kendiliğinden ortaya çıkan kazalardır (Devletov, 2010: 44). Bu durum çok uluslu şirketler ve aktörler açısından önemli derecede riskler ihtiva etmektedir. Enerji boru hatları güzergâhları itibarıyla çoğu ülkeyi ve bölgeleri birbirine bağlamakta ve geçtiği ülkelerin ve bölgelerin mevcut yapısından etkilenmektedir. Enerji nakil hatları geçtiği güzergâhlarda siyasi ve ekonomik durumu ciddi oranda etkilemektedir. Sabotaj ve terörist faaliyet ihtimallerinin bulunması enerjide güvenliğin sağlanması konusunun önemini artırmaktadır. Bu yöndeki yaşanan gelişmeler enerji konusundaki güvenliğin daha fazla güncellenmesine neden olmaktadır. Enerji alanındaki güvenlik ihtiyaçlarının çoğalmasına sebep olan faktörlerin başında dünyada sürekli artma eğilimi gösteren terör korkusu ve aktörlerin enerji konusundaki rekabeti gelmektedir (Devletov, 2010: 44). Enerjide her türlü mücadelenin verildiği düşünülürse rekabet halinde olan ülkeler ya da güçlerin karşı tarafı mağlup etmek için güvenliği tehdit eden girişimlerde bulunabilecekleri ve farklı grupları doğrudan ve dolaylı yollardan destekleyebilecekleri kesin olarak düşünülmektedir. Ayrıca yaşanan gelişmeler göstermiştir ki uluslararası alanda enerjide güvenliğin sağlanması konusu enerji kaynaklarına sahip olunmasından ülkeler ve uluslararası kuruluşlar için daha önemli hale gelmiş durumdadır. Uluslararası alanda enerji güvenliğini etkileyen en önemli faktör olarak artan enerji tüketimi gösterilmektedir (Ayhan, 2009: 157).

Enerji günümüzde büyük önem teşkil eden dış politika açısından baskı unsuru durumuna gelmiştir. Bu nedenle enerjinin güvenliği konusunda yapılması muhtemel ihmaller telafi edilmesi son derece zor olan olumsuz sonuçlar doğurabilir. Ülkelerin enerji ithalatlarını olabildiğince düşürerek yerel enerji kaynakları oluşturmaya

yönelmeleri gerekmektedir. Enerji ihtiyacında bağımlılık oranını azaltmanın en önemli yolu budur.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

2.1. Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Tanımı

Çok uluslu şirket (ÇUŞ) sürekli gelişmekte olan teknolojiyle beraber ortaya çıkan ekonomik ve sosyal anlamdaki ilerlemeler sonucunda şirketlerin faaliyetlerinde değişimlerin meydana geldiği bir kavramdır. Literatürde büyük bir öneme haiz olan ÇUŞ'ların tanımında netlik sağlanamamıştır. Çoğu yazarın ÇUŞ'un çeşitli özelliklerini ele alarak tanımını yapmaya çalıştığı söylenebilir. Literatürde bu yüzden ÇUŞ ile ilgili birçok tanımlama yapıldığı görülmektedir.

Sherman ve Bohlander'e (1992: 51) göre ÇUŞ, "iki ya da daha fazla ülkede faaliyet gösteren, kârının bir bölümünü yabancı ülkedeki faaliyetlerden kazanan ve mal varlıklarının bir kısmı diğer ülkelerde olan şirkettir. ÇUŞ'un karakteristik özelliği büyüklüğüdür" şeklinde ifade etmektedir. İki ya da daha çok ülkede mülkiyetin bir kısmı ya da tamamına sahip bir şekilde üretim ve pazarlama işlevlerini yürütmekte olan, şirket stratejilerini kuruluşları ve şubelerinde uygulamakta olan şirketler (Mutlu, 1999: 10) olarak tanımlanabilen ÇUŞ'lar, "yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede devam ettiren ve üretim ile ilgili kararları tek bir merkezden alan ya da değişik yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyen şirketler" (Gürün, 2001: 12) olarak tanımlanmaktadır.

ÇUŞ yatırımdan ziyade kar elde etmek amacıyla çok çeşitli ülkelerde üretim ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştiren kuruluştur. Yapılan tanım baz alındığında ÇUŞ farklı ülkelerde küçük şirketler ve şubelerle faaliyetini gerçekleştirmektedir.

İşgücü oranı olarak bakıldığında %20' si ana ülkenin dışında bulunmaktadır (Güntekin, 2009: 3).

2.2. Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Özellikleri

ÇUŞ'lar ülkelere yatırım yapma kararı vermeden önce yatırım yapacağı ülkenin kaynak ile değer seviyelerine bakmaktadır. Bir ülkeye girip girmeyeceklerine dair kararlarını o ülkedeki avantajları ve dezavantajları hesaba katarak verirler (Özdemir, 2002: 239). ÇUŞ'ların diğer ülkelerde yatırım yapma sebebi yatırımın kendi ülkelerine göre daha kârlı olmasıdır. Fakat bu yatırım kararında yalnızca kârlılık göz önünde bulundurulmaz, yatırımın o ülkede taşıyacağı risk oranı da dikkat edilen önemli bir husustur. Yatırımın yapılacağı ülke ve zaman durumuna göre risk unsuru değişiklik gösterecektir. Riskler ekonomik ve siyasî olarak gerçekleşebilmektedir (Seyidoğlu, 1993: 570).

ÇUŞ'ların özelliklerinden en önemlileri sermayesinin birden çok aktörün girişimcisine ait olması ve birden çok küresel piyasaya hitap edebilme yeteneğinin bulunmasıdır. Böylece faaliyetleri değişik coğrafyalara dağılarak dünya ekonomisi alanında büyük değişimlere yol açmaktadır (Özcan, 2011: 8). ÇUŞ'lar üretim, pazarlama, dağıtım gibi işlemler aracılığıyla birçok ülkede etkinlikte bulunurlar. ÇUŞ'lar açısından birçok ülkede üretim faaliyetinde bulunmak önemli bir kriterdir.

Şatiroğluna, (1986: 24) göre ÇUŞ'ların başlıca özellikleri aşağıda belirtildiği gibidir:

1. ÇUŞ'lar birden çok ülkede faaliyette bulunurlar, temel faaliyet alanları bir veya daha fazla mal ve hizmetin uluslararası seviyede üretilmesi, dağıtılması ve pazarlanmasıdır. Transfer yaptıkları alanlar doğrudan yatırım, teknoloji, yönetim ve organizasyondur.
2. ÇUŞ'lar bütün kuruluşlarını, faaliyetlerini, yönetim biçimlerini merkezi karar mekanizmalarıyla etkilemekte ve kontrolünü gerçekleştirmektedirler.

ÇUŞ'ların güçlü finansal yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çağdaş ve gelişmiş teknolojiye sahip bulunmaktadırlar.

3. Şirket bütünlüğü bakımından ürün ve hizmetlerle alakalı durumlar, merkezi planlar uluslararası seviyede yapılmaktadır. ÇUŞ'larla ana vatan arasında doğal bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. İlişkinin hem işbirliği biçiminde hem de ekonomiyi ve politikayı destekleme biçiminde olduğu bilinmektedir. Temel olarak ÇUŞ'ların dayandığı unsur özel sermayedir. Temel ilkeleri şirket bütünlüğünün korunması, ana ülkenin gelir ve ekonomi açısından menfaatlerini dünyada en üst seviyeye ulaştırmaktır.

4. ÇUŞ'lar, sistem ve ideoloji, gelişme – az gelişme farkları gözetmeksizin uluslararası boyutlarda yatay ve dikey bütünleşmelerle hem şirket kapsamında hem de aralarında rahat ve dinamik işletme yapısı geliştirmişlerdir. ÇUŞ'ların ulusal ve uluslararası istikrarsızlıklardan uzun vadeli olarak etkilenme ihtimalleri düşük seviyededir.

5. ÇUŞ'lar sonuç olarak esnek ve dinamik yapıda işletme veya işletmeler grubudur.

2.3. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi

İktisatçıların ifade ettiğine göre ÇUŞ'lar 15 ve 16'ncı yüzyıllarda ortaya çıkmış, sınır ötesi işlemlerini ise kolonileşmenin azaldığı zamanlarda yürütmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra ticaretin serbest hale gelmesiyle beraber ÇUŞ'lar bugünkü buldukları yerlerinin ilk durumunu almışlardır (Adams ve Coombes, 2003: 1). ÇUŞ'ların varoluşlarının tarihiyle alakalı değişik görüşler vardır. II. Dünya Savaşı'nın bitmesi sonucunda ekonomik ve sosyal alanda değişimler yaşandığı, bunun akabinde de ÇUŞ'ların ortaya çıktığı düşüncesi hâkimdir (Özcan, 2011: 18).

ÇUŞ'ların tarihsel gelişimi süreci dört dönemden oluşmaktadır.

1. Ticaret Dönemi
2. Sömürgecilik Dönemi
3. Ayrıcalık Dönemi
4. Uluslararası Dönemi

2.3.1. Ticaret Dönemi

Ticaret döneminin XV. Yüzyılda başlayıp XVIII. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdüğü belirtilebilir. Bu dönem Avrupa'daki sanayi devrimine kadar sürmüştür. Bu dönemin, 1500'lü yıllarında C. Columbus ve dostlarının denizlerde yola çıkmasıyla başladığı görülmüştür. Ticaret döneminin sona ermesi 1850 yıllarında Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasıdır (Mutlu, 1999: 39).

Ticaret döneminde tacirler uzak bölgelere yapmış oldukları deniz yolculuklarının neticesinde değerli madeni ürünleri, baharatları, ipekleri yaşadıkları bölgelere götürmüş, bunların önemli oranlardaki kâr marjlarıyla satışlarını gerçekleştirmişlerdir. Ticarete ilişkin risk unsurlarının çok olması, bunun yanı sıra denizcilik bilgi ve becerisi de gerektirmesi, dönemin ticari hayatının temel yapısal özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Beardshaw ve Palfreman, 1990: 11).

İpek ve baharat yolu hattından gerçekleştirilen ticaret dönemin önemli hususlarından biridir. İpek ve baharat yolu üzerinde yapılan ticaret; Anadolu'nun doğu-batı ticaretinde bir köprü konumuna gelmesini sağlamıştır. Doğu bölgesinde üretilen mallar deve kervanlarıyla Orta Asya ve İran'dan Karadeniz'e ulaştırılmaktadır. Başka bir yoldan da Hint Denizi, Basra Körfezi, Suriye ve Kızıldeniz istikametinden İskenderiye'ye taşınması sağlanmaktadır. Karadeniz ve İskenderiye'ye gelen malların Venedikliler ve Cenevizliler aracılığıyla Kuzey İtalya'ya ulaştığı görülmektedir. Söz konusu mal dolaşımı, Venedik ve Kuzey İtalya

ülkelerini Güney Avrupa’da bir dağıtım merkezi haline getirmiştir (Seyidoğlu, 1990: 10).

İpek ve baharat yollarının kullanımını kaybetmemeyi başaran ülkeler zenginleşmiştir. Yapılan ticaret sonucu ortaya çıkan İngiliz, Fransız ve Hollanda şirketlerinin günümüzdeki ÇUŞ’lara öncülük etmeleri bu dönemin en önemli sonucu olmuştur. İngiltere’deki “British India Company”, Hollanda’da bulunan “Dutch East India Company” ile “The Hudson’s Bay Company”i bu şirketlere örnek olarak verilebilir (Kabaalıoğlu, 1982: 6-7).

2.3.2. Sömürgecilik Dönemi

Sömürgecilik Dönemi’nin 1850’li yılların sonlarından 1914’lü yıllara kadar devam ettiği görülmüştür. Coğrafi keşif çalışmaları tamamlanarak ülkeler arasındaki ticari faaliyetler yaygınlık kazanmıştır. Üretimin önemli oranda artmasıyla beraber makine kullanımına geçilmiştir. Bunun sonucunda büyük işletmeler kurulmuştur (Özcan, 2011: 20).

Başlangıçta, çok uluslu üreticiler olarak avantajlı durumda olan İngiliz firmaları, Kuzey ve Güney Amerika’yı kendilerine uygun yatırım alanları olarak belirlemiştir. Zamanla Afrika, Avustralya ve Asya bu alanlara dâhil olmuştur. 1870 yılından sonra tekniksel ve örgütsel ilerlemeler büyük hız kazanmıştır. Ürünlerin aynı işletme tarafından hem yurt içi hem de yurt dışında üretilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Madenler ve farklı hammadde ürünleri bulunarak işlenmiş, önemli ölçüde yabancı yatırımın yapılmasını teşvik etmiştir (Hirst ve Thompson, 1998: 45).

ÇUŞ’ların bu dönemde özellikle işlenmiş maden ve tarım ürünlerine önem verdiği görülmektedir. Bu dönemde ÇUŞ’lar maden ve petrol çıkarılması açısından girişimlerde bulunmuştur. Yabancı sermayeli yatırımların ilk defa ticaret döneminde gerçekleştiği görülmüştür. ÇUŞ’ların gerçekleştirdikleri dış yatırımların farklı sanayi dallarına yöneldiği ifade edilebilir. Yapılan yatırımların Avrupa ülkesinden başlayıp Asya’nın güneydoğusuna ve Latin Amerika’nın gelişmemiş ülkelerine kadar olduğu görülmüştür. (Özcan, 2011: 21). İlk modern ÇUŞ’lar 1880 ve 1890’lı yıllarda ortaya

çıkılmıştır. Önemli ölçek ekonomilerini elde ettikleri alanlar: Üretim, pazarlama ve diğer alanlardır (Oviatt ve McDougall, 1994: 51).

2.3.3. Ayrıcalık Dönemi

Ayrıcalık dönemi 1914-1945 yılları arasında yaşanmıştır. Dış ticaret yapılmasını engelleyen politikaların ortadan kalkmaya başlamasıyla ÇUŞ'lar yatırımda artış göstermiştir. Bu durum dönemin en önemli özelliğidir. Dış ülkelere yapılan yatırımlarda, özellikle otomobil ve sanayi alanlarında, artış yaşanmıştır (Özcan, 2011: 21).

Bu dönemde savaşların uluslararası ticaret üzerinde büyük rol oynadığı görülmüştür. Uluslararası ticarete önemli gelişmeler Birinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Londra önemli bir mali merkez olma özelliğini kaybetmiştir. Uluslararası sermaye akımlarının oranında azalmalar yaşanmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların payı artarken uluslararası portföy yatırımlarının payı azalmıştır (Seyidoğlu, 1990: 553).

Buldukları ülkelerin dışına yatırımda bulunan; “Nestle”, “Philips”, “Shell” ÇUŞ'ların temelini oluşmasına yol açan önemli şirketlerdir. Ayrıcalık dönemi otomobil sanayi yatırımlarının önem teşkil ettiği dönemdir (Özalp, 1976: 9).

İşletmelerin kendi ülkeleri dışında yatırım yapma nedenleri pazardaki talep oranının üretimden düşük olması ve malların çoğunun satılamamasıdır. İşletmeler ücreti yüksek olan yöneticiler ve nitelikli elemanlar değil de ücreti düşük olan Afrika, Asya ve Latin Amerikalıları işgücü olarak seçmişlerdir. Böylece ÇUŞ'larda ilk defa yatırım yapılan ülkede vatandaşlığı olan yönetici konumundaki personeller istihdam edilmiştir (Wallerstein, 1998: 465).

2.3.4. Uluslararası Dönem

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen soğuk savaş ülkelerin siyasi ve ekonomik olarak kutuplaşmasına sebep olmuştur. Buna rağmen uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde büyük önem teşkil eden adımlar atılmıştır. Bu adımların

ilki, “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması” (GATT) kapsamında, gümrük tarifelerinin ve dış ticaret sınırlamalarının ülkeler tarafından karşılıklı bir şekilde kaldırılmasıdır. “İktisadi birleşme” davranışlarının oluşturulması ise atılan diğer önemli bir adımdır. Sömürgeciliğin tasfiyesi ve ÇUŞ’ların yaygınlaşması bu dönemde yaşanan iki önemli gelişmedir (Seyidoğlu, 1990: 59-442-559).

Dış faaliyet alanlarının çoğalmasıyla birlikte kendi içlerinde uluslararası birimler oluşturan şirketler, faaliyetlerini de "ulusal" ve "uluslararası" alan şeklinde ikiye ayırarak yeniden belirlemek zorunda kalmışlardır. Şirketlerin tüm faaliyetlerini uluslararası perspektifte yaşanan gelişmeler ve piyasa koşullarına göre ele alması gerekmiştir (Sülün, 2005: 2-3).

1970’lere doğru ÇUŞ’lar hem petrol ambargosu hem de doğal kaynakların sınırlı hale gelmesiyle birlikte dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu durum dünya ekonomilerini, özellikle de Batı’nın sanayileşmiş ülkelerini etkisi altına almıştır (Şatıroğlu, 1986: 6-7).

1980’lerde uluslararası alan yeniliklere ve değişikliklere sahne olmuştur. Bu yıllarda rekabetin sürekli artmaya devam ettiği, teknoloji transferlerinin de çoğaldığı görölmektedir. Bütün bu değişimler uluslararası faaliyetleri daha da karışık duruma sokmuştur. Kültürel farklılıkları daha çok dikkate alma ihtiyacı hisseden kesimler olmuştur. Bunlar büyük, küçük, kar amacı olan, olmayan, üretmeye, hizmet alanına yönelik, gelişimini tamamlamış ve gelişme aşamasında olan uluslararası çok uluslu şirket yöneticileridir. Dünya tam anlamı ile küresel ekonominin etkisine 1990 ve 2000’lerde girmiştir. (Mutlu, 1999: 32-45). ÇUŞ’ların 2000’li yılların başından itibaren yetkin konuma gelmesinin sebebi hem sayıları, hem de ellerinde bulunan finansal güçleriyle açıklanabilir (Aksoy, 2006: 29).

2.4. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

Dünya ekonomisinde ÇUŞ’ların faaliyet alanı sürekli olarak artmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım günümüzde büyük oranda artmış, küresel ekonominin

temelinde ve işleyişinde de köklü şekilde gelişmeler yaşanmıştır. Bundan dolayı da ÇUŞ'lar, dünya ekonomisinde, aktörlerin başka aktörlerle olan uluslararası ekonomik ilişki durumlarında etkili olmaktadır. Bununla beraber ÇUŞ'ların ülkelerin ilerlemesine büyük ölçüde katkı sağladıkları söylenebilir (Özcan, 2011: 24).

ÇUŞ'lar küresel ekonomideki büyük etkilerinin haricinde kültürel ve siyasi etkisi başta olmak üzere epey yaygın bir alanda yönlendirme gücünü de ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu şirketler “küreselleşme senaryosunun aktörleri” arasında yer almaktadır (Kaymakçı, 2013: 229). Dünya ekonomisi içinde bazı ÇUŞ'ların birçok milli devleti arkasında bırakacak büyüklük oranlarına ulaştığı görülmektedir. Gelecek dönemlerde de bu durumda bir değişme olmayacağı, yabancı menşeli şirket yatırım faaliyetlerinin artarak süreceği öngörülmektedir.

ÇUŞ'lar uluslararası faaliyetlerini gerçekleştirirken sürekli değişim halinde olan şartlara kolay bir biçimde uyum sağlamışlardır. Kitlesel üretim teknolojileri kullanarak önemli gelişmeler gerçekleştirmiş, refah seviyesinin yükseltilmesine önemli katkılar sağlayan durumlara kavuşmuşlardır. Dünyada ekonomi alanına hizmette bulunan ÇUŞ'ların rahat bir yaşam seviyesi ve iş gücü oluşturarak yaşamın kalitesini yükseltmekte önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. Aktörlerin rekabet gücü, küresel pazarların talep ettikleri mal ve hizmetleri en elverişli şekilde temin eden küresel şirketlerin varlığına bağlıdır. ÇUŞ'larda sürdürülebilir rekabet gücü, hayat standartlarının en önemli belirleyicisidir (Taner, 2006: 39).

Uluslararası borç ilişkileri hususlarında araç olarak ÇUŞ'ların kullanıldığı görülmektedir. ÇUŞ'lar genelde sonrasında geri dönme durumunu düşünerek firmaları vasıtasıyla sermaye temin etmektedirler (Okşay, 1998: 22).

ÇUŞ'lar II. Dünya Savaşı'ndan bu zamana kadar sürekli gelişmektedir. 1970 yılında sayılarının 7 bin civarında olduğu, 1992 yılında bu sayının 37 bine ulaştığı görülmüştür. Toplam dış yatırım stoku 1980'deki 440 milyar seviyesinden, 1985 yılında 700 milyar dolara, 1990 yılında da 2 trilyon dolara yükselmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde 1985-90 yılları arasında artma oranı yılda % 28 olmuştur.

Toplam stokun üçte birinin 100 firmaya ait olduğu görülmüştür. Yıllık gelirleri 1 milyar doları geçen 600 ÇUŞ bulunmaktadır. Dünya çapında sanayi ve tarımsal katkı değerinin % 20'sinden çoğunu ürettiği görülmektedir. Tüm ÇUŞ'ların toplamdaki geliri 5,5 trilyon dolardır. Dünyanın en yüksek ekonomisine sahip bulunan ABD'nin GSYİH'sına denk seviyeye ulaştığını söylemek mümkündür. YASED'in hesaplamış olduğu verileri incelendiğinde dünyadaki küresel anlamda uluslararası yapılan yatırım girişlerinin, 2010 yılına oranla %17 artışla 1,5 trilyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. UNCTAD verileri incelendiğinde dünya çapında 2010 yılında 650 tane özelleştirmede bulunan ÇUŞ olduğu görülmektedir (Kaymakçı, 2013: 229-230).

Küresel ölçekte son dönemlerde ekonomik entegrasyon artmıştır. Uluslararası ticaret ve finansal faaliyet alanlarında serbestleşmenin ivme kazanmasıyla ÇUŞ'ların önemi sürekli artış göstermektedir. Ekonominin yapısını ve işleyişini köklü bir şekilde değiştiren şey ÇUŞ'ların önemini arttırması olmuştur. ÇUŞ'ların faaliyetleri ve küresel stratejileri yapılan yatırım seviyesini ve ekonomik eylemlerin yoğun olacağı alanların yerini belirlemektedir. Bu şirketler teknoloji transferinin en önemli aktörüdür. Sermaye ve teknolojileri ile yaygın alanlara yapmış oldukları yatırımlar gelecek dönemlerde hangi aktörlerin rekabet güçlerini ve refahlarını devam ettireceklerini tayin etmektedir.

Çok uluslu girişimler incelendiğinde: %55'inin ABD, %11'inin Japonya, %9'unun İngiltere, %4,5'inin ise Almanya menşeli olduğu görülmektedir. Hem piyasa hem de dünyadaki ticaret alanında yaşanan ilerlemeler, ÇUŞ'ların doğrudan yatırım yapmalarının bir sonucudur. ÇUŞ'lar çağdaş kapitalizmin dinamiğini oluşturmuştur. İş verimliliği gibi ilerlemiş yönetim tekniklerinin yaygınlaşmasında büyük bir görev üstlenmişlerdir. ÇUŞ yatırımlarının 1960 yılından bu yana Euro ve bankacılık piyasasının ilerlemesine önemli katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu şirketler; şirket sermayesi, ithalat, ihracat, sermaye yatırımlarının finansmanının temin edilmesinde Euro piyasa sektöründen önemli oranda faydalanmıştır (Kar ve Arıkan, 2003: 17).

2.5. Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Sürecinde Ekonomik Etkileri

ÇUŞ'ların Küresel pazarda gerçekleştirmiş oldukları çalışmalar neticesinde olumlu ve olumsuz birçok etkilerinin olduğu görülmektedir. ÇUŞ'lar oluşturdukları olumlu etkileri çoğaltmaya çaba göstermeli, öbür taraftan da neden oldukları olumsuz etkilerin ortaya çıkaracağı sorunları minimuma indirebilmesi gerekmektedir.

ÇUŞ'ların küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. ÇUŞ'ların küresel alanda faaliyetlerini ve rekabet güçlerini rahat bir şekilde yürütebilmelerinin nedeni güçlü sermaye yapılarının olması, gelişmiş teknolojiye sahip alt yapılarının bulunması ve faaliyette buldukları alanın genişliğidir. ÇUŞ'lar, rekabet ortamında güçlü bir rekabetçi yapı göstermektedirler. Günümüzde uluslararası ticaret alanının önemli aktörleri olup, değişik coğrafyalara dağılarak faaliyette bulunmaları dünya ticaretinde önemli bir yere haiz bulunmaları sonucunu getirmiştir (Tağraf, 2002: 34-35). ÇUŞ'ların küreselleşme sürecinin yayılmasında en etkili araç olmasının sebebi dünya ekonomisi içerisinde sahip oldukları bu güçle ilgilidir. Küreselleşme sürecinde büyük rol oynayan ÇUŞ'lar, doğrudan küreselleşme sürecini hızlandırıcı bir etkiye sahiptirler (Özcan, 2011: 33).

Küreselleşmenin etkisiyle dünyadaki ÇUŞ'ların sayısında ve etkinliğinde büyük bir yükselme yaşanmaktadır. Bu şirketlerin dünya çapında toplam sayısının 37.000'i bulunduğu söylenebilir. ÇUŞ'ların dünyanın çeşitli ülkelerindeki şube ve temsilciliklerinin sayısı incelendiğinde 450.000 civarında olduğu görülmektedir (Öymen, 2000: 42). Bankaların ve mali kuruluşların haricinde, çok uluslu en önemli 100 şirketin varlıklarının 1,8 trilyon dolara, yıllık satışlarının ise 2,5 trilyon dolar seviyesine ulaştığını söylemek mümkündür. 1996'da gerçekleşmiş olan satışların Çin, Hindistan, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Filipinler'in GSYİH'nin toplam tutarlarını aştığı görülmektedir (Mazarr, 1999: 173).

Küreselleşme ve serbest ticaret ile birlikte giderek büyüdükleri görülen ÇUŞ'ların gelişme durumunda bulunan ülkelerdeki yapmış oldukları yatırımlar bu ülkelerde istihdama ve ekonomik kalkınmaya pozitif katkılar sağlamaktadır. Fakat ÇUŞ'ların küreselleşme ve serbest ticaret sonucunda gelişmesini tamamlayamamış ülkelerden ucuza işgücü istihdam ederek emeği kullandıkları, doğa ve çevre üzerinde yıkıcı sonuçlara yol açtıkları iddialarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Aktan ve Vural, 2012: 38).

Ekonomide üretimin yöntemini değiştiren ana etken küreselleşme olmuştur. Firmalar sınır dışı sabit sermaye yatırımında bulununca sınır dışındaki diğer firmalarla iştirakler kurmuşlardır. Fason üretim anlaşmalarıyla mal ve hizmet üretim faaliyet alanlarını kendi ülkelerinin dışına yaydıkları görülmektedir (DPT, 1995: 10).

ÇUŞ'ların dünya ekonomisinde söz sahibi olmasına yol açan temel unsur küresel üretim tarzıdır, çünkü üretimde yenilik tekeli ellerinde bulundurmaktadırlar. ÇUŞ'lar dünya çapında toplam ticaretin önemli bir kısmını gerçekleştirmektedirler. Bu firmalar teknolojik olarak ilerlemeyi kontrol ettikleri için dünya çapında hangi bölgenin ilerleyeceğini ve hangi bölgenin yeni teknoloji elde edeceğini de tayin etmektedirler (Özkan, 2006: 5).

Günümüzde dünya ticaretinin % 40 gibi önemli bir kısmı ÇUŞ'lar aracılığı ile yapılmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeler bakımından dünyadaki ticaretin hâkimiyetinin kimlerde olduğunu işaret etmektedir. Sermaye oranındaki artışlar küreselleşmenin bir başka sonucudur ve önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. Uluslararası sermayenin küreselleşmede en çok serbest hale getirilen faktör olduğunu söylemek mümkündür (Aktel, 2001: 198).

Ekonomiyi büyük oranda ellerinde tuttukları için ÇUŞ'ların tekel konumuna geldikleri söylenebilir. Teknoloji alanında sahip oldukları gücü etkin ve çok verimli bir şekilde kullanmaktadırlar. ÇUŞ'ların ellerinde bulunan teknolojiyi aktarmamasının nedeni rekabeti önlemek ve tekel olmanın getirdiği avantajı kullanmaktır. Bu özelliklerinin olmasına rağmen sektörde rekabet meydana gelirse

bu defa da ekonomik güçlerini devreye sokup potansiyel rakiplerle işbirliğine geçebilirler. Rakip oldukları şirketleri sektörden silmeyi başaran ÇUŞ'lar gittikçe önemli bir güç durumuna gelmektedir (Kazgan, 2000: 74).

Dış ticaret hacminin genişlemesi küreselleşme sürecinin ekonomik alandaki sonuçlarından biridir. Dünyadaki nüfusun giderek artma eğiliminde olması, teknoloji alanındaki ilerlemeler, soğuk savaşın bitmesiyle planlı ekonomi sistemine tabi çoğu aktörün serbest piyasa ekonomi alanına geçmiş olması uluslararası ticaret alanında da etkilerinin artmasına yol açmıştır (Özkan, 2006: 6). Fakat ithalat ve ihracatın artması, ticarete taraf olanlar açısından karşılıklı olarak bağımlılık oranını yükselten bir etkiye de neden olmuştur.

Çok uluslu işletmeler bakımından küreselleşme sürecinin pozitif bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme süreciyle beraber ekonomik olarak güçlü hale gelmektedirler. Çok uluslu işletmeler bu süreçte ürünlerini, hizmetlerini ve sermayeyi transfer etmeyi daha kolay yapabilmektedirler. Küreselleşme sürecinin çok uluslu şirketlerin küresel piyasada gittikçe güç elde etmesine yol açtığını söylemek mümkündür. Bu nedenle bu süreç içerisinde ÇUŞ'ların küreselleşmeden önemli ölçüde etkilendiği ve küreselleşmeyi artırmada görev aldıkları görülmektedir (Tağraf, 2002: 46).

2.6. Çok Uluslu Şirketlerin Yatırım Yapmasını Etkileyen Faktörler

ÇUŞ'lar, günümüzde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicisidir. Hedefleri dünya çapında karlı bölgelere girerek daha fazla kazanç elde etmektir. Bir şirketin yatırım yapacağı alanı ülkenin dışına yayarak ana merkez konumundaki yerinin dışındaki alanlarda üretim yapacağı işletmeyi kurmasına veya kurulmuş işletmeleri satın alarak yerel bir şirketle ortaklık girişimi gerçekleştirmesine doğrudan yabancı sermaye yatırımı denmektedir. % 100 tam sahip olma hakkı veren yatırımlar, girişimleri müşterek olan yatırımlar, yerel bir

firmanın satın alınması ve şirketlerin birleşmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeşitleridir (Ulaş, 2008: 78).

Yatırım yapmak için genellikle dört sebep olduğu söylenmektedir: Bunlar doğal kaynaklara sahip olmak, yeni pazarlara ulaşmak, rasyonelleştirme yoluyla dış üretimi yeniden yapılandırmak ve stratejik öneme sahip oluşturulmuş kaynakları kullanabilmektir. Bu nedenler, genel olarak iki gruba ayrılabilir. İlk üç neden, temel olarak aktif-değerlendirmeyi kapsamaktadır; Bir başka deyişle, yatırım yapan şirketin temel hedefi, var olan aktiflerini kullanarak ekonomik getiri elde etmektir. Dördüncü sebepse, şirket var olan aktiflerine yenilerini eklemeyi hedeflemektedir (Dunning, 1988: 426). Saydığımız bu nedenler ÇUŞ'ların yatırım yapmasını etkileyen sebepler ile aynı niteliktedir.

Gelişmiş ülke piyasalarında satışlarda yaşanan azalma risk unsurunu en aza indirmek açısından işletmeler çeşitli ülke piyasalarına kaymaktadır. Örneğin Batı Avrupa ve Amerika'da satışlardaki yüksek oranın yavaşlamasıyla 2001 yılında Nestle şirketinde risk ortaya çıkmıştır. Şirket bu sorunu Asya, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da yaptığı büyük orandaki satışları sonucunda çözmeyi başarmıştır. Çok uluslu şirketler, faaliyet alanlarını gelişme aşamasındaki ülkelere kaydırıp fason üretim yaparak üretim maliyetlerini düşürebilirler. Şirketlerin çeşitli ülkelerde yatırımlara yönelmesinin sebebi küresel ekonominin karmaşıklığı ve farklı avantajların olmasıdır. Çeşitli faktörler işletmelerin yatırım kararını etkiler. Bu faktörler tedarik, talep ve politik faktörler olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Ulaş, 2008: 81).

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Kararını Etkileyen Faktörler

Tedarik Faktörleri	Talep Faktörleri	Politik Faktörler
Üretim maliyetleri	Müşteriye ulaşmak	Ticari engellerden kaçmak
Lojistik	Pazarlama avantajı	Ekonomik gelişme teşvikleri
Kaynakların uygunluğu	Rekabet avantajı	
Teknolojiyi elde etmek	Müşteri mobilitesi	

Kaynak: Rick W. Griffin, Michael W. Pustay (2007), International Business, Pearson Prentice Hall, fifth edition, s.169. Aktaran, Dilber Ulaş, AB'ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 8, No: 2, 2008, s.81.

İstikrarlı bir yatırım alanı ÇUŞ'ların yatırım stratejilerindeki en temel unsurdur. Bu noktada yatırım kararlarının önemli bir bileşeni olarak ev sahibi ülkeye dair risk algılaması ortaya çıkmaktadır. Hükümet istikrarı, yatırım kararlarını ve yatırımların sürekliliğini belirlemektedir. Olumlu, etkin ve netice veren stratejilerin devam edebilme gücüne hükümet istikrarı denmektedir (Dökmen ve Aysu, 2010: 3031).

Ülkenin dışında oluşan avantajları değerlendirebilmek ve yeni piyasalara sahip olmayı istemesi çoğu şirketin amacıdır denebilir. Şirketler iç piyasaların doymuş olması sebebiyle satış ve karlarını kendi ülkeleri içinde çoğaltma imkânına sahip olamamaktadır. Bu nedenle ülke dışı fırsatları değerlendirmeye çalışmaktadır. Şirketleri yabancı ülkelerdeki fırsatları değerlendirmeye yönlendiren nedenlerden biri satış ve kar oranlarının büyük bölümünü ülkelerinin dışından sağlamalarıdır. Diğer bir sebep de şirketlerin ülke içinde büyüyerek ülke dışına çıkmalarıdır. Şirketleri ülke dışındaki kaynakları incelemeye teşvik edense finansal imkânların artmasıdır (Murtezaoglu, 2008: 18).

Dünya çapında karlarını yükseltecek biçimde ekonomik faaliyetlerinin bütünlüğünü sağlamak ve organizmesini gerçekleştirmek ÇUŞ'ların temel amacıdır (ÇUŞ, 2015: 1). Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri arasında ekonomik şartlar yer almaktadır. Ekonomik şartlar ÇUŞ'lar bakımından büyük bir öneme sahip olsa da sadece bu faktörün yeterli olmadığı görülmektedir (Dökmen ve Aysu, 2010: 3030).

ÇUŞ'ların yatırım yapmasını etkileyen faktörlerin bu ifade ettiklerimizin haricinde değişik sebepleri de bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Aktan ve Vural: 2004).

1. Uluslararası alanda meydana gelen arbitraj imkânlarından faydalanmak,
2. Sahip oldukları üstün teknoloji sayesinde yerel şirketler üzerinde avantaj elde etmek,
3. Çok fazla ülkede faaliyette bulunma nedeniyle oluşan riskleri en aza indirmektir.

Nüfusun sayısı ve ulusal gelirin büyüklük oranına bakılarak ölçümünün yapıldığı pazar büyüklüğü ekonomik şartlar kapsamında doğrudan yabancı yatırımları etkileme gücüne sahip faktörlerin en önemlisidir (Lim, 2001: 12). Psikolojik unsurların da ÇUŞ'ların yatırım kararlarını etkileyen ya da potansiyel ülkelerin değerlendirmesini yaparken önemli bir unsur olarak ele alındığı söylenebilir. Bu unsur geçmişten gelen bazı kaygılarla, gelecekte olumsuz sonuçlar beklenmesine yol açmaktadır (Tekin, 1988: 232).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA ENERJİ'NİN YERİ

3.1. Enerji Kaynaklarının Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik

Enerji kaynakları uluslararası alanda ve devlet dış politika stratejilerinde temel faktörlerden birisidir. Ülkelerin dış güvenlik yaklaşımlarından biri enerjiye bağımlılıktır. Enerji kaynaklarına sahip olunması, güvenliğinin sağlanması ve dünyada enerji kaynaklarının üzerinde kontrol gücünün kurulması amacıyla ülkelerin uluslararası alanda hamle ve aksiyonlarını belirleyebildikleri görülmektedir. Enerji

kaynaklarından olan petrolün büyük bir önem teşkil ettiği bölge Orta Doğu'dur. Bu bölgenin konumunu petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından 21. Yüzyılda Hazar'a bıraktığı görülmektedir (Mehdiyoun, 2000: 179).

Enerji uluslararası ilişkilerde sanayi devriminin yaşanmasıyla önemli hale gelmiştir. Sanayi Devrimi sonucunda enerji kaynaklarının, hammadde rezervlerinin sahipliğinin çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası ilişkilerdeki yerinin değeri de gün geçtikçe artmaktadır. Enerji kaynakları olan ham petrol ve doğal gaza sahip olunmasının uluslararası alanda etkileri analiz edildiğinde birbiri ile bağlantılı farklı durumlar meydana geldiği söylenebilir. Enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeler ile birlikte komşu bölgelerine de yarar sağladığı görülmektedir.

Uluslararası alanda iyi bir strateji ve jeopolitiğe sahip olmak çok önemlidir. Hammadde ve enerji kaynaklarına sahip olmanın yanında onların bulunduğu bölgelerin yakınında bulunmak ve ulaştırılmasında kullanılan güzergâhlarında olmanın bu sahipliği ifade ettiği söylenebilir. Ülkelerin ve küresel güçlerin, politikalarını ve siyaset durumlarını enerji ve kaynaklarının olduğu bölgeleri temel alıp tasarlamakta ve geliştirmekte olduğu görülmektedir. Ülkeler enerji ve hammadde konusunda büyük rekabetler yaşamaktadır. Bu durumun uluslararası ilişkiler disiplininde enerji kaynakları konusunun etkileri durumuna dönüştüğü söylenebilir. Günümüzde enerji politikası oluşturabilmek bir ülke veya aktörlerin tek başına gerçekleştirebileceği bir durum olmaktan çıkmıştır (Akbaş, 2010: 23-24).

Bütün aktör ve figüranların etkilerinin planlamasının enerji politikasının oluşturulmasında gerekli olduğu ifade edilebilir. Çevre ve iklim koşulları ile gelecek zamandaki şartların iyi hesaplanmasının gerekli olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Enerji kaynaklarının buldukları yerden başka bölgelere ulaştırılması uluslararası kuruluşlar yardımıyla olanaklı hale gelmektedir. Enerji kaynakları sahipliği bulunan aktörler ve bu kaynakların işlenmesi ve ticaretini gerçekleştiren aktörlerin takip ettiği politika ve belirlemiş olduğu stratejilerle uluslararası arenada ülkeler arasında fırsat ve tehditlere yol açabileceği yönünde öngörüler bulunmaktadır (Akbaş, 2010: 23-24).

Dünya genelinde yaşanan ekonomik ve siyasal krizler etkisini hissettirmektedir. Bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin algısını enerji kaynakları olan ham petrol ve doğal gaz ve bu kaynakların mevcut olduğu istikrarsız bölgelere sevk etmiştir. Uluslararası ilişkiler alanında enerji kaynakları güvenlik ile birlikte anılmaya 21'inci yüzyılda başlamıştır. Enerjinin güvenliği çok boyutlu şekilde etkilediği ifade edilebilir. Savaş, işgal, isyan ve toplum hareketlerinin ve uluslararası aktörler yardımıyla ülke içinde iktidarın yıkılmasına neden olan unsur, enerji kaynaklarının kontrolüdür (Bilgin, 2007: 25).

Dünyada enerji kaynaklarının tüketimi sürekli değişim durumundadır. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler, en başta da Çin'in enerji ihtiyacında büyük artış görülmektedir. Kömürün ağırlığında bir miktar azalma, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji tüketiminde ise bir miktar artış olduğu söylenebilir. Su ve rüzgâr enerjisinin kullanımında da artış söz konusudur. Orta Asya, Hazar ve Orta Doğu, Avrasya'nın merkezi ve çevresi enerji üretiminde ön plandadır. Enerji tüketiminde tasarruf, verimlilik arayışlarının önem kazanmasının nedeni ülkelerin büyümesi ile enerji tüketiminin artmasıdır. Değişik türden enerji kaynaklarının, yeni, yerli ve yenilenebilir kaynakların öneminin hızla arttığı görülmektedir (Doster, 2014: 600).

Günümüz dünyasında enerji kaynakları bulunan devletlerin küresel rekabet alanında diğer aktörlere oranla avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Enerji bağımlılığının gittikçe arttığı görülmektedir. Bu bağımlılık ülkelerin ekonomisinin ve güvenliğinin sağlanması konusunda sorun arz edecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Enerji kaynakları, dünya çapında tüm ülkelerin ekonomik, politik ve kültürel bakımdan ilerlemesinde ve bu ilerlemeyi sürekli hale getirebilmesinde temel gereksinimlerdendir. Bu bakımdan uluslararası politikada devletlerin, enerjiyi kesintisiz, güvenliği sağlanmış bir şekilde, temiz ve maliyeti düşük olarak sağlama ve farklı kaynakların oluşturulması yönünde, amaç ve stratejilerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Devletlerin bu amaç ve stratejilerinin gerçekleştirilmesinde sert ve yumuşak güç faktörlerini kullandıkları görülmektedir (Akbaş ve Pala, 2014: 232-2333).

Siyasi ve ekonomik güç açısından petrol konusunda verilen uluslararası mücadeleler teoriğinin jeopolitik teorilerden meydana getirildiği ifade edilebilir. Bu teorinin, petropolitiğin epistemolojik dayanak noktalarından olduğu söylenebilir. Jeopolitik teoriler, uluslararası ilişkiler disiplininde önemi büyük bir yere sahiptir. Bu teorilerin petrol konusundaki uluslararası güç çabalarının temel faktörü olduğu zamanda 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısında- sistematikleştirilmiş oldukları ifade edilebilir. Jeopolitik teoriler petrole bir atıfta bulunmamıştır. Ancak Jeopolitik teorilerin önem arz ettikleri hususların petrolün jeopolitik göstergesinin ve petrole gitmekte olan yollar açısından izlerini taşımasının anlamlı olduğu vurgulanabilir (Emeklier ve Ergül, 2010: 63).

Dünya siyasi ortamına göre ortaya konmuş olan ve politikaya yön vermek amacıyla önerilen bölgeye dayalı ilkelere Jeopolitik teoriler denir. Jeopolitiğin özünde coğrafi esaslara bağlı olması nedeniyle jeopolitik teoriler oluşturulurken sürekli değişebilen unsurlara dayanılmamasının gerekli olduğu ifade edilebilir. Kara, hava, deniz gücü ve ekonomik güç olmadan sonuç almanın mümkün olmadığı söylenebilir. Coğrafi bir bütünün parçaları olan bu üç kuvvetin aynı zamanda bir arz politikası için de bir bütün oluşturması şarttır. Bu açıdan uzun süreli ve gerçeğe daha yakın bir değerlendirme için kullanılabilir teoriler Kara Hâkimiyeti ve Kenar Kuşak teorileridir. Bu bakımdan daha uzun süreli ve gerçeğe daha yakın bir değerlendirme için kullanılabilir teorilerdir (İşcan, 2004: 76).

Jeopolitik paradigmlar üzerinde değişimlerin meydana gelmesini sağlayan unsur, dünyada yaşanan gelişmelerdir. Dünyada enerjiye duyulan ihtiyacın artması günümüzdeki en önemli konulardan biridir. Çeşitli jeopolitik teorilere temel oluşturan enerjidir. ABD 20. yüzyıl sonlarından itibaren yeni bir stratejik anlayış oluşturmaya başlamıştır. Bu anlayış dünyadaki hâkimiyet teorilerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılığın sebebi, enerji bölgelerinin çevrenmesi esasına dayalı olmasıdır. Küresel hâkimiyeti yeni belirleyen faktörün enerji kaynakları kontrolünün yapılmasına dayanmakta olduğu görülmektedir. “Enerji ve iletim kanallarına hâkim olan, dünyaya hâkimdir” görüşü bu yeni jeostratejik anlayışla açıklanabilir. Bu anlayışın, 21. yüzyılda küresel mücadelenin temel kapsamını açıklayan teori

durumuna geldiği görülmektedir. Orta Doğu ve Avrasya dünyanın enerji bakımından en zengin bölgeleridir. Dünya ekonomisi açısından bu bölgeler çok büyük değere sahiptir. Günümüzün önemli jeopolitik konularından biri, Orta Doğu ve Avrasya'daki petrol ve doğal gazın dünyadaki pazarlarına güvenli bir şekilde taşınmasıdır (Ural, 2009: 132-137).

Devletler, enerji güvenliklerinin önemli olduğu kadar ülkelerin enerji lojistik alanlarında önemli olduğunu belirtmektedir. Bu yönde stratejilerin, anlaşmaların politikaların dayanağını meydana getirecek teorileri geliştirdikleri görülmektedir. Günümüzde dünyanın sorun teşkil eden ve dış müdahalede bulunulması kolay olan coğrafyaları kendileri için fırsata dönüşebilecek hammadde ve enerji kaynaklarına sahiptir. Günümüzde enerji alanlarına olan bağımlılık gittikçe artmaktadır. Özel anlamda petrol genel anlamda ise bütün enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi uluslararası politikaların bu yönde geliştirilmesi ve yeni teorilerle yapılandırılması gerekir (Emeklier ve Ergül, 2010: 81).

3.2. Uluslararası Alanda Enerji Rezervi, Üretimi, Arz ve Talebi

Dünyada yerkürede üzerinde ya da içerisinde mevcut bulunan herhangi bir madenin bulunduğu miktarın büyüklüğü terminolojide “rezerv” olarak ifade edilmektedir (Acar, Bülbül, Gümrah, Metin, Parlaktuna, 2007: 30). Sahip olduğu ham petrol rezervleri açısından Orta Doğu ülkeleri arasında Suudi Arabistan ve Irak dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır. Irak topraklarında yaklaşık 140 milyar ton yani bir trilyon varil bulunduğu öngörülmüştür. Irak, Orta Doğu ülkeleri toplam ham petrol rezervlerinin yaklaşık olarak % 15'ine, Suudi Arabistan dünya ham petrol rezervlerinin yaklaşık % 26'ısına sahiptir. Orta Doğu Bölgesi'nde dünya ham petrol rezervleri açısından en önde gelen ülkenin Suudi Arabistan olduğu görülmektedir (Doğanay ve Hayli, 2004: 8).

Ham petrol ve doğal gazın % 60'ından fazlasının Orta Doğu bölgesindeki ülkelerde bulunduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. % 12 ile Avrupa ve Asya kıtası

arasında olan bölgelerin, % 10 ile Afrika ve % 9 ile Güney Amerika'nın takip ettiği görülmektedir (Vural, 2006: 10). 2012 yılında dünyadaki petrol rezervinin % 0,9 artarak 1.654 milyar varil düzeyinden 1.669 milyar varil seviyesine çıktığını söylemek mümkündür. Bu petrol rezervinin % 72,6'sı 1.212 milyar varil OPEC ülkesinde % 14,3'ü ise 238,3 milyar varil olarak OECD ülkesinde bulunmaktadır (TPAO, 2014: 6). Enerji ihtiyacındaki artışı dünyadaki enerji kaynaklarının karşılayabileceği söylenebilir. Petrol kaynaklarının günümüzde yeterli olduğunu söylemek mümkündür fakat 2030 yılına gelinceye kadar artması öngörülen petrol ihtiyacını temin edebilmek açısından çok fazla rezerv tespit edilmesi gereklidir (MGA, 2003: 44).

Bilimsel çalışmalar sonucunda dünyada doğal gaz enerji kaynakları rezervleri yaklaşık 180 trilyon m³'tür. % 40'ı Orta Doğu Bölgesinde, % 36'sı Avrupa ve Asya'da yer almaktadır. Avrupa ve Asya'yı sırayla % 9 Kuzey oranla Amerika'nın, % 8,3 i Pasifik'in, % 8 ile Afrika'nın takip ettiği görülmektedir. Dünyadaki en büyük doğalgaz potansiyeline sahip ülkenin Rusya Federasyonu olduğu bilinmektedir. Doğal gazın sanayi ve üretim alanında yalnızca enerji kaynağı şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Acar, vd., 2007: 40-41). Doğal gazın ve petrolün rezerv kaynaklarının Orta Doğu'da, Rusya'da ve bazı Türk Cumhuriyetlerinde bulunması ABD ve AB ülkesinin bu coğrafyalara ilgisinin olduğunu net bir şekilde göstermektedir (Doster, 2004: 144).

Tablo 2. 2012 Yılı İtibarıyla Dünya Üzerindeki Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı

Ülkeler	Petrol Rezervleri		Doğal Gaz Rezervleri	
	Milyar Varil	Toplamdaki Payı	Trilyon m ³	Toplamdaki Payı
Kuzey Amerika	220,2	%13,2	10,8	%5,8
ABD	35,0	%2,1	8,5	%4,5
Kanada	173,9	%10,4	2,0	%1,1
Meksika	11,4	%0,7	0,4	%0,2
Orta ve Güney Amerika	328,4	%19,7	7,6	%4,1
Venezuela	297,6	%17,8	5,6	%3,0
Diğer Ülkeler	30,8	%1,8	2,0	%1,1
Avrupa ve Asya	140,8	%8,4	58,4	%31,2
Rusya	87,2	%5,2	32,9	%17,6
Türkmenistan	0,6	%0,0	17,5	%9,3
Diğer Ülkeler	53,0	%3,2	8,0	%4,3
Orta Doğu	807,7	%48,4	80,5	%43,0
İran	157,0	%9,4	33,6	%18,0
İrak	150,0	%9,0	3,6	%1,9
Katar	23,9	%1,4	25,1	%13,4
Suudi Arabistan	265,9	%15,9	8,2	%4,4
Diğer Ülkeler	210,9	%12,6	10,0	%5,3
Afrika	130,3	%7,8	14,5	%7,7
Asya Pasifik	41,5	%2,5	15,5	%8,2
Avustralya	3,9	%0,2	3,8	%2,0
Çin	17,3	%1,0	3,1	%1,7
Dünya	1.668,9	%100,0	187,3	%100,0

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2013, http://www.bp.com/content/dam/bp-country/fr_fr/Documents/Rapportsetpublications/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf.
Erişim: 01.03.2015

2012 yılında dünyadaki doğal gazı rezervlerinin bölgesel dağılımdaki oranları incelendiğinde; toplamda 187,3 trilyon m³tür. Dünyadaki doğal gazı rezervlerinin %43'ü Orta Doğu'da %31,2'i ise Avrupa ve Avrasya'da yer almaktadır. Ülkesel olarak incelendiğinde %18 ile İran Bölgesinin dünyadaki en büyük doğal gazı rezervini elinde bulundurduğu görülmektedir. İran'ı %17,6 ile Rusya'nın , %13,4 ile Katar'ın ve %9,3 ile Türkmenistan ülkesinin izlediğini görmek mümkündür.

2012 yılında dünyadaki ham petrol rezervleri bölgesel dağılımdaki oranları incelendiğinde; dünyadaki ham petrol rezervi toplamda 1.668.900 milyon varildir. Bu rezerv miktarlarının yer aldığı bölgelerin %48,4'ü Orta Doğu'da, %19,7'si Güney ve Orta Amerika'da, %13,2'si Kuzey Amerika'da, %8,4'ü Avrupa'da ve Avrasya'da, %7,8'i Afrika'da ve %2,5'i Asya Pasifikte yer almaktadır. Orta ve Güney Amerika ülkesinde %17,8 oran ile Venezuela; Orta Doğu %15,9, %9,4 ve %9, Suudi Arabistan, İran ve Irak; Kuzey Amerika %10,4 oranla Kanada ülkesinin dünyadaki en büyük ham petrol rezervleri bulunan ülkelerdir. 2012 yılı üretimdeki hızlarının aynı seviyede gitmesi durumunda 53 yıl kadar petrol ve 56 yıl yetecek kadar doğal gazı rezervinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Doğal gaz ucuz ve pratik olduğu için tüketimi arttırdığı söylenebilir. Enerji gereksiniminin büyük kısmını doğal gazdan karşılamaya özen gösteren ülkeler ilerlemiş sanayiye sahiptir. Gelişmiş sanayiye sahip olan ülkelerin çevreye karşı duyarlılıkları nedeniyle enerji gereksiniminin önemli bir kısmını doğal gazla karşıladıkları görülmektedir. Doğal gazın kullanımı hızla artmaktadır. Bu sebeple doğal gaz stratejik enerji kaynağı olma özelliği taşımaktadır (Pala, 2003: 10). Dünyadaki doğal gazın tüketiminin tarihçesi incelendiğinde, en çok tüketimi Kuzey Amerika ve Eski SSCB coğrafyalarının yaptığını söylemek mümkündür. Bu coğrafyaları Avrupa'nın ve Asya Pasifik'in izlediği görülmektedir (MGA, 2003: 51).

2011 yılında doğal gaz rezerv miktarı, 187,8 trilyon m³ iken, 2012'de 5 milyar m³ azalmış 187,3 trilyon m³ olmuştur. Dünyadaki doğal gazı rezervlerinin % 43'ü Orta Doğu Bölgesinde, % 29,1'i SSCB'de, % 8'i Asya-Pasifik'te, % 6'sının Kuzey Amerika ülkesinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Doğal gaz rezervinin 18,6 trilyon m³ olan OECD ülkeleri, toplamdaki rezerv miktarının % 10'unu meydana getirmektedir (TPAO, 2013: 16).

Tablo 3. Dünya İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri Dağılımı (2012 -% ve Trilyon m³)

Ülkeler	%	Trilyon m ³
K.Amerika	6	11
Avrupa	2,5	3,7
Latin Amerika	4	7,6
Afrika	8	14,5
Orta Doğu	43	80,5
Asya Pasifik	8,2	15,5
BDT	29	54

Kaynak: BP Statistical Review. (2013).

http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf. Erişim: 13.04.2015.

2012 yılı dünyadaki doğal gazı rezervlerinin dağılımı tablo 3 te incelendiğinde en çok rezervin 80, 5 trilyon m³ ile Orta Doğu Bölgesinde olduğu görülmüştür. Bu bölgeyi sırası ile BDT 54 trilyon m³, Asya Pasifik 15,5 trilyon m³, Afrika 14,5 trilyon m³, K. Amerika trilyon m³, Latin Amerika 7,6 trilyon m³ ile takip etmektedir. En düşük rezervin yapıldığı ülkenin ise, 3,7 trilyon m³ ile Avrupa ülkesi olduğu görülmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) verileri incelendiğinde 2012 yılı petrolün üretimi toplamda 87 milyon varil/gündür. 2035'te 98 milyon varil/gün'e yükseleceği öngörülmektedir. Bu zaman içinde ham petrolün üretimi 4 milyon varil/gün azalıp toplamda petrol üretim oranının %80 seviyesinden %67 seviyesine ineceği tahmin edilmektedir (BOTAŞ, 2013: 8).

Tablo 4. Dünya Petrol Üretimini Bölgesel Dağılımı (milyon varil/gün)

Ülkeler	1990	2011	2020	2025	2030	2035
OECD	19,0	19,0	23,2	23,1	22,8	22,4
Amerika	13,9	14,6	19,3	19,8	19,9	19,6
Avrupa	4,3	3,8	3,1	2,6	2,2	2,0
Asya Okyanusya	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7
OECD-dışı	46,7	65,7	69,6	71,8	73,7	75,7
Doğu Avrupa/Asya	11,7	13,7	13,7	13,7	13,9	14,2
Asya	6,0	7,7	7,7	7,4	6,8	6,0
Orta Doğu	17,7	27,6	28,6	30,3	32,0	34,4
Afrika	6,7	9,2	10,2	10,0	9,8	10,1
Latin Amerika	4,5	7,5	9,4	10,5	11,0	11,0
Dünya Toplam	65,8	84,7	92,8	95,0	96,5	98,1

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, WEO (2013).

https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldEnergyOutlook2013_ExecutiveSummary_Turkishversion.pdf, Erişim: 13.04.2015.

Dünya petrol üretiminin bölgesel dağılımı incelendiğinde 2011 yılında en fazla petrol üretiminin 65,7 milyon varil /gün ile OECD- Dışı bölgesinde gerçekleştiği, 2020 yılında bu oranın 69,6 milyon varil /gün olacağı öngörülmektedir. 2011 yılında petrol üretiminin en az gerçekleştiği bölge ise, 0,6 milyon varil /gün ile Asya Okyanusya'dır. 2020 yılında bu oranın 0,7 olacağı tahmin edilmektedir.

2011'de 84,2 milyon v/g olan dünyadaki petrolün üretiminin, 2012'de % 2,4 yükselerek 86,2 milyon v/g olduğu görülmektedir. Çoğu ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlığın ve İran ülkesine uygulanmakta olan yaptırımların sonucunda üretimde azalma yaşanmıştır. Küresel petrolün üretim seviyesinde 2 milyon v/g'lik yükselme gerçekleşmiştir. Bu yükselmenin sebebi, Suudi Arabistan'ın, Birleşik Arap Emirlikleri'nin, Katar'ın, Irak'ın, Libya'nın ve OPEC ile ABD ülkesindeki üretimin önemli miktarda artmasıdır. OPEC'e üye olan ülkelerin, küresel petroldeki üretimin % 40'lık oranını karşıladığı görülmektedir. Dünyadaki petrolün üretimi, tüketimin oranıyla uyum gösterecek biçimde 2012-2035 yıllarında yıllık ortalaması % 1,5 artacağı tahmin edilmektedir. Artmanın % 70'lik kısmını OPEC'in oluşturacağı öngörülmektedir. Avrupa'nın üretimi aynı seviyede seyrederken Orta Doğu'nun,

Afrika'nın, Kuzey Amerika'nın ve Asya-Pasifik'in üretiminin, dünyada enerjinin üretilmesinde faydasının daha çok olacağı beklenmektedir (TPAO, 2013: 7-8).

Dünyadaki doğal gaz üretimi, 2035'e kadar %47 yükselerek 5 trilyon m³'e çıkacağı beklenmesinin nedeni, kaya gazı, LNG ve değişim gösteren anlaşmalar ve yeni aktörlerin oluşması ile gittikçe büyüyen arzın ve talebin çeşitlenmesidir. Rusya ülkesinin 2035'e kadar doğal gaz üretimini 135 milyar m³ artıracığı tahmin edilmektedir (BOTAŞ, 2013: 8).

Tablo 5. Dünya Doğal Gaz Üretimini Bölgesel Dağılımı (milyar m³)

Ülkeler	1990	2011	2020	2025	2030	2035
OECD	881	1.195	.358	1.403	1.430	1.483
Amerika	643	859	1.000	1.041	1.063	1.114
Avrupa	211	277	249	237	225	215
Asya Okyanusya	28	59	109	125	143	155
OECD-dışı	1.178	2.188	2.599	2.919	3.216	3.492
Doğu Avrupa/Asya	831	882	911	986	1.094	1.164
Asya	130	419	566	625	694	769
Orta Doğu	92	519	624	720	766	823
Afrika	64	200	280	333	378	428
Latin Amerika	60	168	218	255	285	308
Dünya Toplam	2.059	3.384	3.957	4.322	4.646	4.976

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, WEO (2013),
https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldEnergyOutlook2013_ExecutiveSummary_Turkishversion.pdf. Erişim: 13.04.2015.

2011'de 3,291 trilyon m³ olan doğal gaz üretimi, 2012'de % 1,9 artma göstermiş ve 3,364 trilyon m³ olmuştur. Suudi Arabistan ABD, Katar, Norveç ve İran ülkeleri üretimde artış yaşanmasının ana kaynaklarıdır. Üretimde 2035'te yıllık % 1,9 artma göstererek 5,11 trilyon m³'e çıkacağı ve artmanın % 50'sinin "şeyl gaz"ın oluşturacağı öngörülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın tahminleri doğrultusunda 2035'e kadar olan yıllarda, dünyanın bütün bölgelerinde doğal

gazdaki üretimin artacağı öngörülmektedir. Avrupa ülkesi bu öngörünün dışında tutulmaktadır (TPAO, 2013: 17).

IEA'nın 2013 yılındaki raporu incelendiğinde enerjiye olan ihtiyacın 2035'e kadar 3'te 1 seviyesinde artma göstereceği tahmin edilmektedir. Hükümetlerin enerji politikaları bu artmanın hızındaki değişimini belirleyebilecek en önemli unsurlardan biridir. 2035'e kadar petrolün ihtiyacında %13, kömür talebinde %17, doğal gaz ihtiyacında %48, nükleer enerji ihtiyacında %66 ve yenilenebilir talebinde ise %77 artma olacağı öngörülmektedir. Gelecek yıllarda enerji kullanımında öne çıkması beklenen bölge Orta Doğu'dur. 2020'den sonra Orta Doğu Bölgesinin dünyadaki ikinci büyük gaz tüketicisi olacağı beklenmektedir. 2030'a kadar dünyada petrolü tüketmede üçüncü sırada olacağı tahmin edilmektedir (BOTAŞ, 2013: 11).

Enerji talebinde ağırlığın petrole, doğal gaza dayanmış olması, enerjiyi üreten ve satan ülkelerle bu kaynakları alma zorunluluğu içinde olan aktörlerin ilişkileri açısından önemli hale gelmiştir. Enerji talebi geçmiş yıllara göre artmış ve gelecekte daha da artacak olması, sınırlı olan enerji kaynaklarını daha önemli hale getirmektedir (Elmas, 2012: 10).

Petrol ve doğal gaz talebinde 2025 yılına kadar olan artmanın süreceği ve dünyadaki enerji ihtiyacının fosil yakıtlardan elde edileceği öngörülmektedir. Enerjiye olan ihtiyacın karşılanması bakımından gelecek zamanlarda diğer enerji kaynaklarına ağırlık verileceği, üretim miktarlarında yükselmelerin yaşanacağı tahmin edilmektedir (Vural, 2006: 15). Orta Doğu Bölgesi'nin dünya çapında enerji arzının, talebinin ve hammaddeye olan gereksiniminin giderilmesinde uluslararası alanda yerinin oldukça büyük olduğunu söylemek mümkündür. Orta Doğu petrol rezervlerinde %67'lik orana sahip olup petrolde ilk sıradadır. Doğal gaz rezervlerinde %40'lık orana sahiptir. Rusya ülkesinden sonra ikinci sırayı aldığı görülmektedir (Ayhan, 2009: 207).

Ham Petrol dünyada enerji arzının sağlanmasındaki araçlar kapsamında ilk sırada bulunmaktadır. Petrolün önümüzdeki yıllarda da de birincil enerji kaynağı

olarak yerini koruyacağı öngörülmektedir. Ham petrolü diğer kaynaklardan ayıran özelliği, hem sanayide ham madde olarak hem de akaryakıt olarak kullanılmasıdır (Bayraç ve Yenilmez, 2012: 4).

Dünya çapında enerji talebi ve arzında doğal gaz ikinci sıradadır. 2008'de 2600 milyar metre küp doğal gaz tüketimi gerçekleşmiştir (BOTAŞ, 2011: 15). Dünya doğal gaz talep miktarının 2020'de 3000 milyar m³, 2030'da 3750 milyar m³ olarak gerçekleşeceği öngörülmektedir. Doğal gazı toplam dünyadaki enerji talebinde 1990 yılında %16,7 olarak gerçekleşmiştir. 2030'da oran %26,7 olarak tahmin edilmektedir (TPAO, 2011: 2).

ABD'nin 2015-2030 yıllarında en büyük petrol üreten ülke konumunda olacağı ve petrolün ithalatında net bir biçimde düşüş yaşayacağı öngörülmüştür. Sadece kendisinin karşılayacağı en büyük petrol ihracatı yapanların arasında olacağı tahmin edilmektedir. 2030'a gelindiğinde Çin ülkesinin en büyük petrol ithalatı yapan ve tüketen konumuna geleceği söylenebilir. Avrupa Birliği'nin 2035'e kadar en büyük doğal gaz ithalatı yapan ülke konumunu sürdüreceği beklenmektedir (BOTAŞ, 2013: 11).

Farklı enerji kaynakları, bilim dünyası tarafından uzun yıllardır ham petrol ve doğal gaza alternatif olarak araştırılmaya devam etmektedir. Gelirlerinin büyük bir kısmını enerji kaynaklarını çeşitlendirmek için Arge çalışmalarında kullanan gelişmiş ülkelere örnek olarak Amerika, Çin ve Rusya Federasyonu verilebilir. Enerjinin farklı yollardan temin edilmesi değişen ve gelişen modern dünyada bilim çevresi tarafından yeni bir buluş olarak görülmektedir. Ülkeler için daha çok enerji kaynağı ihtiyacını oluşturan nedenler arasında sürekli çoğalan nüfusun, iletişimin, silah sanayinin ve ağır sanayinin olduğu söylenebilir. Teknolojilerin sürekli geliştirilmesi, işletim ve üretme maliyetlerinin en aza indirilmesi, çevreyle uyumlu, etkili ve kesintisiz şekilde enerji kaynakları elde etmeye dair çalışmalar gittikçe hız kazanmaktadır. Bu doğrultuda bütün ülke ve küresel güçlerin öncelikli konuları arasında yer alan unsurlar; kalkınma ve daha nitelikli bir yaşamı sürdürebilmek adına vazgeçilemeyecek kadar önemi olan enerjinin güvenilir, ucuz, ulaşılabilir, istikrarlı,

çevreye duyarlı ve temiz bir şekilde elde edilebilme planlarının yapılması ve bunun için stratejik faaliyetlerin geliştirilmesidir (Palabıyık, Yavaş ve Aydın, 2010: 3).

ABD'nin, AB'nin üye ülkelerinin ve gelişmiş devletlerin uluslararası ilişkilerde enerjiye yüksek oranda bağımlı ve enerji arz eden ülkeler oldukları görülmektedir. AB'nin enerji bağımlılığı gün geçtikçe daha çok artmaktadır. Bu durum AB ülkelerinin enerjideki dışa bağımlılık oranını azaltmaktan ziyade devamlı olarak yükselme göstermesine neden olmaktadır. Üstelik AB'nin bu bağımlılığı hem enerji hem de hammadde konusundadır. Örneğin Fransa ve Almanya enerji kaynakları bakımından oldukça fakirdir. Enerji kaynakları olan ham petrol ve doğal gaz yatakları bu kıtada bulunmamaktadır. Almanya ve Fransa'nın kömür yataklarının tükenme durumuna geldiği söylenebilir (Çelik, 2012: 12-13).

3.3. Uluslararası Enerji Kaynakları Arasında Petrol ve Doğal Gazın Yeri

Enerji konusunu genellikle ham petrol ve doğal gazın oluşturduğu yapılan çalışmalarda görülmüştür. Nükleer enerjiden kömüre kadar çok fazla kaynak önem taşımaktadır. Fakat uzmanların ham petrol ve doğal gazın bulunduğu bölgelere daha çok yöneldiği söylenebilir (Kıbaroğlu, 2004: 1).

Orta Doğu bölgesi ve içerisinde barındırdığı ülkeler bu kaynakların bulunduğu bölgeler olduğu için uluslararası araştırma konusu olmaktadır. Uzmanlar tarafından devamlı bir şekilde ifade edilen konu, ham petrol ile doğal gazın devlet stratejilerinin ortaya çıkmasında etken bir unsur olduğudur. Özellikle Orta Doğu açısından geliştirilen politikaların ve uygulanan stratejilerin konusu her zaman ham petrol ve doğal gaz boyutlu olmuştur. Bu coğrafyada ortaya çıkan savaşlar ve işgallerin temel faktörünün enerji kaynakları olduğu belirtilmiştir (Kayrak, 2011).

Kimyasal yapı açısından birbirlerine oldukça benzeyen ham petrol ve doğal gaz hammadde özellikleri bakımından birbirinden ayrılmakta olduğu belirtilebilir. Temiz ve çevreci bir yakıt olan doğal gaz, bu özelliğine rağmen petrol ve türevlerine

alternatif olmadığı söylenmektedir. Günümüzde insanoğlunun enerji kaynaklarından en çok tercih ettiği ham petrol ve türevleri ile doğal gazdır (Acar vd., 2007: 30).

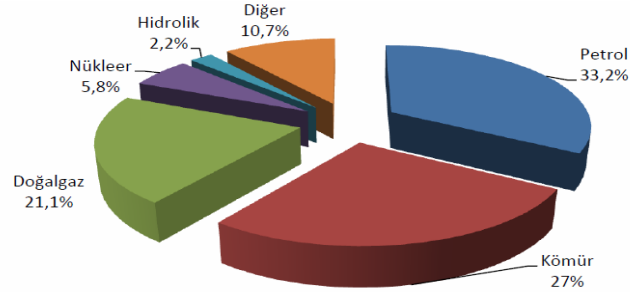
3.3.1. Petrol

Ham petrolü insanoğlu çok eski yıllardan beri kullanmaktadır. Kullanıldığı tespit edilen alanların; çimentolama işleminin yapılmasında kimyasal katkı maddesi şeklinde ve gemilerin yapımında, yalıtımın maddesinde ve kaplama malzemesinde olduğu görülmektedir. Tarihi tabletlerde Pers halkı petrolü tıpta ve aydınlatmada kullanmıştır (Acar vd., 2007: 29).

Dünya tarihine bakıldığında İnsanlık için önemli bir yere sahip olan petrol ve türevleri benzin ve motorindir. Ancak petrolü yalnızca araçlarda kullanılan kaynak olarak düşünmemek gerekir. Çevreye ve iklime yaptığı olumlu ve olumsuz yönleri ile yaşamın her aşamasında kullanılan ham petrol ürünleri, insanoğlu için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Petrol ve türevlerinden oluşturulan ürünler, su şişesinden elektronik cihazlara kadar yaşamın her alanında kullanılmaktadır (Akman, 2003: 30).

19'uncu yüzyılın ikinci yarısında ham petrol endüstrinin ve ağır sanayinin piyasasına girmiştir. Ham petrol ve türevleri bu dönemden itibaren ulaşım alanından sanayi alanına, iletişim alanından tarım alanına kadar çoğu sektörde yükselme göstermiştir. 1846'da Kanadalı olan Abraham Gesner'in kömürü kullanarak bunun sonucunda gazyağını oluşturması ham petrol endüstrisinin başlangıcı olmuştur (Acar vd., 2007: 29). 18'inci yüzyılın başından beri stratejik durumunu muhafaza etmektedir. Aşağıda bulunan grafik incelendiğinde dünyada enerjinin kullanımında %33,2 en yüksek payla petrol tercihinin yapıldığı görülmektedir.

Şekil 1. Dünya Birincil Enerji Tüketimi

Kaynak: T.C.Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, Linyit Sektör Raporu (2010), Ankara, <http://www.sayistay.gov.tr/rapor/kit/06TkiELi2011.pdf>, Erişim: 16.04.2015.

Petrolün gittikçe artan önemi tüm dünyada yaşanan ekonomik krize rağmen önlenememiştir. 2009 yılına göre 2010 yılında dünyadaki enerjiye olan arz %2'lik bir artış göstermiştir. Enerji talebi 2010 yılında büyük oranda ham petrolün türevlerinden karşılanmıştır. Enerji ihtiyacının %35 gibi önemli bölümünün ham petrol kullanılarak giderildiği TPAO'nun 2010 yılı sektör raporunda görülmektedir. Bu grafiğin uzun dönem benzer şekilde süreceği tahmin edilmektedir. Petrole bu derecede gereksinim duyulması rezervlerin yeterli düzeyde olup olmadığını düşündürmektedir. Fakat dünyadaki ham petrolün kullanılma süresinin 46 yıllık bir zamanı bulunduğu yapılan araştırmalar neticesinde öngörülmektedir (TPAO, 2011: 2-4).

3.3.2. Doğal Gaz

Doğal gaz fosil yakıt şeklinde incelenmekte olan doğal bir maddedir. Gaz durumunda çıkarılma işlemi gerçekleştirilmektedir. Ancak doğal gazın çıkarılmasının ve kullanılmasının ham petrole oranla daha yakın zamanlı gerçekleştiğini söylemek mümkündür. 1821'de New York ülkesinde William Hart tarafından doğal gaz üretmek için ilk kuyunun açıldığı ifade edilebilir (Acar vd., 2007: 37). Doğal gaz

yerkürenin içinde biyolojik bitki ve hayvan organizmalarının kimyasal değişime uğraması neticesinde oluşmuştur (Yılmaz, 2007: 5).

Doğal gazın milyonlarca yıl önce meydana gelmesine karşın insanlığın tarihinde yaklaşık 200 yıldır geçmişinin olması garip bir durum olarak görülmektedir. İnsanoğlu demir ve karbonun karışımından çelik üretebilmeyi başarmış fakat doğalgazın oldukça geç farkına varmıştır. Doğal gazın tam olarak anlamadığı zamanlar olmuştur. İnsanoğluna doğal gaz çok farklı gelmiş hatta bazı kesimler tarafından uğursuz görülmüştür. Bazen yıldırım düşmesi gibi olaylar yer kabuğundan sızan doğalgazı tutuşturmuş ve insanoğluna kendiliğinden yanmakta olan ateş düşüncesi vermiş olsa da yaygın tüketimine rastlamamıştır. Doğal gazın alev alması neticesinde meydana gelen bu tür ateşler birçok uygarlığı hayrete düşürerek, hayranlık uyandırmıştır (Acar vd., 2007: 36).

Konutların ısıtılması, ocak ve fırınlarda yakıt şeklinde kullanılması, doğal gaz çevrim santrallerinde elektriğin temin edilmesine kadar doğal gazın kullanım alanları çok çeşitlidir. Doğalgaz ile çalışan çevreye duyarlı araçlar yapılmış olması nedeniyle diğer enerji kaynaklarından farklılık göstermektedir. Fakat burada önemli bir nokta, doğal gazın yanması neticesinde karbondioksitin dışarıya çıkmasından dolayı küresel iklimin değişmesine sebebiyet vermesidir. Doğal gaz çevreci olarak değerlendirilebilir. Doğal gazın çevreci olarak görülmesi, iletiminin güvenli ve verimli olarak sağlanması kömür ve petrole göre daha çok tercih edilmesinin sebebidir (Çelik, 2012: 17).

Doğal gazın da diğer kaynaklarda olduğu gibi sınırlı olduğu ve gelecekte doğal gazın tükenme ihtimalinin bulunduğu bilim uzmanları tarafından öngörülmektedir. Orta Doğu ve Avrasya, doğal gaza en fazla sahip olan bölgelerdir. Dünyada en çok doğal gaz rezervi bulunan ülkenin Rusya Federasyonu olduğu görülmektedir. Dünyadaki ispatlanmış doğal gaz rezervleri toplamda yaklaşık 187 trilyon m³ tür. Bu durumda dünyadaki doğal gaz ihtiyacı yönünde hesaplama yapıldığında doğal gaz ömrünün yaklaşık 60 yıl olduğu öngörülmüştür (TPAO, 2011: 18). Uluslararası Enerji Ajansının yaptığı tahminlere göre 2008 yılında 2.596 milyar

m³ olan dünya doğal gaz talebinin 2020 yılında 3.132 milyar m³ olacağı, 2030 yılında ise 3.748 milyar m³'e yükseleceği tahmin edilmektedir (BOTAŞ, 2011: 15).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA ENERJİ

4.1. Orta Doğu Bölgesi'nin Enerji Potansiyeli

Enerji kaynakları geride bıraktığımız yüzyılda ülkeler için hayati derecede önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ise önemi çok daha hızlı artmaktadır. Enerjiye olan bağımlılık ve talep arttıkça enerji kaynaklarında da gittikçe azalma gerçekleşmektedir. Güçlü rezervlerin olduğu coğrafyalar daha stratejik hale gelerek ülkelerin ve diğer bütün aktörlerin yönelmesine yol açmaktadır. Orta Doğu'nun bu bölgelerin başında geldiği görülmektedir (Altay ve Nugay, 2013: 1-2).

Günümüzde uluslararası siyasetin en temel konusu stratejik öneme sahip olmaları nedeniyle enerji kaynaklarıdır. Orta Doğu bölgesinde askeri güç bulundurarak rezervler üzerinde söz sahibi olmak isteyen sanayileşmiş, gelişmiş ülkeler ve aktörlerin sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. Avrupa'nın önde gelen ülkeleri, ABD, son yıllarda bölgede sıcak çatışmalara kadar girerek gücünü iyice artıran Rusya Federasyon'u, uçak gemilerini Akdeniz'de bulundurarak nüfus kurmak isteyen Çin, hatta Kanada'nın da girmekten çekinmediği Orta Doğu güvensiz bir yer haline gelmiştir. Ancak enerji rekabetinde ön planda gözükmeye mücadelesi günümüzün koşullarına göre yer değiştirmiştir. Bu kapsamda enerjinin yeterli miktarda taşınabilmesi için güvenli bir ulaşım hattının kurulabilmesi zaruridir. İşte bu noktada Orta Doğu bölgesi sahip olduğu enerji kaynaklarıyla ülkelerin ve diğer aktörlerin hareket alanı haline gelmiştir (Elmas, 2012: 56-57).

Dış politikada ÇUŞ'ların her geçen gün daha önemli bir konuma yükselmeye başlamasının nedeni, uluslararası ilişkilerde ekonomik menfaatlerin önem kazanmasıdır. Bundan dolayı enerji alanındaki rekabette kamu şirketlerinin de dâhil olduğu şirketlerin kendi arasında ki rekabet ortamına devletler de katılarak şirketlerle mücadele edebilmektedir. Enerjinin nakledildiği hatları kurmaları dikkate alındığında bazı zaman şirketlerin devletlerden daha aktif rol oynadıkları söylenebilir. Devletlerin ve ÇUŞ'ların yürüttükleri enerji politikalarında üç temel amaç vardır: Rezervleri kontrol altında tutmak, ulaşımının sorunsuz sağlanması için güvenli nakil yolları oluşturmak ve piyasada oluşan fiyatı istikrarlı halde tutabilmektir. Tabii ki temel amaçların yanında maliyetin düşürülmek istenmesi de kaçınılmazdır. Fakat ihtiyaç duyulan seviyede ve kaliteli bir şekilde piyasalara ulaştırılması amaçlanmaktadır (Turan, 2010: 45).

Diplomaside siyasetin olduğu kadar ekonominin de önemli duruma gelmesinin neticesinde, dış politikada aktör çeşitliliğinde artış yaşanmıştır. ÇUŞ'ların finansal güçleri ve uluslararası bağlantılarının olması nedeniyle aktif ve etkili oldukları alan yalnızca ticari anlamda değildir; enerji diplomasisi göz önüne alındığında devletlerden daha çok etkiye sahip olabildikleri görülmektedir (Tuncer, 2009: 145).

Orta Doğu bölgesi hammaddelerin taşınma güzergâhını oluşturan yolların kesiştiği bir coğrafyadır. Bu bölgenin uluslararası ilişkiler alanında değerli duruma gelmesinin nedeni, dünyadaki en zengin stratejik özelliklere sahip ham petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunmasıdır. Orta Doğu'nun ekonomik ve siyasal öneminin daha da artmasına neden olan faktör buradaki rezervleri kontrol altına almaya dayalı olan bağımlılık ve Irak'ta çok güçlü rezervlerin olduğunun anlaşılmasıdır (Doğanay ve Hayli, 2004: 3).

Orta Doğu'nun petrol açısından sahip olduğu öneminin keşfedilmesi İkinci Dünya Savaşından sonra olmuştur. Uzunca bir zaman Orta Doğu petrollerinin çok uluslu petrol şirketlerinin hâkimiyetinde kaldığı söylenebilir (Özel, 2003: 6). ÇUŞ'ların genellikle uluslararası politikaları etkilediği ve bazen de devletleri

yönlendirerek etkisi altına aldığı görülmektedir. Batılı petrol şirketleri Orta Doğu petroleri üzerindeki kontrole sahip bulunmaktadır. OPEC bu kontrole karşı ilk ve en önemli harekettir (Acar vd., 2007: 35- 36).

Dünya petrol rezervlerinin % 54,4'üne tek başına sahip olan Orta Doğu bölgesidir. Bu özelliği ilk sırada yer almasına yol açmıştır. Güney Amerika'da ve Orta Amerika'da toplamda %17,3, Avrupa ve Avrasya'da ise % 10,1 ile bu coğrafyaları takip etmektedir. Bu tablo Orta Doğu coğrafyasının neden bu kadar önemli olduğunu göstermektedir (TPAO, 2010: 4).

Tablo 6. Bölgelere Göre Petrol Üretimi (2010-%)

Orta Doğu	30,3
Avrupa -Asya	21,8
K. Amerika	16,6
Afrika	12,2
Asya Pasifik	10,2
G. ve Orta Amerika	8,9
Toplam	100

Kaynak: BP (2011). "Statistical Review of World Energy".

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf. Erişim: 20.04.2015. s.8

Doğal gaz en çok tüketilen üçüncü enerji çeşidi olduğu için enerji konusunda ön plana çıkan diğer bir başlıktır. Günümüzde hızla yükselen bir tüketim oranına ulaşacağı öngörülmektedir. Doğal gaz, 2009 yılında toplam enerji üretiminin %21'ini oluşturmuştur (IEA, 2010). Orta Doğu'nun 2010 yılı verileri incelendiğinde, bölgeler olarak doğal gaz rezervlerine bakıldığında, ispatlanmış doğal gaz rezervinde dünyada ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

2010 yılında Orta Doğu'nun doğal gaz rezervleri %40,5'lik bölümü kapsadığı için birinci durumda bulunurken, Avrupa ve Avrasya coğrafyasının rezervleri %33,7'lik miktarla ikinci sıradadır. Asya Pasifik bölgesinin %8,7, Afrika'nın %7,9, Kuzey Amerika'nın %5,3 ve son olarak Güney ve Orta Amerika'nın ise %3,9'dur. Mikro düzeyde incelendiğinde ise Rusya dünyadaki rezervlerde en büyük paya sahip bulunan ülke konumundadır (TPAO, 2010: 9). 2010 yılı doğal gaz tüketiminde Orta

Doğu % 11,5 oranla en çok tüketim yapan 4. bölgedir. Orta Doğu üretimde de %14'lük paya sahiptir. Orta Doğu'yu izleyen ülkeler Orta ve Güney Amerika ülkeleridir (BP, 2011: 25).

4.1.1. Enerji Güvenliğinde Orta Doğu Bölgesi'nin Jeopolitiği

Enerjiyi arz eden ülkeler ve uluslararası güvenlik bakımından, Orta Doğu bölgesinin ham petrolü ve doğal gazı üzerinde söz sahibi olabilme durumu büyük önem kazanmıştır. Orta Doğu bölgesinde Osmanlı Dönemi'nin sona ermesiyle devamlı hale gelen istikrarsızlık ve değişik gruplar arasında yaşanan çekişmeler baş göstermiştir. Bu durumun gittikçe şiddetlendiği söylenebilir (Elmas, 2012: 61).

Büyük ihracatçılar olarak dünya petrol sektöründe Orta Doğu coğrafyasında bulunan Suudi Arabistan, İran, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri kritik öneme sahip bulunmaktadır. Bu ülkelerde veya bölgede meydana gelebilecek ciddi istikrarsızlıklar, kaos ya da silahlı çatışmalar içeren iç karışıklıklar, mezhep savaşları ihracatlarını etkilemektedir. Piyasaya sunulabilen ham petrolün miktarında sebep olacağı azalma ve petrolün talep durumunun aniden düşme eğilimi göstermesi ham petrol fiyatının hızla yükselmesine yol açabilir. Yani Suudi Arabistan, İran ve Irak'tan ihracatın durdurulmasına veya azalmasına sebep olacak bir kriz yaşanması, ihtiyaç duyduğu enerjiyi kendi öz kaynaklarından karşılayamayan her ülkenin, söz konusu ülkelere ithal ettikleri petrol miktarından bağımsız olarak olumsuz etkilenmesine yol açacaktır. Çünkü bu durum petrolün piyasa değerini artırmaktadır ve küresel olarak tüm ekonomilerde negatif yönde etki yapmaktadır. Orta Doğu Bölgesi'nin jeopolitik öneminin petrole bağımlılığı azaltma sürecinde, enerji güvenliği ve dış politika yapımında arttığı söylenebilir (İpek, 2013: 16).

Orta Doğu bölgesinin tüm ilişkilere etkisi açısından bu kadar önemli bir yer teşkil etme sebeplerini tarihsel açıdan da ele almak gerekmektedir (Davutoğlu, 2010: 327). Verimli topraklara sahip olma, köklü uygarlıkların getirdiği kültürel içerik, yapısında bulundurduğu farklılıkların her bakımdan etkileşimini sürdürmüş olması bugünkü zengin ham petrol ve doğal gaz rezervleri Orta Doğu'ya jeopolitik önem

kazandıran özelliklerdir. Bu bölgeye gelişmiş ülkeler tarafından yıllardır uluslararası alanda jeopolitik önemini her zaman koruyacağı düşüncesiyle bakılmaktadır (Elmas, 2012: 62-63).

Ülke sanayilerinin ve bireysel anlamda tüketicilerin ihtiyaç duyacakları kadar enerji miktarlarını uygun fiyatlarla ve sürekliliğinin kesilmesinde en düşük risklerle elde edilebilirliğinin sadece bugün için değil gelecek için de sürdürülebilmesi durumuna ve bu durumu oluşturma yönünde yapılan politikalara enerji güvenliği denir. Enerji güvenliğinde yapılan bu tanıma göre iki temel parametre önem taşımaktadır: Enerjide uygun fiyatın bulunması ve elde edilebilirliğinde sağlanacak olan sürekliliğinin bozulma riskinin azaltılmasıdır. Enerjide güvenliğin sağlanabilmesi açısından dünya petrol fiyatının belirlenmesi kısmında oldukça etkili bir role sahip bulunan ve Orta Doğu'nun rezervlerini topraklarında barındıran ülkelerdeki gelişmeler ve kaynaklara bağımlılık oranları her zaman hesap edilmesi gereken önemli unsurlar olacaktır. Konvansiyonel olmayan doğal gaz üretim, enerji arzını arttırmaktadır. Buna rağmen Çin gibi kalabalık ülke nüfusuna sahip ya da Hindistan gibi ülkeler ciddi anlamda kalkınmakta oldukları için enerji ihtiyaçlarında hızlı bir yükseliş yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle artan enerji arzının petrol fiyatlarında aşağı yönlü bir hareket meydana getirme olasılığının çok az olduğunu söylemek mümkündür (İpek, 2013: 19-20).

Doğu Akdeniz limanları, Orta Doğu petrolünün Batı'ya güvenilir bir şekilde ulaştırılmasının sağlanması için düşünülen boru hatları, dönemin jeostratejik düşünceleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. İlk zamanlar tek hat üzerinde gerçekleşen nakliyatın zamanla iki hatta çıkartılması ve iki ayrı limanın varış noktası olarak belirlenmesi petrol nakil hatlarının güzergâh tespitinde göze çarpan önemli bir noktadır (Gaunson, 1984: 697).

Piyasalara sunulan enerjinin çeşitliliğini çoğaltma zorunluluğu, öncelikli olarak kendi öz kaynaklarından yapabildiği üretim ve tüketimindeki miktarın ne kadarının ithal edildiğiyle ilgilidir. Enerji piyasasında yapısal değişikliklerin olması, Orta Doğu'nun jeopolitik önemini arttırmaktadır. Diğer taraftan petrole bağımlılığın

ve doğal gazın büyüyen önemi, konvansiyonel olmayan doğal gaz ve petrolün ihracatı, ilerleyen süreci dış politika yapıcılarını açısından oldukça hassas hale getirmektedir. Orta Doğu'nun tarihsel süreçteki siyasi krizleri ve petrol zenginliği arasındaki ilişki dikkate alındığında, enerji güvenliğini etkileyecek bir yapısal değişim, mevcut hegemonik düzende sosyal güçlerin ulusal ve uluslararası seviyedeki yerlerini değiştirmektedir. Bu sebeple, bu muhtemel yapısal değişimin farklı seviyelerde farklı aktörlerin ideolojik bakış açılarını, kimliklerini ve kapitalist üretim ilişkilerindeki yerlerini nasıl farklı hale getirebileceği önem arz etmektedir (İpek, 2013: 20-22).

Orta Doğu'nun jeopolitiği ve enerji güvenlik alanındaki önemi göz önüne alınması gerekir. Coğrafyada siyasi ve sosyal değişimlere, kalkınmanın ve güvenliğin ilişkisi kurularak bakılması önem teşkil etmektedir. Ranta dayalı ekonomi şeklinde isimlendirilen yolsuzluğa olanak sağlayan ve üretme ile demokratikleşmenin önünde zorluk çıkararak kalkınma modeli, Orta Doğu'nun en önemli ekonomik zorluğudur. Bu ekonomi modeli bölge ülkelerinde çok fazla olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Kentsel ve kırsal nüfus ve yarı-kentleşmiş geçekondü nüfusu arasında gittikçe büyüyen gelir farklılaşması, kırsal alanlardan kente doğru yoğun göç yaşanması, kalkınmakta olan ülkeler arasında Arap ülkelerinde en büyük işsizlik oranının bulunması, genç nüfusta işsizlik oranının dünya ortalamasının üzerinde olması ve kimi ülkelerde nüfusun yarısını işsiz gençlerin meydana getirmesi, bölge ülkelerde yaşanan olumsuzluklardan en önemli olanlarıdır (UNDP, 2011: 15).

4.1.2. Orta Doğu Bölgesi'nin Temel Politik ve Ekonomik Boyutu

Orta Doğu Bölgesi'nin ekonomisini etkileyen birtakım coğrafik özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Richards ve Waterbury (1996: 45) Bölgenin politik iktisadını yapılandırırken, bölgenin üç özelliği üzerinde durulmaktadır. Bunlar az yağış, bol petrol ve hızla artan nüfustür. Bölgenin ekonomik büyümesini negatif yönde etkileyen Orta Doğu ikliminin, tarım sektörünün ilerlemesinin önündeki en önemli engel olmasıdır. Bu olumsuz durum artan nüfusla birleştiğinde, tarımsal üretimdeki bu zorluklar bölgeyi gıda ürünleri elde etme konusunda diğer bölgelere bağımlı

duruma gelmesine yol açmaktadır. Geniş petrol rezervleri dünya petrol pazarında coğrafyaya etkili bir görev almasını sağlayarak, Orta Doğu'daki ülkelerin büyük kısmına önemli gelir kazandırmaktadır. Fakat bu gelirin büyük bir bölümü besin maddesi, makine, araç-gereç ve altyapı yatırımları için gerekli olan teknolojinin ithal edilmesine aktarılmaktadır. Orta Doğu ekonomisinde endüstri piyasasının oranı düşük olup, finansal açıdan büyümenin kökeni devlettir (Sorli; Gleditsch, Nils ve Strand, 2005: 147).

İlk bakışta bölgedeki ülkelerin büyük kısmının doğal kaynaklarıyla ihtiyaçlarını karşılama gücüne sahip olduğu düşünülebilir. Fakat coğrafyanın uluslararası pazarlara entegrasyonun ve ekonomik ilerlemesinin önünde engeller bulunmaktadır. Bunlar; Bürokratik işlemlerin uzunluğu, belli olmayan yasal düzenlemelerin olması, yozlaşma ve petrole bağımlılık, bölgenin içinde çıkan çatışmalardır. Bölge ekonomilerinin sahip oldukları kaynakları etkin olarak kullanamamasının önündeki aşılması gereken problemlerin kaynağı da bu engellerdir (Shackmurove, 2004: 1).

Orta Doğu Bölgesinin sahip olduğu enerji kaynakları ile politik, ekonomik ve demografik göstergeleri temel alındığında, coğrafyada bir şeylerde yanlışlık ya da terslik olduğu söylenebilir. Bu yanlışlıkların dış ve iç çevreyle ilişkilendirilebilmesi mümkündür. Bölgesel anlamdaki ikilemler açıklamasını yaparken; dış çevrenin değerlendirilmesinde hegemonya istikrar teorisi, iç çevrenin değerlendirilmesinde ise oligopol şirket davranışı modellerinden faydalanılabilir. Hem iç hem de dış çevre değerlendirilmesi yapılırken Orta Doğu Bölgesi'nin ekonomik politik karar alma süreçlerinin çatışma içeren bir mekânda gerçekleştiği düşünülebilir (Carko, 1998: 57).

Orta Doğu ülkeleri, dünya çapında stratejik, siyasi ve ekonomik açıdan en önemli enerji kaynağı olan petrole sahiptir. Bu sebeple doğu ülkelerinin, dünyanın ekonomik açıdan en zengin ve kalkınmış bölgesi olması gerekmektedir. Fakat bölge yüzyıllardır siyasi istikrarsızlıkların, çatışmaların ve anlaşmazlıkların içinde olduğu ve bu unsurlarla mücadele ettiği görülmektedir. Ayrıca emperyalist güçlerin

egemenlik oluşturma çabalarıyla faaliyette bulunduğu bir çatışma alanına dönüşmekten kurtulmayı başaramamıştır (Selby, 2005: 206).

Petrol gelirlerinin transfer edilmesinde petro-dolarlarla ve euro-dolarlarla yapılmasına yönelik girişimler Orta Doğu Bölgesi'nde bölgenin petrolüne yönelik tartışmalara yol açmıştır. Bu durumun uluslararası para olarak ABD dolarının gücünü azaltıcı bir faktör olarak görüldüğü söylenebilir. Diğer taraftan bu durum dünya çapında finansal sektörlerde önemli bir etki oluşturabilir. Bölgenin güvenliğine ilişkin tartışma ortaya çıkararak başka bir gelişme ise, Birleşmiş Milletler tarafından baskı altında tutulmaya çalışılan İran'ın, İsrail'e ve Batılı yandaşlarına karşı bazı petrol gelirlerini terörist faaliyetlerine yardım etmek için kullanması ve petrol arzını kesme tehdidiyle, yüksek petrol fiyatlarını bir koz olarak kullanma gücünü elinde bulundurmasıdır (Kamrava, 2004: 107).

İsrail devleti, İkinci Dünya Savaşından sonra kurulmuştur. Bu devlet, İsrail ve Arap lkeleri arasında savaşlara yol açmıştır. Bu savaşların önemli oranda Orta Doğu'daki petrol arz durumunu engellediği söylenebilir. 1948 yılında Musul-Hayfa petrol boru hattının kapatılmasının sebebi, İsrail'in kurulmasıdır. 1957'deki İsrail-Arap savaşı sonunda Süveyş kanalını kapatan Devrin Mısır başkanı Cemal Abdl Nasır olmuştur. Bu eylemi Arap petrol üreticilerinin ABD ve Avrupa'ya karşı petrol ambargosu uygulaması takip etmiştir. Arap- İsrail atışmasının gerek ülke içi gerek ülkeler arası çatışma oluşmasını teşvik ettiği, gerekse bölgede ekonomik bütünleşme ve sosyal ilerlemeyi engellediği ifade edilebilir. Arap-İsrail atışmasının Orta Doğu Bölgesi'nin gücünü, Araplar'ın aleyhine azalttığını söylemek mümkündür (Sorli vd., 2005: 159 ve Selby, 2005: 207).

15 Ekim 1973 yılında Petrol İhraç Eden Arap lkeleri Birliğinin OAPEC Yom Kippur Savaşı'nda ABD'nin İsrail Ordusuna yardım etmesine karşılık olarak ilan ettiği petrol ambargosudur. OAPEC, ABD ve savaşta İsrail'den yana tavır alan ülkelere artık petrol ihracı yapmayacağını bildirmiştir. OPEC yesi ülkeler dünya petrol fiyatlarını arttırarak ülkelerine giren kaynakları çoğaltma kararı vermiştir. Gelişmiş lke sanayilerinin petrole önemli oranda bağımlılık göstermesi nedeniyle

OPEC'in önemli müşterileri konumundadır. 1973'teki petrol fiyatlarındaki artma ve 1973-1974 yılları arasında borsanın çökmesi 1929 Krizinden beri yaşanan küresel bir ekonomik krizdir ve uzun vadeli etkileri bulunmaktadır (Arslan, 2011).

Petrol ambargosu ABD'de ekonomik sorunların yanı sıra kaynak sorunlarına da neden olmuştur. ABD şirketleri petrol bulmak için yeni yöntemler ve yerler araştırmaya başlamıştır, örneğin buzullarda petrol çıkarmak gibi, ancak bu araştırmalar çok zor olacağı ve 5-10 yıl gibi uzun süreceği için bu araştırmalardan vazgeçilmiştir (Petrol Krizi, 2012). Sonraki dönemlerde ABD kaya gazını bularak kaynak sorununu çözme açısından başarı kazanmıştır.

Petrol'ün, uluslararası politik iktisatta alışık olunmayan istikrarlı bir eğilim göstermesi 1990'lı yıllardır. Petrol yenilenebilir enerji kaynakları arasında değildir. Fakat yeni petrol rezervlerinin bulunmasının, artış gösteren üretimi desteklediği söylenebilir. Orta Doğu'da son 60 yıldır süren uluslararası politik ve ekonomik kargaşanın ekonomik temelini meydana getiren durum, üretimde petrolün temel girdi olmasıdır. Örneğin 1991 yılında Körfez Savaşı olayında Irak ve Birleşmiş Milletler güçleri arasındaki çatışma ve 2003'te Irak ve ABD arasındaki savaşlar Batının kıtlık sorununu aşması konusunda seçimlerinin bir neticesi olarak oluşan çatışmanın bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedensellik ilişkisinde Orta Doğu çatışmalarının gizli ve yıkıcı olduğu iddia edilebilir (Bakırtaş ve Haydaroglu, 2015: 298-300).

BEŞİNCİ BÖLÜM

ABD VE RUSYA’NIN ENERJİ POLİTİKALARI

5.1. Enerji Politikası Kavramı

Teknolojinin, ekonominin ve enerjinin bulunduğu alanlarda karar mekanizmalarının gerçekleştiği, kurumsal yapı taşından meydana gelen, arzın ve talebin yönetildiği politika, enerji politikasının içerdiği anlamı açıklamaktadır (Bayraç, 1999: 14). Enerji kaynakları ve rezervleri gittikçe azalmaktadır. Küresel ısınmanın neticesinde ortaya çıkan sera gazının ve iklimde yaşanan değişmelerin, gelecekteki kuşakların da menfaatlerini koruyan ulusal ve uluslararası seviyede enerji politikalarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Enerji sektöründe enerji arzı ve talebi tarafından oluşturulan faktör denge ve fiyattır. Ekonomik büyümenin, yaşam şeklinin, toplum kalkınma seviyesinin, teknoloji olarak ilerlemenin ve fiyat oranlarının enerji talebini belirleyen başlıca unsurlar olduğu görülmektedir. Yeterli düzeyde bulunan rezervlerin, üretimin, yatırım maliyetlerinin, dönüşüm teknolojilerinin, ülkelerin ve bölgelerin arasında gerçekleşen ekonomik, siyasal ilişkilerin de enerji arzının belirlenmesinde ele alınması gereken ana faktörler olduğunu söylemek mümkündür.

Enerji politikaları bakımından en önemli ön koşul, enerjinin arz ve talep durumunu belirleyen unsurlar, bilimsel ve gerçekçi metotlarla devamlı olarak tahmin edilmesi, küresel değişiklikler ile güncellenebilir olması ve gerektiğinde tekrarlanmasıdır (Pamir, 2005: 4). Dünyadaki ekonomik alanda bilimsel çalışmaların ve araştırma, geliştirme faaliyetlerinin neticesinde meydana gelen gelişme ve değişikliklere paralel bir şekilde, enerji üretimi ve ulaştırılması yönünde teknolojilerin sürekli geliştiği söylenebilir. Böylece enerji, mesafe alanı çok olan bölgelere kesintisiz, güvenli bir biçimde ulaşmakta ve ekonomik, stratejik, lojistik avantajların sağlanmasına yol açmaktadır.

Enerji arzı güvenliğinin; bulunabilme, ulaşılabilme ve kabul edilebilme ilkelerini kapsayan kavram olduğu ifade edilebilir. Ucuz ve talep edilen enerjiyi temin etme şeklinde de tanımı yapılmaktadır (Üşümezsoy ve şen, 2003: 106). Arz ve talep değişik bölgelerde geręekleşmektedir. Bu nedenle enerji talep oranını karşılamak açısından üretimin ve ulaşımın güvenli bir şekilde oluşturulması, enerjinin arz güvenliğinde en önemli sorunlardan biridir.

Enerji güvenliği kavramı, ülkelerin enerjiyi üreten ve tüketen şeklinde olmasına göre değişim göstermektedir. Enerji ithal eden aktörler bakımından enerji arz güvenliğinin önem teşkil ettiği ifade edilebilir. Enerji ihracatı yapan aktörler açısından da “enerji talep güvenliği” büyük bir öneme haizdir. Enerji güvenliği, enerjiyi üreten ve tüketen ülkelerin bir bağımlılık ilişkisi içinde olduklarının göstergesidir (Ediger, 2007: 5).

Küresel enerji kaynaklarında ve ulaşım hatlarında büyük önem teşkil eden kesintinin olması dünyadaki ekonominin negatif bir şekilde etkilenmesine yol açmaktadır. Enerjinin tedarik portföy ve türlerini çeşitlendirmek, enerji kullanımında verimlilik ile sürekliliği sağlamak ve etkili enerji yönetim stratejileri geliştirmek ülkelerin enerji arz güvenliği açısından yapılması gerekli unsurlardır. Küreselleşme sonucunda enerji sektörlerindeki özelleştirme ve serbestleşme faaliyetlerinin ve bu amaç doğrultusunda yürütölmekte olan yasal ve yapısal değişim sürecinin, dünyadaki enerji pazarında büyük bir belirsizliğe neden olduğu söylenebilir. Bu durum, yerel kaynakların öneminin arttırılması gerektiğini göstermiştir.

Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için üretimde güven teşkil eden enerji alt zeminin oluşturulması gerekmektedir. Çevreyle olan etkileşiminin de enerji piyasasının da önemli olduğu görölmektedir. Fosil yakıtlarla yapılan enerji tüketimi; yetersiz kaynağa sahip olan ülkelerin fosil yakıttaki ithalat oran ve maliyetini arttırmakta çevrede kirlilik oluşmasına yol açmaktadır (Dağ demir, 2003: 33). Sera etkisinden oluşan küresel ısınma, günümüzde dünyanın en önemli çevre sorunlarından dır.

Güneşin, rüzgârın ve jeotermalin tüm yenilenebilir kaynakların, geleceğin enerji kaynakları olarak görülmesinin sebebi, hem temiz yakıt olmaları hem de yenilenebilir olmalarıdır (Karacan, 2007: 245). Fakat teknolojinin, ekonominin ve yasal engellerin yenilenebilir enerjilerin yaygın kullanımını sınırlandırdığı görülmektedir. Kurulum ve iletim maliyetlerinin yüksek oluşu, üretimde kesinti yaşanması ve depolama sorunları bu engellerin en önemlileri arasında bulunmaktadır.

5.2. ABD'nin Enerji Politikaları

ABD, dünyada ekonomi alanında sürdürülmekte olan enerji rekabetinde önemi en fazla olan ülkelerden birisidir. Bu aktör dünyada en büyük ekonomiye ve ilerlemiş sanayiye sahiptir. ABD ülkesinde enerjinin tüketimi gittikçe artış göstermektedir. Dolayısıyla enerjiyi ne şekilde temin edebileceği, ülke için gelecek bakımından bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir.

ABD, dünyadaki tüketilmekte olan enerjinin $\frac{1}{4}$ 'lük kısmını sadece kendisi tüketmektedir. % 27'sini ithal ettiği görülmektedir. ABD'nin Enerji Bakanlığının yaptığı açıklama doğrultusunda, tüketimde ithalat bağımlılığının 2025'te, % 38'e çıkacağı öngörülmektedir (Pamir, 2005: 72).

ABD'nin küresel petrol tüketim oranını % 25 olarak gerçekleştirmektedir. Petrol ithalatındaki bağımlılığın 2006'da % 54'lük düzeyinden, 2025'de % 70'e yükseleceği tahmin edilmektedir. ABD günlük 75 milyon varil petrol tüketmektedir. 2020'de 115 milyon varil olacağı öngörülmektedir (Üşümezsoy ve Şen, 2003: 214).

ABD ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını sorunsuz, maliyeti düşük, farklı kaynaklarla ve güvenliği sağlanmış bir şekilde temin etmek açısından, çeşitli politikalar oluşturmaktadır. ABD'nin, 1947 yılından itibaren Orta Doğu'nun petrollerinde büyük önem taşıyan görevler üstlendiği görülmektedir. Orta Doğu Bölgesi'nde petrol üreten özellikle Körfez Ülkelerinin güvenliğini sağlamaya yönelik askeri ilişkilerinin yanı sıra teknoloji ve yatırım transferleriyle önemli bir yeri bulunan ABD'nin, bölgede var olan petrolü yıllardır ülkesinin ihtiyacı için

kullandığını söylemek mümkündür. Bu durum, ABD'nin sahip olduğu güç ile enerji politikalarını iyi yönettiğini göstermektedir.

ABD yöneticileri, ülkedeki ekonomik gücünü yıllardır koruyabilme ve güçlü konumunun sürekliliğini sağlama açısından, “Yeni Dünya Petrol Düzeni” şeklinde isimlendirilen uzun vadeli bir politika uygulamayı tercih etmektedir. Bu politikanın uygulanmasında terörle mücadelenin, demokrasinin ve özgürlük getirme vaatlerinin kullanıldığı söylenmektedir (Yüce, 2006: 120). Dünyadaki petrol rezerv miktarının %65'ine sahip olan Körfez Ülkelerinin, ABD'nin petrol ithalatında %20'sini karşıladığı Orta Doğu'nun kaynaklarının dünya pazarına arzındaki en büyük çıkışı sağlayan Basra Körfezi ülkesinin kontrolünün yapılması açısından, ABD'nin askeri güce odaklı politika uyguladığı görülmektedir (Bayraç ve Aras, 2007: 588).

ABD ülkesi, Basra Körfeziyle beraber başlatmış olduğu stratejiyi, petrol ve doğal gazdaki ticaret hatlarına yayma girişiminde bulunmaktadır. Bu stratejiyle, hem Orta Doğu'da hem de Orta Asya–Hazar Coğrafyalarında askeri birlikler oluşturmaya çalışmaktadır. Enerjinin kaynakları konusunda enerjinin kontrol edilmesine ilişkin politika sürdürmektedir. ABD'nin bir başka hedefi de Çin, Hindistan ve AB gibi, gelecekte karşısına çıkması muhtemel rakiplerinin, bölge kaynaklara ulaşımını kendi kontrolü altına almayı sağlamaktır.

5.2.1. ABD'nin Soğuk Savaş Sonrasında Orta Asya Politikası

Orta Asya'nın Soğuk Savaş yıllarında, Amerikan'ın dış politikası bakımından büyük bir öneme haiz coğrafya olarak görülmediği ifade edilebilir. SSCB döneminden itibaren, Orta Asya'ya yönelik ABD'nin angajmanın başladığı görülmüştür. Orta Asya Washington bakımından Orta Doğu'daki gibi önemli menfaatlerin yer aldığı stratejik coğrafya şeklinde değerlendirilmemiştir (Rumer, 2002: 1). 11 Eylül saldırıları gerçekleşinceye kadar ABD ülkesinin Orta Asya bölgesine yönelik bağlantısının günümüz dünyasıyla karşılaştırılması yapıldığında “sınırlı” seviyede olduğu görülmektedir (Oliker ve Shlapak, 2005: 31). Bu bağlantıdaki sınırlılığın sebebini güvenlik ile ekonominin oluşturduğu söylenebilir.

ABD'nin, bağımsızlığını yeni elde etmiş devletler olarak Orta Asya Bölgesinde devletin altyapısını güçlendirmeyi, demokrasi gibi kuruluşların oluşmasını sağlamayı amaçladığı söylenebilir. Washington Orta Asya Bölgesine dair güvenlikle ilgili ilk bağlantısı coğrafyada SSCB'den kalmış olan nükleer ve kitle imha silahlarının geleceğiyle ilgili olduğu ifade edilebilir (Nichol, 2014: 12-13).

Rusya'nın liberal bir ekonomiye ve demokrat bir sistem durumuna gelmesi isteğinde olan ve "önce Rusya" şeklinde sloganlaştırılmasıdır. Bu düşüncede Rusya ülkesinin önceden olduğu gibi küresel bir ülke olmadığı, bölgesel bir aktör şeklinde varlığını sürdürmesinde ABD menfaatlerine aykırılık teşkil etmediği ABD ülkesinin Orta Asya Bölgesine ilişkin politikaları arasında yer almaktadır.

ABD'nin Orta Asya Bölgesine ilişkin amaçladığı politikalar, demokratikleşmenin kazandırılması ile kitlesel imha silahlarının yaygın hale gelmesinin önlenmesi, terörün ve uyuşturucunun ticaretini engellemeye çalışması ve güvenliğin sağlanması yönündedir. Bölgede egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü sağlanması nedeniyle geliştirilen politikalar ABD açısından önem taşımaktadır (Wishnick, 2003: 3).

1999 yılında Amerikan Kongresi tarafından çıkarılmış olan İpek Yolu Strateji Yasasının, 1990'lı yıllarda Orta Asya Bölgesi'ne ilişkin ABD politikalarının temel noktalarını belirtmiştir. Bu yasada ABD'nin Orta Asya Bölgesine ilişkin politikası aşağıda görüldüğü üzere şekil alacaktır (H.R. 1152, 1999: 3-4):

Bağımsızlık, egemenlik, demokratik yönetim ve insan haklarına saygı yönünde gelişme güçlendirme çalışmaları, hoşgörü, çoğulculuk ve anlayış kavramları geliştirilerek ırkçı kesimlerle mücadelenin sağlanması, bölge olarak problemlerin çözümünde yardımcı olunması ve dış ticaretinin önünde bulunan zorlukların aşılmasını kolay duruma getirmek, dostça ilişkiler ve ekonomik işbirliği oluşturulmasına ve geliştirilmesine yardımcı olmak, pazar odaklı prensiplerin ilerlemesine destek olmak, iletişim, ulaşım, eğitim sağlık ve enerji alanına dair gereken altyapı sisteminin gelişmesine Doğu-Batı yönünde ticaret alanının

ilerletilmesine yardımda bulunmak, coğrafyadaki ABD ticaret menfaatleri ile yatırımlarına destek vermektir.

2001 yılına kadar ABD, Orta Asya politikasının ekonomik ve politik unsurlar kapsamında biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bu politikadaki temel belirleyici faktörün Orta Asya'ya yatırımda bulunan ABD şirketlerinin ve ticari menfaatlerinin korunması yönünde olduğu söylenebilir.

Yeni dönemde ABD politikalarının, Orta Asya açısından değerlendirilmesi yapıldığında, 1990 yılının sonunda ve 11 Eylül saldırı olaylarının gerçekleşmesinden sonra Orta Asya politikasında ağırlıklı noktanın ekonomi ve politika alanından güvenlik alanına doğru gittiğini söylemek mümkündür. Fakat 11 Eylül saldırıları gerçekleşinceye kadar ABD ülkesinin Orta Asya Bölgesine dair politikasında, güvenliğe ilişkin bazı hareketlenmelerle beraber ekonomi ve politika boyutu devam etmektedir. ABD açısından Orta Asya'nın enerji kaynaklarının kesintisiz ve güvenli biçimde erişimi çok önemlidir (Çağrı, 2003: 11).

5.2.2. ABD'nin Orta Doğu Enerji Politikaları

Orta Doğu ABD için hem ekonomik hem de siyasi açıdan büyük önem taşıyan bir coğrafyadır. ABD'nin dünyadaki en çok petrol üreten ülkelerden en önemlileri arasında yer aldığı görülmektedir. ABD'nin enerji stratejilerinin temelini oluşturan unsurlar, ülkenin dışında bulunan petrolün bulunduğu bölgelere ilişkin politikalar, kendi menfaatlerini, savunma girişimlerini ve enerji yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmaktır.

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış olan Soğuk Savaş zamanında batı dünyasında lider konumunda olmuştur. Orta Doğu'da etkin rol oynamaya çalışmıştır. Coğrafyada üstünlük oluşturma mücadeleleri çatışma ortamının meydana gelmesine sebep olmuştur.

Soğuk Savaşın bitmesi, Sovyetlerin dağılmasından sonra süper güç durumunda olan ABD, Orta Doğu Bölgesine ilişkin politikalar geliştirmeye

başlamıştır. İnsan haklarının ve demokrasinin yaygın hale getirilmesi ve bu öğelerin yaygınlık kazanmasına zorluk çıkaran diktatör yönetimlerle mücadele etmek ABD'nin Orta Doğu'ya ilişkin politikaları arasında yer almaktadır (Huntington, 1997).

ABD bölgeye yönelik politikalarını Büyük Orta Doğu Projesiyle gerçekleştirme yoluna gitmiştir. ABD, BM ve NATO coğrafyaya, sorunlara karşılık sıcak temasta bulunan ülkelerdir. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları, ABD'nin Orta Doğu Projesi'ni hayata geçirmek istemesinde en önemli neden olmuştur (Altay ve Nugay, 2013: 17-18).

ABD bölgede kendi sözünün geçerli olabileceği yönetimler oluşturmaya çalışmıştır. Bu tarz bir yönetim oluşturmasının nedeni, yönetimin ABD destekli olması ve ABD hegemonyasını bölgede sürdürülebilmesidir.

Jeopolitikçiler, Orta Doğu'ya hâkim olan ülke dünyaya hâkim olur şeklinde bir düşünceye sahiptir. Bu görüşün, ABD'nin dış politikasında da etkili bir biçimde görüldüğü ve önemi artan bir düşünce haline geldiği ifade edilebilir. Orta Doğu'daki enerji kaynaklarını talep eden aktörlere karşı ABD'nin üstünlük sağlayabilmesi için bölgedeki enerji kaynaklarına sahip olma yönünde politikalar izlediği görülmektedir. Orta Doğu ve bölgenin enerji kaynaklarının, Irak ülkesinin Kuveyt'i işgal etmesiyle ABD'nin uyguladığı politikalar, yöntemler ve müdahaleler ABD açısından bu bölgenin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

ABD, bölgede batı yönlü yönetimler kurma ve bölge içinde meydana gelebilecek siyasi kargaşaları kendisine fırsat olarak dönüştürme amacındadır. Bu amacının gerçekleşmesinde en etkili unsurun enerjide güvenlik alanının oluşturulması olduğu söylenebilir. Enerji güvenliği, ABD bakımından çok büyük bir öneme sahiptir. 1967'de Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Süveyş Kanal yolunun 8 yıl kapanması, 1982-1988 yıllarında Irak-İran Savaşında Hürmüz Boğazı çıkışlı petrol ticaretinin durma eşiğine gelmiş olması tarzında örnekler, Orta Doğu enerji güvenliğinin zaman zaman sıkıntı verecek boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Ayrıca bu durum ABD'nin Orta Doğu'ya ilişkin enerji politikalarının hangi doğrultuda ilerleyeceğinin göstergesidir (Sevim, 2012: 4378-4391).

5.2.3. ABD'nin Hazar Havzası, Kafkasya ve Karadeniz Enerji

Politikaları

ABD uluslararası alanda hâkimiyetini devam ettirme mücadelesi vermektedir. Ekonominin önemli unsuru olan enerji kaynaklarının kontrolünü hedeflemesinin nedeni, iktisadi hâkimiyetini sürdürülebilmek ve süper güç konumunu diğer devletlere kaptırmamaktır (Efegil, 2000: 190-191).

Hazar Bölgesinde bulunan zengin hidrokarbon rezervlerinin üstünde etkin olma mücadelesi veren ABD, bu kaynaklara Batı'nın ulaşımını ve Hazar Havzası'nda yer alan yeni bağımsız cumhuriyetlerinin serbest piyasa ekonomisine geçmesinin sağlanmasını coğrafyaya ilişkin politika olarak gördüğü söylenebilir (Pena, 1998: 121). Bu politikaları gerçekleştirmede ABD'nin öncelikleri; Rusya'ya bölge üstündeki etkisinden dolayı sınırlama getirmek, insan haklarının ve demokrasinin değer unsurunu coğrafyada istikrar sağlanması yönünde geliştirerek sürekliliğini sağlamaktır (Tomberg, 2005).

2001 yılının sonuna kadar bölgeye ilişkin politikalarını diplomatik ve ticari yollardan yürütmekte olan ABD, 11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleşmesiyle coğrafyadaki politikalarını uygulamak açısından önemli avantaj elde etmiştir. Terör mücadelesinde ABD'nin Afganistan Özbekistan ve Kırgızistan ülkelerinde önemli bir etkisi olan askeri güç bulundurma fırsatına ulaştığı görülmektedir. Hazar Bölgesine ilişkin ABD politikalarının dikkate alındığında coğrafyadaki ABD varlığının azalmayacağına dair sonuç çıkarılabilir (Ünüvar, 2007: 110).

Hazar Bölgesinde en önemli güç savaşının ABD ve Rusya'nın arasında gerçekleştiği görülmüştür. Rusya Hazar'ın enerji kaynaklarını dünyaya ulaştırmada bölge üstünde önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır. ABD'nin bu durumdan rahatsızlık duyduğu söylenebilir. ABD'nin güç mücadelesindeki amacı, Rusya'nın sahip olduğu tekel gücünü azaltıp enerji kaynaklarının dünyadaki şirketlere,

pazarlara güvenli bir şekilde ulaştırmaktır. “Çoklu Boru Hatları” politikasını bu sebeple geliştirdiği söylenebilir (Pamir, 2005: 22).

ABD Hazar Bölgesinde ülke topraklarının bütünlüğünü sağlamayı ve bölge devletlerinin bağımsızlıklarının güçlenmesi için yardımcı olmayı, serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin kabul edilmesini sağlamayı, ABD firmalarının Hazar Bölgesi’ndeki ticaretlerinin gelişmesi için destek olmayı, Hazar petrol ve doğal gazının dünyadaki pazarlara serbest bir şekilde ulaşımını, arz çeşitliliği ve enerji güvenliğini, çoklu boru hatları stratejisi sayesinde sağlamayı amaçlamaktadır (Efegil, 2004: 55).

Hazar Bölgesinde çoklu boru hatları stratejisi paralelinde, Hazar petrollerini batı piyasalarına ulaştırmada en basit ve kısa yolun İran ve Basra Körfezi olduğu söylenebilir. Fakat ABD’nin, İran’a uygulanan ambargo sebebiyle doğu-batı koridorunu seçtiği görülmektedir (Caşın, 1999: 305). ABD, Hazar Bölgesine dair enerji kaynakları üzerine politikalarını belirlerken üzerinde durması gereken ülkenin Çin olduğu söylenebilir. Hazar’ın enerji kaynaklarına ilgisi olan iki aktör arasında stratejik çekişmelere ve önemli gerginliklere sebep olacağı öngörülebilir (Dedeoğlu, 2001: 352-355).

Amerika’nın küresel üstünlüğü devam ettirme mücadelesinde temel unsur enerji kaynaklarına ulaşımıdır. Bu kaynaklara ulaşırken karşılaşacağı engelleri aşabilmek için demokratik yöntemleri seçeceğini düşünmek pek mümkün görülmemektedir. Hazar bölgesi politikalarında güç merkezli stratejilerini sürdüreceği öngörüsünde bulunabiliriz. Bölgede etkisi önemli olan Rusya ile Çin’i, bu stratejilerini uygularken hesaba katması gerektiği sonucuna ulaşılabilir (Bilgin, 2005: 78).

ABD’nin Kafkasya politikalarına yönelmesinin amacına değinecek olursak, Kafkasya’nın doğal kaynaklarının işletilmesinde söz sahibi olarak hâkimiyet kurmak, bölgede Batı güvenlik ve ekonomik sistemi kurmaya çalışmak, demokrasi ve insan hakları gibi unsurların gelişmesini sağlamaya yardımcı olmaktır (Bal, 2001: 33).

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber Kafkasya, enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara erişimi açısından rekabet ve bölgesel konumu nedeniyle stratejik önemi bulunmaktadır. Uluslararası politikada yer alan aktörlerin etkili olma mücadelesi verdikleri coğrafya özelliği taşımaktadır. ABD bakımından önem teşkil eden husus, enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın güvenilir bir biçimde uluslararası piyasalara ulaştırılmasıdır. ABD ayrıca Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin İran etkisine girmemesini temel dış politika aracı olarak belirlemiştir (Cohen, 1997: 3). Petrol ve doğal gazın taşınmasında doğu-batı enerji koridorunu öneren ABD, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere de İran'ın etkisine karşı "Türk Modelini" tavsiye etmiştir (Hoogland, 1994: 115). Sovyetler Birliğinin dağılmasından hemen sonra ABD'nin bir süre Rusya'nın istikrarına öncelik veren politikası Rusya'nın hamleleri karşısında yeterli cevabı verememesine neden olmuştur (Tallbot, 2003).

2002'de ABD'nin uygulamaya koymuş olduğu Milli Güvenlik Strateji Belgesi'nde Karadeniz ve Hazar Denizi'nde bulunan enerji kaynakları Hint ve Güneydoğu Asya Bölgesine geçiş koridoru olması nedeniyle önemli görülmektedir. Bu neden yüzünden ABD, Orta Doğu Bölgesinde egemenlik oluşturmanın ötesinde Karadeniz Bölgesinde de kontrol sağlama yönünde politikalar izlemiştir (Akgül, 2007: 132). Bu kontrolü sağlayabilmek için ülkelerde kendisine destek verebilecek iktidar kurma çalışması yoluna girmiştir (Kamalov, 2009: 16).

ABD'nin Kafkasya'ya yönelik tutarlı politikalar oluşturabildiğini söylemek güçtür. Doğu-batı enerji koridorunu savunan ABD, bu politikanın kısa sürede başarılı olması için gerekli olan Azerbaycan'ın istikrarı ve toprak bütünlüğü konusunda Ermeni lobisinin engellemeleriyle adım atamamıştır. ABD ile Avrupa Birliği arasında da Kafkasya konusunda uyumlu politikalar oluşturulmadığı görülmektedir.

5.3. Rusya'nın Enerji Politikaları

Dünya çapında en büyük doğal gaz ihracatçısı, ikinci petrol ihracatçısı ve üçüncü büyük enerji tüketicisi olduğu görülmektedir. Rusya'nın küresel enerji pazarında çok önemli bir stratejik güç olmasının nedeni, elinde bulunan enerji portföyü, en büyük doğal gaz ihracatı yapan ülke olması ile gelişmiş teknolojisidir.

Doğal gaz üretiminde ve gazın ulaştırılmasında üstün konumunun muhafaza edilmesi, Rusya için enerji güvenliği demektir. Gittikçe devletçi politikaları izlediği görülmektedir (Ediger, 2007: 4). Rusya'nın doğal gazdaki tekeli Gazprom, 150 bin km'lik boru hatlarıyla Doğu Avrupa'daki gaz kullanımının % 35'ini sağlaması nedeniyle Rusya için önemi olan bir şirkettir (Bilgin, 2005: 101).

Rusya sahip olduğu enerji kaynaklarını kullanması sonucunda kendisine bağlı olan ülkelerde önemini daha da arttırmaktadır. Kendisine rakip olma ihtimali olan Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'la ittifaklar yaptığı görülmektedir. Doğal gaz fiyatında ve anlaşmanın şartları hususunda birtakım kolaylıkların olması sonucunda Gürcistan, Moldova, Beyaz Rusya ve Bulgaristan'ın altyapı sistemlerinin Rusya himayesine geçtiği söylenebilir (Ulutaş, 2008: 10).

1990'dan sonra Rusya ekonomi alanının, enerji alanına bağımlı şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Rusya yüksek olan petrol ve doğal gazın fiyatları sebebiyle, 40-60 dolara elde ettiği doğal gazı, boru hatlarının üstündeki tekelciliğini devreye sokarak, AB ve eski Varşova Paketi'ne 120-150 dolara satıp finansal bakımdan avantaj sağladığı görülmüştür (Caşın, 2007: 29).

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Rusya'nın enerji kaynakları ve ihracatının daha da ilerletilmesi açısından, 2030'a kadar 900 milyar dolardan çok yatırım yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bu tutarın yarısından çoğunun araştırma ve geliştirme amaçlı olarak harcanacağı kalan kısmını da OECD pazarlarına gaz ulaştıracak ihraç boru hatları ve yurtiçi dağıtım projelerine kullanılacağı belirtilmektedir (IEA, 2006: 304).

AB gaz alımı ve Rusya'da alt yapı yatırımları sebebiyle, karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır. Enerji sektöründe Rus ekonomisinin AB ile yakın hale geleceği öngörüsünde bulunulmuştur (Aras ve Yorkan, 2006: 79).

Rusya, Çin ve Japonya'nın karşısında endüstriyel ve gelişmiş teknolojik ürünlerinin rekabeti bakımından yeterli bir konuma sahip değildir. Asya-Pasifik'teki önemi çok büyük olan tedarikçi ülke konumunu öne çıkartmaktadır. Bu bakımdan Rusya'nın, ABD ve AB ülkelerinin enerjideki talepleri dikkate alınarak dünyadaki piyasalarda belirleyici ülke olma gücünü gelecekte de devam ettireceğini söylemek mümkündür.

5.3.1. Rusya'nın Orta Doğu Enerji Politikaları

Rusya'nın Orta Doğu bölgesinde Sovyetler Birliğindeki gibi etkili ve yönlendirme gücü olamayacağı Putin Yönetimi tarafından belirtilmektedir. Bu nedenle Orta Doğuda ideolojik alandan çok ekonomik menfaatlerin korunabilmesine ilişkin politikalar oluşturulmaktadır. Rusya'nın Rus firmaları için enerji alanında yeni piyasalar oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Bu politikalarda Rusya'nın; Arap ülkeleri ile savunma ve uzay sanayisi konusunda ekonomik işbirliği, İsrail ile teknoloji ve enerjide işbirliği, İran'la nükleer enerji işbirliğini sürdürüyor olmasının politik bir gelişme olarak görüldüğü ifade edilebilir.

Rusya, enerjinin her çeşidini siyasi ve ekonomik menfaatler için kullanma düşüncesine sahiptir. Temmuz 2002 yılında nükleer enerji konusunda doğal gaz ve petrol konusunda oldukça zengin olan İran'la, işbirliği anlaşması yaptığı görülmüştür. İran, dünyanın ikinci büyük doğal gaz rezervine sahip ülkesi konumunda olup, doğal gazın pazarlanması konusunda Rus şirketleriyle işbirliğine olumlu baktığı söylenebilir (Stulberg, 2005: 17). Geçmişten günümüze siyasal, stratejik ve ekonomik mücadelenin merkezinde bulunan Orta Doğu, dünya enerji merkezi olması sebebiyle her zaman uluslararası gündemi belirlemiştir (Arı, 2007: 110).

Putin Dönemi'yle beraber Orta Doğu'da İsrail ülkesi önemli görülmüştür. Rusya Mavi Akım enerji hattını Eilat-Askhelom boru hattıyla İsrail'e kadar genişletmiştir. Rus gazı ve Azeri petrolünü, tankerlerle Kızıldeniz'den Çin'e ulaştırma projeleri gerçekleştirmiştir. Bunun yanında; enerji sektöründe kullanılmakta olan Rus gazı miktarının çoğaltılması gündem konusu olmuştur. İsrail'in Rusya'ya olan bağımlılığı gittikçe artmıştır. Rusya İsrail'in güvenliğini tehdit eden ikiyüzlü politikalarda bulunmuştur. Bu nedenle İsrail'in bu projelere ihtiyatlı bir şekilde yaklaştığı görülmüştür (Bourtman, 2006).

Putin'in Irak konusunda yer alan politikaları arasında, 7 milyar dolar olan borcu geri almayı sağlamak, Rus enerji şirketlerinin BM denetiminin kalkmasının ardından Irak'ta daha büyük projeler oluşturmasını ve Orta Doğu'daki enerji alanına egemen olunmasını sağlamak yer almaktadır. Bu açıdan ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, AB ve Pasifik ülkeleri kadar Rusya'nın da Orta Doğu'daki menfaatlerini etkilemesi ve planlarını tekrar etmesine yol açmıştır. Rusya, Irak'tan oldukça ucuz fiyata temin ettiği petrolü AB'ye satmıştır. Rusya'nın İşgalden sonra Suudi Arabistan, İran, Suriye ve hatta İsrail'le enerji alanında işbirliği içine girme zorunluluğunda kaldığı görülmüştür (Bourtman, 2006).

5.3.2. Rusya'nın AB'ye Yönelik Enerji Politikaları

Avrupa Birliği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni savaflara engel olabilecek enerjide işbirliğine gidilmesi düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği'nin, enerji arzı için siyasi savaşlar yapmak zorunda kaldığı söylenebilir. Çünkü AB, ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisi konumundadır. Enerji gereksinimini Türkiye gibi önemli miktarda yakın çevresinden ithal etmektedir. AB ülkelerinin, ABD'nin Irak'a müdahalesi sonucunda istikrarın bozulması ve enerji fiyatların yükselmesinden ve Rusya'nın enerji politikalarından da büyük oranda etkilendiği görülmüştür.

AB için doğal gaz ithalatında %50, petrol ithalatında %30'luk oranla birinci konumda yer alan Rusya ülkesi ile olan ilişkiler önem taşımaktadır (Monaghan ve

Jankovski, 2006: 9). AB'nin ortak enerji politikasında temel doküman 2000'de hazırlanmış olan 'Green Paper'dır (European Commission, 2001). Bu belgeye göre, enerji alanındaki fiyatların yükselmesinin önlenmesi, petrolün pazarlamasında istikrar sağlanması, enerji kaynakları ve enerji ithalinin yapıldığı bölgelerin çeşitliliğin artırılması, ekolojik sistemin bozulmasına neden olan engelleri önleyebilecek şekilde enerji tasarrufunun yapılması, biyoyakıt ve elektrik kullanımının çoğaltılmasına ilişkin projelerin oluşturulması, AB'nin genel enerji politikalarıdır. Enerji ihtiyacından dolayı Rusya'ya gittikçe yükselen miktarlarda bağımlılığın olması, enerji arz riski unsurunu meydana getirmektedir (Pamir, 2005: 75).

Rusya'nın yaklaşık 45 trilyon m³ rezervi bulunmaktadır. Dünyada en büyük gaz üreten ve ihracat eden Rusya, Putin'in zamanında AB ve Baltık'a karşı enerjiyi silah olarak kullanmada başarılı olmuştur. Gazprom şirketinin açıklamasını yaptığı fiyat listelerindeki ülkeler incelendiğinde doğal gaz satış rakamlarındaki farklılık ve yıllardaki farklı artma miktarları bu durumu destekler niteliktedir (Kamalov, 2006: 20).

Rusya'nın, AB'ye ilişkin enerji politikasını üç şekilde oluşturduğunu söylemek mümkündür. İlki, enerji ihtiyacının %50'den fazlasını Rusya'dan karşılamakta olan Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleridir. Enerji konusunda bu aktörlerin Rusya'ya bağımlı olmaları, Rusya'nın menfaatlerine uygunluk gösteren politikalar takip etme gerekliliğini göstermektedir. Finlandiya'nın, kullandığı petrolün %70'ini ve gazın %99'unu Rusya'dan ithal ettiği görülmektedir. Bu ülke, Rusya'nın AB'ye açılmış bir köprüsü ve tampon bölgesidir. Finlandiya'nın AB ve NATO'ya üyelik gibi hususlarda Rusya'nın baskısının olması sebebiyle tamamen bağımsız bir politika izleyemediği ifade edilebilir. Bu açıdan, Dugin'in "tüm Avrupalıları Finlandiyalılaştırma" (Dugin, 2005: 297) fikri Rusya'nın dış politikasını da etkilemektedir. Rusya; Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkeleri politikasını oluştururken ikinci şıkta görmektedir. Bu ülkelerle enerji işbirliklerini devamlı olarak artırma talebinde olduğu söylenebilir. Rusya'dan bağımsız enerji politikaları oluşturabilen AB ülkeleri de vardır.

AB'nin, doğal gaz gereksiniminin büyük bir bölümünü Ukrayna-Slovakya Avusturya-Almanya doğal gaz boru hattı aracılığıyla sağladığı görülmektedir. Rusya, bu hatta ilave olarak; kuzeyde Beyaz Rusya-Polonya üzerinden, güneyde Ukrayna-Romanya-Bulgaristan-İtalya veya Ukrayna Moldova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve İtalya ülkelerine doğal gaz ihracında bulunmayı planlamıştır (Tonus, 2012: 12). Rusya ve Almanya'nın, Kuzey Buz Denizi altından 1200 km'lik hatla Almanya'ya doğal gaz ihracında bulunulmasına ilişkin Kuzey Boru Hattı projesiyle ilgili olarak anlaşmada buldukları görülmüştür. Rusya, Avrasyacılık görüşü doğrultusunda AB içerisindeki Almanya ile daha yakın ilişkiler oluşturmaya çalışmıştır (Dugin, 2005: 23). AB yanlısı politikalar izleyen Baltık ve Polonya'nın devre dışında kalmasını sağlayarak cezalandırmak ve AB içerisindeki Almanya'nın Rusya'ya bağımlılık durumunu artırmak Kuzey Boru Hattı projesinin siyasi boyutudur (Kamalov, 2006: 26).

5.3.3. Rusya'nın Hazar Havzası, Kafkasya ve Karadeniz Enerji Politikaları

Hazar Havzası, 75-233 milyar varil arasında değişen rakamlarda petrol ve 293 trilyon küp feet tahmini doğal gaz rezervine sahiptir (Stulberg, 2005: 4-5). Bölge ülkeleri ile dış güçlerin uluslararası politika stratejilerini önemli ölçüde yönlendiren nedenler arasında, Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz kaynakları, Kazakistan ve Azerbaycan petrol rezervlerinin işlenmesi, ulaştırılması ve satışı üzerindeki ekonomik göstergeler yer almaktadır. Rusya'nın çıkarına olan daha önceki proje ve anlaşmaları yürürlüğe koymak, ana enerji koridorlarını kendi çözümlerine uygun olarak "kuzey-güney istikametinde" gerçekleştirmek, Rusya'nın Orta Asya'daki en önemli hedefidir.

Rusya; Ocak 2002 yılında Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın bulunduğu Avrasya Gaz Üreticileri Birliği'ni (EAGP) kurmuştur. Ortak bir sistem kurma görüntüsüyle coğrafyada inisiyatifini tekrar kazanmıştır. Hemen ardından, bu denetimin tescili olarak simgesel bir deniz gücünü Hazar Denizi'ne yerleştirdiği görülmüştür. Putin'in; AB ile 1994'te imzalanmasına rağmen henüz onaylanmamış

olan Enerji Şartı Anlaşması'nı reddetmiş olması, Hazar Havzası'na Gazprom'un ulaşımının sağlanarak coğrafyanın Rus enerjisine dâhil edilmesiyle, AB'nin Hazar'a ilişkin planlarını kısa dönemli olarak olumsuz yönde etkilenmiştir (Winrow, 2005: 91).

Rusya'nın 1997-2003 yıllarındaki çelişkili ve karmaşık siyasetinin, Putin Dönemi'nde Rusya'nın lehine netice verdiği ifade edilebilir. OPEC ülkelerinin üretime sınırlama getirdiği kampanyasını yürüttüğü zamanda Putin Yönetimi, coğrafyadaki petrol üretim seviyesini artırmıştır. Böylece Orta Doğu Bölgesine karşı Rus petrolünü bir alternatif olarak sunarak bu imkânı iyi biçimde değerlendiğini söylemek mümkündür (Stulberg, 2005: 8). Putin; 2005 yılında Orta Asya gazının Özbekistan ve Kazakistan üzerinden geçirilmesi ile alakalı anlaşma yapmıştır. Bu ülkelerin Moskova'yı devre dışında kalmasını sağlayacak anlaşmalar yapmasını ve Rusya'nın enerji politikalarına Türk Cumhuriyetleri'nin müdahalesini engellediği söylenebilir (Kamalov, 2006: 23-24). Rusya'nın Orta Asya Bölgesi'nde doğal gazdaki hâkimiyet gücünün artmasını sağlayan başka gelişme, 2006 yılında bu ülkelerin sınırları içerisindeki doğal gaz sistem ve tesisatının kullanımını Rusya'ya bırakması mevzusunda anlaşma sağlanmasıdır.

Kazakistan'ın 46 petrol projesinden sadece dördünde yer alan, Rusya'nın en önemli petrol şirketi Lukoil'dir. Kazakistan; Tengiz-Novorrossik petrol boru hattı aracılığıyla Rusya'yla işbirliğini sürdürmekle beraber, Rusya'nın dışarıda kalmasını sağlayacak biçimde, Çin ve İran'a petrol ihracında bulunma projeleri yürütmüştür (Winrow, 2005: 93). Aynı biçimde Lukoil'in, Azerbaycan petrol yataklarından yalnızca%10'unu alabildiği görülmüştür (Stulberg, 2005: 10).

Rusya'nın, Azerbaycan'a karşı ülke içi etkinliğini ve Karabağ kozunu elinde tuttuğu söylenebilir. Bu sorununun çözümsüz olarak kalmasını, eğer bir çözüme ulaşılabilecekse da bunun kendi aracılığıyla olmasını arzu eden Rusya; bu vasıta ile coğrafyada oluşturulabilecek yeni enerji projelerini kendi menfaatleri paralelinde yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Karabağ sorununa, Türkiye ve Rusya'nın değişik açıdan baktığı ifade edilebilir.

Rusya daha ucuza doğal gaz ihraç etme sözüyle ülkeleri içerisindeki gaz sistemi denetiminin Gazprom'a bırakılması hususunda Gürcistan ve Ermenistan'ı ikna etmiştir. Bunun sonucunda Avrupa'ya İran gazını ulaştıran boru hattını da denetim altına alma imkânı sağlamıştır (Kamalov, 2006: 23). Bununla beraber Rusya; Gürcistan'da, BTC boru hattı gibi yeni projeler için bu bölgenin güvenilir bir enerji koridoru olamayacağını göstermek adına ülkedeki azınlıklara destekte bulunarak iç karışıklığın oluşmasına neden olmaktadır. Karadeniz'e kıyısı olan Abhazya'da, Bağımsız Devletler Topluluğu Barış gücü çerçevesinde asker bulunduran Rusya'nın, coğrafyadaki problemlerin kendi desteği olmadan çözüme kavuşamayacağını gösterme istediğinde olduğu söylenebilir.

Rusya'nın Kafkasya politikalarının, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin bölge politikasıyla önemli oranda örtüştüğünü söylemek mümkündür. Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit eden bu geleneksel politikanın kurulmasının nedenleri; Kafkasya Bölgesi'nde Türk bütünlüğüne engel olmak, Batı Devletleri'nin etkinliğini azaltmak ve ülkesinin dâhil olmadığı enerji projelerini sabote etmek için bölgede Ermenistan Devleti ve Ermeni azınlıkları maşa olarak kullanmaktır (Demir, 2003: 142). Çünkü Kafkasya, Avrasyacılığa göre Rus jeopolitik alanının en hassas yeri şeklinde görülmüştür (Dugin, 2005: 180). Bu bölgede Rusya Ermenistan'ı en önemli işbirlikçisi olarak kabul etmiştir. Bunun sebebi, Ermenistan'ın başta enerji olmak üzere ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı bir bölge olmasıdır. Bu sebeple Ermenistan, NATO ve AB'yle daha yakın ilişkiler kuramadığı ifade edilebilir (Winrow, 2005: 95). Türkiye ise azınlıklar konusunda Gürcistan devletinin toprak bütünlüğünü desteklemektedir. Ayrıca askeri ve ekonomik desteklerle iyi ilişki boyutunu devam ettirmektedir. Kafkasya Bölgesi'nde Türkiye'nin en önemli işbirlikçisi olan Azerbaycan haricinde Gürcistan'la askeri ve ticari ilişkiler geliştirildiği görülmüştür.

Karadeniz Bölgesi'nde Türkiye bakımından durumun biraz farklı olduğu söylenebilir. ABD 2002'de Milli Güvenlik Strateji Belgesini uygulamaya koymuştur. Bu belgenin, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin, zengin enerji kaynakları yanında Hint ve Güneydoğu Asya'ya geçiş koridoru olmasıyla da önemine işaret ettiği ifade

edilebilir. Bu sebeple ABD'nin; Orta Doğu Bölgesi'nde egemenlik sağlamanın yanında, Karadeniz Bölgesi'nde de denetimin sağlanması doğrultusunda politika izlediği söylenebilir (Ogan, 2006: 107-108).

Rusya ve Türkiye'nin menfaatlerinin en çok çatışmaya girdiği bölge, Karadeniz dışında Hazar ve Kafkasya bölgesidir. Rusya'nın enerji hâkimiyet gücünü daha çok artırması sonucunda, ABD ve AB, bu bölgede Türkiye'nin dâhil olacağı projeleri destek vermektedirler. Hazar Denizi'nin statüsü, Gürcistan'daki etnik sorun ve Karabağ konusunda istikrarın tam anlamıyla sağlanmasından sonra, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum hatlarının genişletilmesi ve yeni hatların inşa edilmesinin gündeme geleceği öngörülmüştür. Bu sebeple Türkiye'nin; bu bölgede AB ile enerji konusundaki işbirliğini sürdürdüğü, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini de ilerletme çabası içinde olduğu sonucu çıkarılabilir.

ALTINCI BÖLÜM

ABD VE RUSYA ÇOK ULUSLU ENERJİ ŞİRKETLERİ FAALİYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

6.1. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin ABD ve Rusya'ya Ekonomik Etkileri

Günümüzde çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin önemi gittikçe artmaktadır. Faaliyetlerinin artmasıyla birlikte şirketler arasında rekabet unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu durum çok uluslu şirketler arasında enerji konusunda iki önemli aktör olan ABD ve Rusya'nın birbirleriyle rekabet içinde olduklarını göstermektedir. Bu rekabet, son günlerde ABD'nin enerji kaynakları konusunda giderek güçlenmesiyle Rusya ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Rusya dünyanın en fazla enerji tedarik eden ülkesidir. Önemli enerji kaynakları olan petrol ve doğalgaz piyasasında sahip olduğu rezerv miktarı, üretim kapasitesinin büyüklüğü ve enerjiyi yüksek oranda ihracat etmesi bakımından çok önemli bir konuma sahiptir. Rusya'nın ekonomik olarak büyümesi doğal gaz ve petrol ihracatına ve fiyatlarındaki değişim oranına bağlıdır. ABD fiyat konusunda Rusya'yı olumsuz yönde etkilemektedir. Rusya 2012 yılındaki doğal gaz ve petrol ihracatını yüzde 70 olarak gerçekleştirmiştir. % 52'sinin de doğal gaz ve petrolden oluşan federal bütçe gelirleri olduğu görülmüştür (Russia, 2014).

Rusya Federasyonu, doğal gaz rezervleri açısından çok zengin bir ülkedir. Rusya'nın doğal gaz enerji ihtiyacını karşılayabileceği süre incelendiğinde bu sürenin 80 yıl olduğu tespit edilmiştir (Davies, 2006). Fakat bu doğal gaz rezervleri kendi başına etkili bir politik araç değildir. Doğal gazın etkili araç olabilmesi için, ulusal menfaatleri muhafaza etmek ve uluslararası alanda ülkeyi ekonomik olarak güçlendirmek için kullanılabilmesi ve doğru enerji politikalarını seçmesi gerekir. Rusya'nın doğal gaz portföyünü Gazprom vasıtasıyla yönettiği görülmektedir. Ülkenin en önemli şirketlerinden biri de Gazprom'dur. Gazprom'un kontrolü

Kremlin'in elindedir. Bu şirketi dış politikada baskı mekanizması olarak kullandığı söylenebilir. Çünkü bu şirketin hisse paylarının % 51'i devletin elinde bulunmaktadır. Rusya'da toplanan vergiden elde edilen kazançların % 25'lik oranı Gazprom şirketindedir. Bu şirketin doğal gaz mevcudununun 28006 milyar m³ olduğu söylenebilir (Gas and oil production, 2014). Gazprom, Rusya sınırları kapsamında 68 coğrafyaya gazını ulaştırmaktadır. Orta Asya ülkelerinin haricinde toplamda 28 ülkeye doğal gaz ihracında bulunduğunu söylemek mümkündür (Şahin, 2014).

Enerji şirketleri ve bankalara yönelik finansal kısıtlamaları, petrol, kaya gazı petrolünün ilerlemesinde kullanılan iş gücü ve teknoloji transferi sınırlamaları ABD'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlardandır. Rusya'da üretimini gerçekleştiren uluslararası petrol şirketlerinin varlıklarının üzerindeki yaptırımların etkisine önem vermemektedir. Fakat Fransız Total Şirketi ve ABD menşeli Exxon Mobil Şirketleri karar mekanizmalarının gelişmenin ana faktörü olan projelerin yaptırımlarını etkilediği görülmüştür. Rusya'da finansman olarak dolar olmayan bir doğal gaz projesi araştırmasında bulunmak istemiştir. Rus Arktik coğrafyasında sondajı durduracağını belirten ise Exxon Mobildir (Çaynak, 2014: 5).

Kremlin'e ait petrolde önemli bir yere sahip olan Rosneft için Arctic offshore coğrafyasındaki delme faaliyetlerini bir süre durduran, şirket Exxon Mobildir. Günümüzde diğer önemli Batı menşeli enerji şirketi Fransız Total'in Sibirya'daki kaya gazı petrol sondaj çalışmaları için Rus Lukoil şirketiyle yürüttüğü faaliyetleri bitmiştir. Bu durumun şirkete olumsuz bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir (Çaynak, 2014: 5).

Ekonomi alanında büyük bir yeri olan enerji sektöründe kaya gazıyla daha da önemli duruma gelen ABD, orta ve uzun vadede küresel enerjiyi değiştirebilecek kaya gazı sebebiyle Rusya ekonomisini önemli ölçüde zor durumda bırakmıştır. Petrolün, günümüzde de önem teşkil eden konumunu muhafaza ettiği görülmektedir. Petrol ve doğal gaz savaşının oluşmasına neden olan unsur enerji kaynağı olan doğal gazın da rekabete dâhil olmasıdır. Bu çekişmenin politika ve ekonomi anlamında değer unsurunu oluşturduğu görülmektedir (Karahasanoğlu, 2012).

Enerji alanında önemli bir gücü elinde bulunduran Rusya'nın son dönemlerde ABD ile olan enerji rekabeti yüzünden ekonomik anlamda zorlandığı söylenebilir. Fiyat çekişmesi 2014 yılında başlamıştır. Bu çekişme Rusya'yı önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Rusya'nın ekonomik olarak ciddi oranda etkilenmesinin nedeni, enerji alanına önemli ölçüde bağımlı olmasıdır. Enerji üreticisi olmasının yanında kontrolündeki boru hatlarıyla da enerji piyasasındaki etkili ülkedir (Üşümezsoy ve Şen, 2003). Rusya'nın, son zamanlarda sıkıntı yaşamasındaki en önemli unsur, ABD'nin şeyl gazı ve petrol konusundaki yaptığı devrimdir. ABD ekonomisinde büyüme etkisi meydana getiren bu devrimin Rusya ekonomisinde önemli bir krize yol açtığı görülmektedir. ABD'nin yaptırımlarının da Rus ekonomisini etkilediği ifade edilebilir.

Rusya'nın dünya siyasetinde Batı'ya problem çıkarması ABD'nin Rusya ile bu denli rekabet etmesinin bir başka nedenidir. ABD'de de Rus ekonomisinin enerjiye olan bağımlılığını kullanmıştır. Bu rekabetin Rusya ekonomisi açısından getirdiği sonuçlar; enflasyonun büyümesi, rublenin düşmesi, faizlerin artması ve işsizliğin meydana gelmesidir. Bu meydana gelen durumlarla ABD, Rusya'yı çöktürmeye, Siyasi olarak da geride kalmasını sağlamaya çalışmaktadır. Böylece asıl hedefi olan Batı'nın kurallarını kabul ettirmeyi sağlayacaktır.

6.2. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin İstatistikleri

Dünyanın en büyük petrol-gaz şirketleri listesinde, listenin başında büyük bir farkla Saudi Aramco'nun bulunduğu görülmektedir. Gazprom ise listeye ikinci sıradan girmiştir. Amerikan Forbes dergisi, 2012 yılında dünyanın en büyük 25 petrol-doğal gaz şirketinin sıralamasını yayınlamış bulunmaktadır (Forbes, 2012).

Tablo 7. Forbes'ın Sıralamasına Göre Dünyanın En Büyük 25 Enerji Şirketi

Şirketler	Ülkeler
Saudi Aramco	Suudi Arabistan
Gazprom	Rusya
National Iranian Oil Co.	İran
ExxonMobil	ABD
PetroChina	Çin
BP	İngiltere
Royal Dutch Shell	Hollanda
Pemex	Meksika
Chevron	ABD
Kuwait Petroleum Corp.	Kuveyt
Abu Dhabi National Oil Co.	Abu Dabi, Birleşik Arap Emirlikleri
Sonatrach	Cezayir
Total	Fransa
Petrobras	Brezilya
Rosneft	Rusya
Iraqi Oil Ministry	Irak
Qatar Petroleum	Katar
Lukoil	Rusya
Eni	İtalya
Statoil	Norveç
ConocoPhillips	ABD
Petroleos de Venezuela	Venezuela
Sinopec	Çin
Nigerian National Petroleum	Nijerya
Petrona	Malezya

Kaynak: Forbes. (2012). Dünyanın en büyük 25 enerji şirketi. <http://www.virahaber.com/haber/dunyanin-en-buyuk-25-enerji-sirketi-25305.htm>. Erişim: 09.10.2015

Rusya'nın en büyük şirketi ve dünyanın en çok doğal gaz çıkaran kuruluşu Gazprom, 2011 yılında 513 milyar metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştirmiştir. Şirketin, 44,6 milyar dolar kar ettiği görülmüştür. %27 Avrupa ülkelerindeki piyasa oranıdır. Toprak, su ve atmosferi koruma adına önemli derecede yatırımları bulunan

şirket konumundadır. Rusya Devleti Gazprom'un büyük bir kısmına sahip olsa da şirketin özelleştirildiği bilinmektedir. Rusya başbakanı Dimitri Medvedev şirketin başındadır. Şirketin hisselerinin 2017'ye gelince 4 katına çıkacağı ve bunun Gazprom şirketine 1 trilyon dolarlık değer kazandırması sonucunda dünya çapında en büyük şirket yapacağı Medvedev'in tahminleri arasındadır (Gazprom, 2016).

Gazprom şirketinin 32 ülkeye gaz ihraç etmesi, uluslararası alanda gücünü daha da sağlam bir duruma getirmektedir. Şirketin piyasa değerinin 2007 yılı sonu itibariyle %21 oranında yükselerek 329 milyar dolar olduğu görülmüştür. Bu durum PertoChina ve Amerikan Exxon Mobil'den sonra dünyanın en büyük üçüncü şirketinin Gazprom olduğunu göstermektedir (Gazprom, 2009). Lukoil, BP/TNK, Tatneft, Slavneft, Başneft, Rosneft' Rusya'da petrol üreten en önemli şirketlerdir. Fakat 2006 yılında üretimini en çok yükselten şirket %37,5 oranıyla Rosneft'tir. Bu şirketin Rusya'da petrol üreten tek kamu şirketi olduğunu söylemek mümkündür (DEİK, 2012: 11).

Saudi Aramco, Suudi Arabistan şirkettir. Merkezi Dahrán'dadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin ortak petrol arıtma şirkettir. Değişik ülkelerde arıtma tesisleri bulunan şirketin, gelecek 10 yılda günlük ham petrolün üretimini 8 milyon varile yükseltmeyi amaçladığı düşünülmektedir. Exxon Mobil bu noktada en yakın rakibidir. Exxon Mobil'in de 2016 yılının sonuna kadar günlük üretiminin 5,4 milyon varile çıkacağı tahmin edilmektedir (Saudi Aramco, 2016).

Rusya'da ve yurt dışında petrol arama faaliyetleri yürüten ve üretim yapan Rostneft'in, devlet hissesi oranı % 75,16'dır. Şirketin keşif ve üretim alanında faaliyet gösterdiği coğrafya, Rusya'nın başlıca petrol bölgelerini-Batı Sibirya, Güney ve merkez bölgeleriyle Timano-Peçora, Doğu Sibirya ve Rusya'nın uzak doğusunu kapsamakla birlikte ülke dışında Kazakistan ve Cezayir'e kadar uzanmaktadır (Rosneft, 2008).

Rosneftgaz'ın halefi olan ve 1993 yılında devlet şirketi olarak kurulan Rosneft şirketi, 2001 yılında Üretim Paylaşma Anlaşması projelerinde Rusya'nın resmi temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. 2003 yılında Cezayir'deki projelere

katılarak uluslararası faaliyetlerini arttıran şirket, 2003 yılında Batı Kazakistan'daki Aday bloğunda petrol çıkarmaya başlamış, 2005 yılında ise Kurmangazi petrol sahasını işletmek üzere Üretim Paylaşma Anlaşması'na katılmıştır (Rostneftegaz, 2009).

İran Ulusal Petrol Şirketi, petrol ve doğal gaz üreticisi ve dağıtıcısıdır. İran hükümetinin Petrol Bakanlığı bünyesindedir. Günde 6,5 milyon varil ham petrol üretebilme portföyüne sahip olduğu söylenebilir. Fakat Amerikan ve Avrupa devletlerinin çeşitli sınırlamaları nedeniyle İran petrol üretimini kısıtlamak zorunluluğu yaşamıştır. Türkiye ve Hindistan'a altın karşılığında petrol satışı yapmasının nedeni, Petrolün değer kaybetmesi riskidir. Tüm bu sınırlamalar olsa da İran'ın Ulusal Petrol Şirketinin dünyanın en büyük ham petrol üreticileri arasında yer aldığı görülmektedir (İran Ulusal Petrol Şirketi, 2016).

Exxon Mobil Corporation ya da ExxonMobil, Amerikan çok uluslu petrol ve doğal gaz şirketi. Şirketin ana merkezi Irving, Texas, ABD'de bulunmaktadır. Şirket doğrudan John D. Rockefeller'in Standard Oil Company şirketinin kökeninden gelmektedir ve 30 Kasım 1999 tarihinde Exxon ve Mobil petrol şirketlerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Kanada'da faaliyet gösteren Imperial Oil şirketi ile de bağlıdır. ExxonMobil dünyanın gelirine göre en büyük şirkettir ve 2013 itibarıyla dünyanın piyasa değeri en büyük şirkettir. Şirket 2013 Forbes Global 2000 listesinde ise 5. sırada bulunmaktadır. Exxon Mobil rezervlerinin 2007 yılı sonunda 72 milyar varil petrol olduğu hesaplanmış ve 2007 üretim oranlarına göre 14 yıl daha sürmesi beklenmektedir. 21 ülkedeki 37 petrol rafinerisi ve günlük 6,3 milyon varil ham petrol işleme kapasitesi ile Exxon Mobil dünyanın en büyük rafinerisidir. Ayrıca 1870 yılında kurulduğundan bu yana Standard Oil ile ilişkili bir şirkettir (Yaban, 2015).

Çin'in en büyük petrol üreticisi Petrochina şirkettir. Gerek petrokimya, gerekse petrol çeşitleri alanında yatırımlarının bulunduğu söylenebilir. Tüm Asya kıtasındaki en karlı şirket olarak Petrochina kabul edilmiştir. Bu karın büyük kısmını araştırma ve geliştirme faaliyetlerine harcadığı görülmektedir. Yeşil enerji

konusunda yaptığı faaliyetlerinin dikkat çektiği görülmektedir. Günde 4 milyon varilin üstünde üretim yapan şirkettir (Petro China, 2016).

Shell ve Royal Dutch şirketlerinin birleşmesiyle ortaya çıkan şirket ise, Royal Dutch Shell'dir. Dünyanın en büyük petrokimya şirketlerinden olup Hollanda menşelidir. 70'den fazla ülke ve bölgede yaklaşık 92 bin çalışanı bulunmaktadır. Dünya çapında enerji ve petrokimya şirketler grubu olduğunu söylemek mümkündür. Destek verdiği alan, ilerlemiş teknoloji, yenilikçi yaklaşım ve sürdürülebilir bir enerji geleceğinin oluşturulmasıdır (Royal Dutch Shell, 2016).

Britanyalı enerji şirketi ve çok uluslu petrol şirketi BP'dir. Şirketin merkezi Londra'dadır. Dünya çapında en büyük özel enerji şirketlerindedir ve dünyanın en büyük altı enerji şirketi arasında yer almaktadır. Anglo-Persian Oil Company olarak 1909 yılında kurulmuştur. British Petroleum adını 1954 yılında almıştır. Amerika, İrlanda ve İngiltere'de şirketin merkezlerinin bulunduğu söylenebilir (BP, 2014).

Kuveyt Petrol Şirketi 27 Ocak 1980 tarihinde kurulmuştur. Kuwait Petroleum Corporation Kuveyt'in milli petrol şirketidir. Şirketin merkezinin de Kuwait şehrinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Kuveyt hükümeti tarafından işletildiği görülmektedir. Kuveyt günümüzde dünyadaki petrol üretiminin %10'luk bölümünü gerçekleştirmektedir. Fransa merkezli çok uluslu petrol şirketi ise, Total'dir. En önemli 6 petrol şirketinden biri olduğu görülmektedir. Paris yakınlarındaki Tour Total adlı bina şirketin merkezidir.

Amerikan çok uluslu enerji şirketi ise, Chevron Corporation'dır. San Ramon ana merkezi olduğu görülmektedir. Şirket Kaliforniya'da bulunmaktadır. Faaliyette bulunduğu ülke sayısı 180'den fazladır. Chevron, dünya çapında iş yapma iştirakleri ile, dünyanın önde gelen entegre enerji şirketlerinden biridir. Şirketin başarısı çalışanlarının birbirlerine bağlılığı ve dünyanın en yenilikçi teknolojilerini kullanmasıdır. Chevron, enerji endüstrisinin her yönüyle ilgilenmektedir.

Biyoyakıtlar dâhil geleceğin enerji kaynaklarını geliştirmektedir. Yaklaşık 58 bin çalışanı vardır (Chevron Corporation, 2011).

Petrobras 1953 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde kurulmuştur. 1970'lerin ortalarında derin deniz petrol arama çalışmalarında dünya liderliğine ulaşan şirkettir. Günümüzde yıllık toplam üretiminin $\frac{3}{4}$ 'ünü ülke dışında gerçekleştirmektedir. Rusya'nın 2. en büyük ve dünyanın 12. en büyük petrol üretim şirketi Lukoil'dir. Lukoil'in 2007'de YUKOS hisselerinin Rosneft tarafından satın alınmaya değin Rusya'nın en büyük petrol üretim şirketi olduğunu söylemek mümkündür. 25 Kasım 1991 yılında Vahid Alekberov tarafından kurulmuştur. İspat edilmiş petrol yatakları açısından dünyanın ikinci özel büyük petrol şirkettir.

Şirket ağı Rusya'nın 40 bölgesini ve dünya çapında Türkiye, Hollanda, İngiltere, Macaristan, ABD, Singapur, Avusturya, Azerbaycan ve Gürcistan dâhil olmak üzere 24 ülkeyi kapsayan şirketin Lukoil olduğu görülmüştür (Lukoil Oil Company, 2009). TNK-BP 2003 yılında AAR ve Rusya'da faaliyet gösteren BP ile birleşen Rusya'nın üçüncü Büyük şirketi olan TNK-BP'nin ortakları Slavneft'in % 50 hissesine sahiptir. Şirketin faaliyet gösterdiği bölgeler, Rusya'nın Sibiryâ bölgesi ile Volga-Ural bölgeleridir. Ukrayna'da lider konumundadır (TNK-BP, 2009). Eni 10 Şubat 1953 yılında Enrico Mattei tarafından Roma ve İtalya'da, Statoil, 1 Ekim 2007 yılında Norveç'te kurulmuştur.

6.2.1. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin Çalışan Sayısı

Çok uluslu enerji şirketlerinin yatırım yapılan ülkelerde istihdam oluşturma açısından önem taşımaktadır. Fakat doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla oluşturulan istihdam arasında sayısal bir ilişkinin zor olduğu söylenebilir. Çok uluslu şirketlerin üretim, dağıtım ve hizmet alanında müşteriye daha yakın olma açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yatırım yaptığı görülmektedir. İstihdam oranını doğrudan etkileyen unsur bu yatırımların bilgi ve yoğun olmalarıdır.

İstihdamı etkileyen başka bir unsur, tercihi yapılan teknolojinin özerkliğidir. Çok uluslu şirketlerin genel olarak uluslararası rekabetin gerektirdiği modern ve

verimli teknolojiyi seçtikleri görülmektedir. Fakat en önemlisi seçimi yapılan teknolojiden çok sermaye alan ülkenin ithal edilen teknolojiye uyumu ve onu geliştirmedeki yeteneğinin istihdamı etkilediğidir.

Tablo 8. 2012 Temmuz İtibarıyla Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin Çalışan Sayısı (Petrol ve Doğal Gaz)

Şirket	Ülke	Çalışan Sayısı
Royal Dutch Shell	Hollanda	90 bin
Exxon Mobil Corporation	ABD	99,100
BP	İngiltere	83,400
Sinopec Group	Çin	1.021.979
China Petroleum	Çin	1.668.072
Chevron	ABD	61.189
Conoco Phillips	ABD	29.800
Total	Fransa	96.104
Gazprom	Rusya	401 bin
Eni	İtalya	78.686
Petrobras	Brezilya	81.918
Pemex	Meksika	150.884
Valero Energy	ABD	21,942
PDVSA	Venezuela	91.949
Statoil	Norveç	31.715
JX Holdings	Japonya	24.236
Lukoil	Rusya	150 bin

Kaynak: Akdağ, Yusuf. (2014). *Kapitalizm ve Sınıf Mücadelesi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayını, s.214

2011-2012 Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin İstihdam Oranına bakıldığında çalışan sayısının en çok 1.668.072 ile China petroleum şirketinde olduğu

görülmektedir. İstihdamın en az olduğu şirket ise 21,942 ile ABD kökenli Valero Energy'dir.

6.2.2. ABD ve Rusya Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin Ekonomik Güçlerinin Karşılaştırılması

Enerji sektöründe önemli ve stratejik bir rol oynayan, dünya enerji talebinin sağlanmasında en büyük paya sahip olan petroldür. Sahip olduğu petrol kaynakları açısından bunu avantajlı durumu getiren aktörler ve doğal gaz kaynakları bakımından zengin olan aktörler siyasi ve ekonomik anlamda rekabet etmektedir. Küresel aktörlerin arasındaki ekonomik rekabete dönüşmüş bu çatışma sonucunda, enerji kaynakları olan petrol ve doğal gaz savaşının başladığı görülmüştür.

2014 yılının enerji sektöründe yeni bir enerji savaşının başladığı yıl olduğunu söylemek mümkündür. Bu petrol ve doğal gaz savaşına dönüşen rekabetin Rusya'nın ekonomisine fazlasıyla olumsuz yönde yansımıştır. Ekonomik bakımdan Rusya'da yaşattığı bu olumsuzluklar; ABD'nin ucuz doğal gaz ihracatı yapması, Rusya'nın önemli bir pazar alanı olan Avrupa'yı Rusya'ya olan bağımlılığından kurtarma girişimleridir (Ergin, 2015).

Rusya, dünyadaki en büyük enerji üreticisidir. Sahip olduğu doğal rezervleriyle dünya sıralamasında petrol ihracatında ikinci, doğal gazında ise birinci sırada yer aldığı görülmüştür. Rusya'nın, enerji üretici konumunun yanı sıra kontrolündeki boru hatlarıyla da enerji piyasasında en etkili ülke olduğunu söylemek mümkündür. IEA'a göre Rusya'nın, enerji gücünü politik menfaatleri yönünde kullandığı ifade edilmiştir (IEA, 2010). Fakat Rusya'nın enerji ürünleri açısından ihracatına gereğinden çok bağımlı kalması Rus ekonomisinin son dönemlerde zorluklarla karşılaşmasına yol açmıştır. ABD ise, dünya ekonomisinde yürütülen enerji mücadelesinin en önemli aktörlerindendir. İhtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını sorunsuz, güvenli ucuz ve farklı kaynaklardan elde etmek açısından çeşitli politikalar oluşturmuş ve bu politikaları geliştirmiştir. Geliştirilen bu politikaların karşılıklı rekabetin başlamasına sebep olduğu görülmüştür (Üşümezsoy ve Şen, 2003: 42).

Petrol ve doğalgaz fiyat rekabetinin başlamasına da enerji politikalarının sebep olduğu söylenebilir. ABD'nin "kaya gazı ve petrol devrimi" sebebiyle daha az petrol ithal etmesi, dünya petrol sektöründe yaşanan arz fazlası petrol fiyatlarının arkasında gizli bir fiyat savaşına sebep olmuştur. ABD ekonomisinde büyüme etkisi oluşturan bu devrim, Rusya ekonomisinde ise düşme etkisi meydana getirmiştir (Özdan, 2015).

Dünya ekonomisini büyük ölçüde etkileyen enerji politikaları, petrol ve doğalgaz alanında fiyat rekabetinin başlamasına sebep olmuştur. ABD'nin şeyl gazı sebebiyle düşük oranda petrol ithal etmiştir. Dünya petrol sektöründe arz fazlası petrol fiyatlarının fiyat belirlemede çatışma yaşanmasına sebep olduğu ifade edilebilir. ABD ekonomisinde büyüme etkisi oluşturan bu durum, Rusya'nın ekonomik durumunda gelir düşüşüne sebep olmuştur (Özdan, 2015).

2014'te ABD'nin kur ve petrol fiyatı çekmesinin meydana getirdiği sonuçlar, Petrol-Doğalgaz rekabetinde Ruble'nin dolar karşısında önemli derecede değer kaybetmesi, petrolün varil fiyatının dibe çökmesidir. Rusya'nın bu durumdan daha çok etkilendiği görülmüştür.

Yaşanan fiyat savaşının sonucunda, Rusya'nın doğal gaz ihracatı 2014'te 2013'e göre % 6,7 seviyesinde azalma gerçekleşmiştir. Bu durum üretimde de düşüşe neden olmuştur. Uluslararası kredi derecelendirme kurulu Moody's 16 Ocak 2015 tarihinde Rusya'nın kredi notunu Baa2'den Baa3'e indirmiştir. Yapılan ifadeye göre, kredi notunun düşürülmesindeki ana unsur petrol fiyatlarındaki önemli orandaki düşüş ve Ruble'nin aşırı değer kaybetmesidir. Bu durumun ülke ekonomisi üzerine negatif etki meydana getireceği belirtilmiştir (Moskova Ticaret Müşavirliği, 2015).

Dünyanın en büyük enerji şirketlerinden biri olan Gazprom'un, hidrokarbonların jeolojik buluşu, üretimi, taşınması, depolanması, işlenmesi ve pazarlanması alanlarıyla ilgilendiği görülmektedir (White, 2011: 157). Şirket kendi müşterilerine etkili ve kesintisiz gaz sağlanmasının en yüksek miktarda temin edilmesinin yanında uzun dönemli gaz ihracat kontratlarını güvenli bir şekilde yerine

getirebilmeyi hedeflemektedir. Dünyada doğal gaz rezervlerinde %17 ve Rusya'da %60 payı bulunan Gazprom şirketinin yeni pazar alanları bulma ve arzların güvenilirli oluşunu tesis etme yoluyla küresel enerji şirketleri arasında bir lider olmaya dair stratejik bir amaç taşıdığı söylenebilir. Şirket, enerji üreticisi olması, güçlü kaynaklara ve çoklu bir gaz taşıma sistemine sahip bir tedarikçi olması sonucunda çok önemli bir konuma sahiptir (Caşın, 2006: 501).

Rusya'nın coğrafi durumdan ötürü şirketin kendi gazını sağlama ve diğer üreticilere gaz taşıma hizmetleri sağlama yoluyla Avrupa ve Asya piyasaları arasında enerji köprüsü konumundadır. Dünya Bankası'nın istatistiklerine göre Rusya'nın GSMH'nin %25'ini petrol ve doğal gaz piyasası meydana getirmektedir. Bu enerji kaynakları toplam işgücünün %1'ini karşılamış olsa da, ekonomide bu denli ağırlığının olması ekonomik yapı açısından olumsuz görülmektedir. Rusya Federasyonunu yönetenler söz konusu bu noktadan rahatsız görülmemektedir. Gazprom şirketinin, Rusya'nın vergi gelirlerinin %25'ini tek başına sağladığı söylenebilir. Dünya doğal gaz üretiminin %22,5'ini de Rusya tarafından gerçekleştirilmektedir. Gazprom şirketi dünyadaki gaz rezervlerinin % 25'ine sahip bulunmaktadır (Kısacı, 2013).

Dünya'nın en büyük enerji şirketlerinden biri olan Exxon Mobil üretim hedeflerini düşürdüğünü ve sondaj bütçesinin 2016 yılında azalacağını belirtmiştir. Şirket'in CEO'su Rex Tillerson'in ifadesine göre, Exxon'un 45 bin petrol kuyusunda üretimin 2020 yılına kadar günlük bazda 4 ile 4,2 milyon varil civarında olacağını öngörmüştür. Şirketin gelecek yıl üretim hedefinin yıllık bazda 4,3 milyon olacağını belirtmiştir. Sermaye harcamalarının 2016 yılında yaklaşık olarak yüzde 25 düşerek 23,2 milyar dolara ineceğini 2017 yılında düşmeye devam edeceğini söylemiştir. Tillerson, Petrol'ün halen aşırı arz seviyesinde bulunduğunu, fakat küresel ekonomik koşulların umut verici olduğunu dile getirmiştir (Ören, 2016).

Exxon'un 2012 dördüncü çeyreğinde %15 olan faiz, amortisman ve vergi öncesi karı o yıldan bu yana sürekli düşerken 2015 yılı son çeyrekte yüzde 9,2 olarak açıklanmıştır. Son 5 yılda uzun dönem borçlarının sermayeye oranında artış

yaşanırken, stok devir hızındaki düşüş dikkat çekici olmuştur. Ayrıca öz sermaye karlığı 2012 yılında yüzde 6 iken 2015 yılının son çeyreğinde yüzde 1,6'ya kadar gerilemiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan zayıf seyir ve şirketin 2012 yılından beri finansal durumundaki kötü gidişe rağmen 5 yıllık temettü verimi 2.73 seviyesindedir. Şirket 10 Mart'ta da temettü ödemesi yapacağını belirtmiştir. Hisse başı kazancı ise 0.66 dolardır. Teknik seviyelerine bakacak olursak, petrol fiyatlarında toparlanma yaşanması halinde 86.00 seviyesi takip edilmelidir. Alımların hızlanması halinde 90.00 direncine yükseliş görülebilir. Satış baskısı yaşanması halinde 81.40 ve 78.00 destekleri test edilmek istenebilir (Ören, 2016).

6.2.3. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin ABD ve Rusya'daki Dış Ticaret Oranları

Dünya çapında çeşitli kaynaklardan üretilmekte olan enerjinin %75'i üretilen ülke ve coğrafyalarda tüketilmektedir. Bunun yalnızca dörtte birlik bölümünün uluslararası enerji ticaret alanına kaynak sağladığı görülmektedir (British Petroleum, 2013). Dünyadaki doğal gaz ve petrol tüketiminin artması, yeni kaynakların aranması ve üretimde teknoloji alanlarının ilerlemesi nedeniyle doğal gaz ve petrol üretilip, kullanıldığı coğrafyalarda yaygın hale gelmektedir. Bu durum doğal gaz ve petrolün önemli bir dış ticaret kaynağı durumuna gelmesine yol açmaktadır (TPAO, 2013).

Doğal gaz kaynakları bulunan coğrafyalardan doğal gaz kullanımının çoğaldığı ülkelere doğru boru hattı ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) sayesinde doğal gaz ticaret alanında önemli miktarda artma gerçekleşmektedir. Boru hattıyla ticaret özellikle Hazar'daki kaynakların işlenebilir duruma gelmesi ile gerek Avrupa'nın gerekse Çin piyasasına doğru yöneldiğini göstermektedir. Diğer taraftan, Japonya'da 2011'de yaşanan Fukuşima nükleer felaketinden sonra LNG ticaretinin son dönemlerde aktörlerin doğal gaz ihtiyaçlarını karşılamakta ve önemli bir araç olarak etkinliğini arttırdığı görülmektedir. 2012'de doğal gazın küresel enerji pazarındaki %20 düzeyindeki oranının 2035'e gelindiğinde %22'ye çıkacağı tahmin edilmektedir (IEA, 2013).

IEA'nın 2013 yılı öngörülerine göre Kuzey Amerika'daki arz ve talebin gelecek yıllarda birbirine yeter duruma gelmesi, Asya ülkelerinde talebin artışını sürdürmesiyle beraber, Avrupa pazarında arz güvenliğinin oluşturulmasına ilişkin alternatif kaynak arayışının devam etmesi, küresel pazarda rekabetin artacağını göstermektedir.

2012'de dünya doğal gaz üretiminin %34'ünün dış ticaretin konusu olduğu görülmektedir. 2012 yılında durgun olan uluslararası doğal gaz ticaret alanı 2011 yılına göre yalnızca %0,1 artarak 1.033,4 milyar m³ (2011 yılında 1.029,8 milyar m³) olduğu görülmektedir. Boru hatlarıyla doğal gaz ticaretinin 2012'de %0,5 seviyesinde arttığını söylemek mümkündür. İhracat alanında Rusya'nın (% 19,7) önemli üstünlüğünün bulunduğu söylemek mümkündür. Rusya'yı Katar'ın (% 13), Norveç'in (% 10,3), Kanada'nın (% 8,1) ve Cezayir'in (% 4,8) takip ettiği görülmektedir. Japonya'nın (% 11,5), ABD'nin (% 8,5) ve Almanya'nın (% 8,4) ise dünya çapında en çok doğal gaz ithalatını yapan ülkeler sıralamasında en üst sıralarda bulunduğu söylenebilir (British Petroleum, 2013).

Rusya'nın 2012 yılında doğal gaz ihracatında %12'lik azalma, Norveç'in ihracatını yaklaşık aynı oranda yükseltmesiyle dengelendiği görülmektedir. Kaya gazı üretiminin artmasıyla birlikte yıl içinde ABD'nin boru hattı ithalatı %18,8 azalma göstermiştir. Küresel LNG ticaretinde 2012'de ilk kez azalma yaşanmıştır. Asya ülkelerinin LNG ihtiyacı % 22,8 büyümesine karşın, Avrupa ülkelerinin %28,2 seviyesindeki talep düşüşü yıl içinde LNG ticaretinin %0,9 düzeyinde düşmesine yol açmıştır. Endonezya ülkesinin LNG ihracatında %14,7 seviyesindeki azalış, Katar'ın ihracatını %4,7 düzeyinde yükseltmesiyle dengeli hale gelmiştir. 2012'de küresel pazarda LNG formunda gerçekleştirilen ticaretinin toplam doğal gaz ticaretindeki payı %31,7 olarak gerçekleşmiştir (British Petroleum, 2013).

ABD, dünyada kullanılan enerjinin %23'ünü kendisi tüketmektedir. ABD, bu enerji kullanımının %27'sini ithal kaynaklardan elde etmektedir. En önemlisi, ABD Enerji Bakanlığı göre, enerji kullanımında ithalata bağımlılık oranı 2025'te %38'e çıkacağı öngörülmektedir. ABD'nin, dünya çapında kullanılan ham petrolün de %

25'ini tükettiği görülmektedir. Petrol tüketimindeki ithalata bağımlılık oranının 2000'deki %54'lük düzeyinden 2025'te %70'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Petrol ürünlerinde ve doğal gazda da ithalat oranları önemli miktarlarda ve hızlı bir şekilde artmaktadır (Pamir, 2005: 64).

2012'de 2011 yılına göre doğal gaz üretiminin %4,5 arttığı görülmektedir. ABD'de kaya gazı teknolojisinin gelişmesiyle beraber geleneksel olmayan doğal gaz kaynaklarının çıkarılma durumuna gelmesi üretimdeki artışa hız kazandırmıştır. Kaya gazı üretiminin iç doğal gaz tüketiminin karşılanmasında önemli bir kaynak olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 2000 yılından sonra bulunmasıyla ABD'nin doğal gaz rezerv seviyesinde yaklaşık %50 oranında artmaya neden olan kaya gazı kaynakları, 2009 yılından sonra üretime geçilmesi ile ABD'de de önemli derecede üretim artışına yol açmıştır (Naturalgas.org, 2014).

Kaya gazı üretimi artışıyla birlikte, iç pazara nazaran doğal gaz fiyatının yüksek olduğu Doğu Asya ülkelerine doğru LNG ihracatının yapılması enerji şirketlerinin yatırım isteklerinin artmasına yol açmıştır. İhracat lisanslarının dağıtılmaya başlanması ile beraber ABD'nin rekabete neden olan fiyatlarla LNG tedarikçisi olarak küresel pazarda yer alabileceği öngörülmektedir (Lipschultz, 2012).

Petrol fiyatları 2008 yılında varil başına 147,7 dolara yükseldiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin petrol ve doğal gaz üretiminin uzun dönemli bir düşüşe geçeceği tahmin edilmiştir. Enerji arz güvenliği açısından, ABD'nin ithal petrole ve doğal gaza olan bağımlılığının yükseleceği öngörülmüştür. Fakat bu öngörü, konvansiyonel olmayan petrol ve doğal gaz sektöründe önemli gelişmeler sonucunda komple değişikliğe uğramıştır. ABD, yatay sondaj ve hidrolik kırılma metotlarının bulunmasıyla birlikte enerjisi sınırlı bir aktör statüsünden kurtulmuş, enerjide ihtiyacını karşılayabilen aktör haline gelmiştir. ABD'nin, 2013 yılında Rusya'yı arkasında bırakarak dünyanın en önemli enerji üreten ülke durumuna geldiği söylenebilir (Güney, 2014).

Yatay sondaj ve hidrolik kırılma yer altında kaya oluşumlarının içindeki petrol ve doğal gazın yüksek basınçla püskürtülen kum, kimyasallar ve su karışımıyla çıkarılması yöntemlerinin gelişmesiyle beraber, ABD'nin ürettiği doğal gaz miktarı 2010'dan bu zamana kadar %25 seviyesinde yükselme göstermiştir. Dünya çapında en önemli enerji üreticisi durumuna gelen ABD, 2014 yılının ilk çeyreğinde günde 11 milyon varilin üzerinde ham petrol çıkarmıştır. 10,53 milyon varil ile günlük üretime sahip olan aktör de Rusya'dır (Krupp, 2014: 15).

ABD, kaya petrolü üretimindeki yaşanan artışla beraber ithalatını büyük oranda düşürmüştür. Bunun sonucunda ABD'nin diğer büyük petrol üreticilerine olan bağımlılığı azaldığı görülmüştür. 2005 yılında %60 düzeyinde olan ABD'nin net ithalatıyla karşıladığı akaryakıt kullanım oranı 2013'te %22'ye, yani 1970'ten bu zamana kadar görülen en düşük düzeye geleceği tahmin edilmektedir. ABD'de yerli üretimin teşvik edilmesinde en önemli etkenin yılda 200 milyar doları bulan yüksek orandaki yatırımların olduğu söylenebilir (Demand for OPEC Oil Seen to Taper off, 2014).

Dünya doğal gaz rezervlerinin %17,6'sı Rusya'da yer almaktadır. Rusya, bu oranla dünya çapında ikinci doğal gaz kaynağını elinde bulunduran ülkesidir. Ülkenin ekonomisi önemli derecede enerji ihracatına bağımlılık göstermektedir. 2012 yılındaki petrol ve doğal gaz gelirleri, toplam gelirlerin %52'sini, toplam ihracatın ise %70'ini meydana getirmektedir (EIA, 2014).

Rusya'nın doğal gaz kaynakları yoğun bir şekilde Sibirya'da yer almaktadır. Yamburg, Urengoy ve Medvezh alanlarında kaynakların %40'ı toplanmış bulunmaktadır. Gazprom'un ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin %65'ini kontrolünü sağlamakta ve ülke doğal gaz üretiminin %74'ünü gerçekleştirmekte olduğu görülmektedir. Novatek ve Lukoil gibi enerji şirketlerinin de doğal gaz üretiminde yüksek seviyeye ulaştığı söylenebilir (Alsopp ve Stern, 2012).

Rusya'nın, doğal gaz ihracatının %76'sını Almanya, Türkiye, İtalya, Fransa ve İngiltere'ye boru hatlarıyla gerçekleştirdiği görülmektedir. LNG ihracat oranında da artış yaşandığı söylenebilir (EIA, 2014).

Rusya 2004'te çıkartmış olduğu ham petrolün ve petrol ürünlerinin % 70'ini ihraç etmiştir. Dünya pazarlarında ham petrol fiyatlarının beklentilerinden yüksek ilerlemesi Rusya'nın ekonomik gelir seviyelerini, Merkez Bankası rezerv miktarlarını ve makroekonomik göstergelerini pozitif bir şekilde etkilediği görülmüştür (Turan, 2011).

Tablo 9. Şirketlere Göre Rusya'nın Doğal Gaz Üretimi (2013)

Şirketler	Doğal Gaz Üretimi (BCF/D)
Gazprom	47.2
Novatek	6
Rostneft	2.6
LUKOİL	2.0
Surgutneftegaz	1.2
ITERA	1.2
PSA operatörleri	2.7
Diğerleri	1.8
Toplam	64.6

Kaynak: Doğu Bloku Araştırma, BDT ve Doğu Avrupa Enerji Databook 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS>

Tablo 9'a bakıldığında 2013 yılında doğal gaz üretimini 47,2 ile en yüksek Gazprom şirketi yapmıştır. En düşük doğal gaz üretimini Surgutneftegaz ve Itera şirketi gerçekleştirmiştir. Toplam doğal gaz üretimi ise 64,6 BCF/D'dir.

Rusya'nın, petrol üretiminin yaklaşık % 74'ünü ihracatına aktardığı söylenebilir. Günümüzde, Rus petrol ihracatının % 80'inden çoğu Batı, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine gittiği görülmektedir. Ruslar, Almanya, Polonya, Ukrayna, Belarus, Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti gibi çeşitli AB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden meydana gelen geniş bir müşteri potansiyeline sahiptir (Şahin, 2014).

Rusya petrol ihracatının % 50'sinden çoğunu AB bloğunun satın aldığı söylenebilir. Orta Doğu petrolü ile karşılaştırılmasa da toplam kullanımda % 20 seviyesine gelen oranla AB petrol ithalatı bakımından kritik önemde kabul edilebilecek Rus petrolü, ABD pazarı açısından şimdilik stratejik bir değere sahip değildir. Bugün Rus petrolünün ABD toplam ham petrol ithalatı içindeki payı % 1-2 seviyesindedir. Bu rakamın, ABD petrol ithalatında çok küçük bir yere sahip olduğu söylenebilir (Şahin, 2014).

2004-2030 yılları arasında, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi Orta Doğu ülkelerinde ham petrol üretiminin yılda % 2,6 oranında artacağı, Rusya'nın toplam petrol üretiminin binde 7 seviyesinde bir ortalama yıllık artışla 2010 yılında 10,7, 2020 yılında 10,9 ve 2030 yılında 11,1 mv/g seviyesine yükseleceği tahmin edilmektedir. IEA, kısa ve orta dönemde oluşan üretim yükselmelerinin büyük bir kısmını ihracata yönlendirmenin olanaklı olduğunu belirtmektedir. 2010 yılından sonra, Rusya'nın petrol ihracatının dünya petrol ticaret alanındaki oranı hızla düşmeye başladığı tahmininde bulunulmuştur (IEA, 2013).

Tablo 10. Enerji Şirketlerine Göre Rusya'nın Petrol Üretimi (2013)

Şirketler	Petrol Üretimi (Bin/g)
Rostneft	3997
LUKOİL	1703
Surgutneftegaz	1224
Gazprom Neft	640
Tatneft	526
Gazprom	340
Slavneft	335
Bashneft	329
Russneft	316
PSA operatörleri	278
Novatek	95
Diğerleri	651
Toplam	10.425

Kaynak: Doğu Bloku Araştırma, BDT ve Doğu Avrupa Enerji Databook (2014).
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS>

Rusya'nın 2013 yılı petrol verilerine bakıldığında 3997 bin ile üretimi en fazla gerçekleştiren enerji şirketi Rostneft olmuştur. Üretimi en düşük seyreden şirket 95 bin ile Novatek'tir. 2013 yılında Rusya'nın toplam petrol üretimi 10.425'dir.

Tablo 11. Ülkelere Göre Rus Doğal Gazı İhracat Oranları (2012)

Ülkeler	Oran %
Almanya	24
Doğu Avrupa Ülkeleri	24
Türkiye	19
İtalya	11
Diğer Batı Avrupa Ülkeleri	10
İngiltere	6
Fransa	6

Kaynak: U.S. Energy Information Agency,
<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=ir>, Erişim: 10.06.2014.

Rusya'nın dış ticaret durumuna bakıldığında Rusya Ekonomi Bakanlığı'nın yayınladığı rapora ve Rusya Federal Gümrük Servisi'nin verilerine göre Rusya'nın 2014 Ocak-Haziran döneminde toplam dış ticaretteki geliri 396,3 milyar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılının aynı dönemine göre % 2,0 düşüş yaşamıştır. Ülkenin ihracatı 2014 yılının Ocak-Ekim döneminde 2013 yılının aynı dönemine nazaran %1,7 oranında azalmıştır (Şahbazov, 2015).

Mevcut ekonomik durumu incelenen Rusya'nın 2013 yılında GSMH'si \$2,097 trilyondur. 2014 yılı Kasım ayında, 2013 Kasım ayına kıyasla % 0,5 düşüş yaşamıştır. Rusya'nın toplam dış borcunun 678, kamu borcunu 48 ve bankalara borcunun 192 dolar olduğu görülmüştür. Diğer şirket borçları ise 422 milyar dolardır (Şahbazov, 2015).

Petrol ve doğal gaz ihracatının 2013 yılı itibarıyla Rusya'nın toplam ihracat gelirininin %68'ini oluşturduğu dikkate alındığında, petrol fiyatlarının mevcut düşük seviyesini koruması halinde ülke ekonomisinin bu gelişmeden oldukça olumsuz yönde etkileneceği öngörülmektedir. Rusya'nın toplam ihracat gelirlerinin petrole bağımlılığına ek olarak, bütçe gelirlerinde de petrol ve doğalgaz ile ilgili vergiler toplam gelirlerin %50'sini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar Rusya'nın

mevcut kamu maliyesi göstergeleri sağlıklı bir görünüm sergilese de, petrol kaynaklı gelirlerin azalması bütçe performansını olumsuz etkileyebilecektir. Rus yetkililer tarafından 2014 yılında denk bütçe için petrol fiyatlarının ortalama 114 USD/varil olması gerektiği varsayılmıştır. Ancak ilk üçteyde bütçenin fazlası vermesi neticesinde, 2014 yılı için 93 USD/varil seviyesindeki petrol fiyatının denk bütçe için yeterli olduğu açıklanmıştır. 2015 yılı için ise, denk bütçeye ulaşabilmek amacıyla başa baş petrol fiyatı 90 USD/varil olarak hesaplanmıştır. 2015 yılına ilişkin petrol fiyatı tahminlerinin ortalama 70-75 USD/varil civarında olduğu, 50 USD/varil'in altındaki seviyelerin de görüldüğü dikkate alındığında, Rusya'nın bütçe açığı vermeye başladığı anlaşılmaktadır (Eraydın, 2015: 11).

Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Standard & Poor's (S&P) Aralık 2014 yılında Rusya'nın kredi notunu olumsuz yönde takibe aldığını açıklamıştır. S&P karara gerekçe olarak, Rusya'da para politikasının esnekliğinde gözlenen hızlı bozulmayı ve ekonomik aktivitedeki zayıflamanın finans sistemi üzerindeki olumsuz etkisini göstermiştir. Aldığı tedbirlerle ek olarak, Rusya Merkez Bankası büyük ihracatçı şirketlere dolar ve euro cinsinden kredi sağlayarak bu şirketlerin dış borçlarının finansmanına yardım edeceğini açıklamıştır. Nitekim aralarında Gazprom'un da bulunduğu beş büyük ihracatçı firmanın döviz cinsi varlıklarını Ekim 2014 seviyelerine çekecekleri ve Mart 2015'e kadar söz konusu varlıklarda artırıma gitmeyecekleri açıklanmıştır (Eraydın, 2015: 12).

Tablo 12. RF 2013 -2014 İthalat-İhracat Oranları (%)

	2013		2014		
	Kasım	Ocak-Kasım	Ekim	Kasım	Ocak-Kasım
İhracat (ABD Doları)	46,8	473,8	40,5	37,61	459,31
İthalat (ABD Doları)	29,8	308,8	26,9	23,21	282,91

Kaynak: Şahbazov, İbrahim. (2015). Rusya: Yaptırımların Kıskaçındaki Ülke Stratejik Düşünce Enstitüsü. <http://sde.org.tr/newsdetail/rusya-yaptirimlarin-kiskacindaki-ulke/4141>.

Rusya'nın 2013 yılı ocak-kasım ayı ihracat verisi tabloda görüldüğü gibi 473,8 ABD dolarıdır. 2014 yılı ocak-kasım ihracatı ise 459,31'dir. 2013 yılı ocak-kasım ayı ithalat oranı 308,8 ABD doları iken, 2014 yılı ocak-kasım ayı 282,91'e düşmüştür.

Tablo 13. Dış Pazarlarda Doğalgaz Satışlarına Göre Gazprom'un 2000-2012 İhracat Gelirleri

Yıllar	İhracat Geliri (Milyar Dolar)
2000	11,5
2001	14,5
2002	12,8
2003	16
2004	19,2
2005	27
2006	37
2007	37,2
2008	65
2009	40
2010	44
2011	57
2012	61

Kaynak: http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_01_29/Gazprom-Sirketi-rakamlarda. Erişim: 14.10.2015

Dış Pazarlarda doğal gaz satışlarına bakıldığında Gazprom şirketinin 2000 yılında ihracat geliri 11,5 milyar dolardır. 2008 yılında 65 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılında ise, 61 milyar dolara düştüğü Tablo13'te görülmektedir.

Tablo 14. Net Enerji İthalat/ İhracat Oranları

Ülkeler	Petrol		Doğal Gaz	
	2012	2040	2012	2040
ABD	% 47 (İthalat)	% 24 (İthalat)	% 6 (İthalat)	% 3 (İhracat)
Rusya	% 72 (İhracat)	%69 (İhracat)	% 28 (İhracat)	%36 (İhracat)

Kaynak: IEA (Uluslararası Enerji Ajansı). (2014). https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO_2014_ES_English_WEB.pdf Erişim: 29.04.2016.

ABD'nin petrol üretimindeki olağanüstü artış, ülkenin petrol ithalatına bağımlılığını azaltmaktadır. 2005 yılında petrol ihtiyacının %61'ini ithalat ile karşılayan ABD, 2014 yılında gelindiğinde ihtiyacının sadece %29'luk bölümünü ithalat yoluyla karşılar duruma gelmiştir.

Mevcut durumda dünyanın en büyük petrol üreticisi olmasına rağmen, halen tükettiği petrolün yaklaşık üçte birini ithal etmesi nedeniyle ABD ekonomisinin petrol fiyatlarındaki düşüşten olumlu etkilenmesi beklenmektedir. ABD’de benzinin galon (yaklaşık 3,7 litre) fiyatı Haziran 2014’teki 3,5 USD seviyesinden, Aralık 2014’te 2,3 USD’ye kadar gerilemiştir. EIA verilerine göre ABD’nin yıllık benzin tüketiminin 135 milyar galon olduğu dikkate alındığında, benzinin galon fiyatındaki 1,2 USD’lik düşüş ABD’li tüketicilerin benzin harcamalarından yılda 160 milyar USD civarında tasarruf etmesine olanak vermektedir. Bu tutar, ABD’nin 2013 yılı GSYH’sinin yaklaşık %1’i düzeyindedir. Tüketicilerin harcanabilir gelirinin artması ABD ekonomisinde büyümeyi destekleyecektir. Petrol fiyatlarındaki düşüşün diğer bir etkisi de üretim maliyetlerindeki azalma ile ABD’de enflasyonun ılımlı seyretmeye devam edeceği beklentisinin güçlenmesidir. Enflasyonun düşük seyri, 2015 yılı ortalarından itibaren para politikasını sıkılaştırmaya başlaması öngörülen Fed’in faiz artırımlarını ölçülü adımlarla gerçekleştireceği beklentisini artırmaktadır. Petrol fiyatlarındaki düşüş, öte yandan, ABD’de yüksek maliyetli üretim yapan bazı kaya petrolü üreticilerini zor durumda bırakabilecektir (Eraydın, 2015: 15-16).

6.3. Çok Uluslu Enerji Şirketlerinin Tüketim Değerleri

Ülkelerin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesinde gerekli olan ve en önemli ihtiyaçlarından biri enerjidir. Dünya çapında tüketilmekte olan enerji, çeşitli enerji kaynağından sağlanırken; petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kaynakların, bu kaynaklar içinde % 87’ye yakın bir ağırlık taşıdığı görülmektedir. Ulaştırma piyasasının ana enerji kaynağı olarak, dünyada birincil enerji kullanımı arasında en yüksek orana sahip olan petroldür. Petrolün, 2013 yılının sonunda dünyadaki enerji ihtiyacının % 33’ünü, doğal gazın ise % 24’ünü karşıladığı görülmüştür. IEA, ABD Enerji İdaresi, BP, Exxon Mobil tarafından yapılmakta olan projeksiyonlara göre petrolün birincil enerji kullanımı içindeki oranını uzun süre muhafaza edeceği tahmin edilmektedir (TPAO, 2015: 4).

Tablo 15. 2011-2012 Yılları Arasında ABD ve Rusya'nın Doğal Gaz Tüketim Verileri (Milyar m³)

Ülkeler	2011	2012
ABD	690,5	722,1
Rusya	424,6	416,2

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2013. http://www.bp.com/content/dam/bp/country/fr_fr/Documents/Rapportsetpublications/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf. Erişim: 01.03.2015

2011-2012 Yılları arasındaki verilere bakıldığında, ABD'nin 2011 yılında tüketimi 690,5 iken, 2012 yılında 722,1 m³'e yükselmiştir. Rusya'nın 2011 yılında Doğal gaz tüketimi 424,6 iken 2012 yılında 416,2 m³ e düşmüştür. ABD de ülkesine kıyasla daha az tüketim gerçekleşmiştir.

2012'de 89,9 milyon v/g olan dünyadaki petrol kullanımının % 1,5'lik artma ile 2013'te 91,3 milyon v/g miktarında kaydedildiği görülmüştür. Bu dönemde ABD'de petrol kullanımında % 2 ve Çin petrol kullanımında % 3,7'lik yükselişler olduğunu söylemek mümkündür. 2014 yılında petrol kullanımının değerlendirilmesi yapıldığında dünya ekonomisinde büyüme beklentisinin altında kalan ekonomik performansın önemli oranda dikkati çektiği görülmüştür. Bu durum üzerinde özellikle küresel ekonomik krizi ve arkasında Avrupa ekonomilerinde görülmekte olan borç krizinin etkileri sürmüştür. Bunun sonucunda petrol arzı kadar hızlı artış göstermeyen petrol ihtiyacı 2014 yılında fiyatların düşmesine de yol açmıştır. IEA'nın 2014 yılında petrol ihtiyacını 92,4 milyon v/g olarak belirttiği görülmektedir (TPAO, 2014: 12).

Düşük petrol fiyatlarının talebi destekleyeceği umuduyla küresel ekonominin petrol fiyatlarından bağımsız şekilde yavaşlamaya başladığı görülmektedir. Petrol ihtiyacının önemli oranda OECD ekonomi alanlarından OECD-dışı ekonomi alanlarına kaydığı sonucuna varılmaktadır. 2015 yılında ve sonrasında petrol talep artışında ekonomik büyüme oranlarının önemli miktarda belirleyici olacağı söylenebilir (TPAO, 2014: 13).

Tablo 16. Bölgelere Göre Doğal Gaz Tüketim Verileri (2010)

Bölge	Tüketim Miktarı (milyar m ³)	Dünya Toplamı İçindeki Payı (%)	2009'a Göre Değişim (%)
Orta Doğu	365,5	11,5	6,2
Avrupa/Avrasya	1.137,20	35,8	7,2
Afrika	105	3,3	6,1
Asya Pasifik	567,6	17,9	12,6
Kuzey Amerika	846,1	26,9	4,7
Güney/Orta Amerika	147,7	4,7	9,3
Dünya Toplamı	3.169,00	100	7,4
Avrupa Birliği	492,5	15,5	7,4

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2011. http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf. Erişim: 20.04.2015

Bölgelere göre 2010 yılı doğal gaz tüketim verilerine bakıldığında tüketimin en yüksek olduğu bölge 1.137,20 m³ ile Avrupa ve Avrasya'dır. Dünya toplamı içindeki payı ise %35,8'dir. Tüketim miktarının en az olduğu bölge Afrika'dır.

New York Merkezli bir düşünce kuruluşunun değerlendirmesine göre, Rusya'nın devlete ait doğalgaz şirketi Gazprom, gelirlerinin yüzde 18 kadarını, ABD'nin sıvı doğalgaz (LNG) ihracatının sürekli artmasıyla kaybedebileceği belirtilmiştir. Bu nedenle Avrupalı tüketiciler doğalgaz için, ABD tarafından meydana getirilen ve artan LNG ihracatının dünya fiyatları üzerindeki aşağı yönlü baskısı neticesinde Rus devlet denetimindeki gaz grubunun gelirlerini düşürmesi nedeniyle daha az ödeme beklentileri muhtemeldir. Kaybın Gazprom şirketi açısından önemli olacağı söylenebilir. Değerlendirmeye göre, Avrupa'nın Rus gazının büyük bir tüketicisi olarak kalması olasıdır. Bu sebeple potansiyel arz kesintileri ile baş edebilmek için enerji altyapısını güçlendirmeye ihtiyaç duyulduğu söylenebilir (Şimşek, 2014: 4).

ABD ve Rusya birbiriyle rekabet eden iki önemli ülkedir. ABD'nin enerji konusundaki gücünü giderek artırması Rusya'yı olumsuz yönde etkilemektedir. ABD'nin petrol fiyatlarını düşürmesi Rusya'nın ekonomik gücüne darbe vurmaktadır.

Dünyanın hegemonya gücü olan ABD ve AB ülkeleri tarafınca ciddi baskı altında kalan Rusya'nın kendisine karşı uygulanan ekonomik ve siyasi baskılara rağmen sonuna kadar direnmeyi sürdüreceği görüşü hâkimdir. Yaptırımlar Rusya'yı ekonomik açıdan zorlasa da tarih boyunca irade gücünü sergileyen Rus halkı, ülkelere uluslararası sistemde ağırlık kazandıran milli liderleri Putin'i sonuna kadar destekleyeceklerdir. Rusya'nın geri adım atması demek Rusya'nın bu kadar yıldır hırsıyla kazandığı itibarını kaybetmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Rusya'nın kolay kolay Batı'ya boyun eğmeyeceğini öngörmek mümkündür (Şahbazov, 2015).

Rusya'yla ABD'nin çok uluslu şirket yapıları birbirinden farklıdır. ABD şirketleri liberal bağımsız olarak yönetilirken Rusya enerji şirketleri ise daha çok devlete bağlı olarak yönetilmektedir. ÇUŞ'ların günümüzde dünya genelinde sahip oldukları olanak ve yetenekleri ile uluslararası sistemin önemli bir aktörü durumuna geldiği söylenebilir. Günümüzde Uluslararası şirketlerin devletlere göre rolü daha çok artmaktadır. ÇUŞ'lar devletleri yönlendirmeye çalışmaktadır. Ellerindeki kapasiteleri nedeniyle devletler ÇUŞ'ları kendi ülkelerine çekebilmek için düşük vergiler uygulamaya çalışmaktadırlar. ÇUŞ'ların taleplerine uygun iş yasaları uygulamaya başlamışlardır. Bu perspektiften bakıldığında devletler özellikle ekonomi politikaları üzerindeki kontrollerini kaybetme aşamasına geldiği ifade edilebilir.

Devleti tek aktör olarak görmek günümüz dünyasının gerçekleri ile örtüşmemektedir. Diğer aktörlerin de varlığının kabul edildiği bir duruma geldiğini söylemek mümkündür. Devlet kendi başına yeterli değildir. ÇUŞ'ların ekonomik faaliyetleri dikkate alındığında devletin hâkimiyetini kaybettiği görülmektedir. Hükümet dışı örgütlerin ve ÇUŞ'lar gibi aktörlerin de uluslararası sistemde ortaya çıkan olayların analizine dâhil etmek gerekir.

SONUÇ

Enerji insan için temel bir ihtiyaç, aktörlerin gelişmesi açısından en önemli araçlardan birisidir. Yaşamın modern hale gelmesi ve sürekli gelişmekte olan teknoloji sebebiyle enerjiye duyulan talep de artmaktadır. Enerji, tüm aktörler açısından ekonomik ve politik olarak büyük öneme haizdir. Enerji kaynakları sahipliğinin olması, ülkelerin ekonomik seviyelerini, güç ve politik etki alanlarını direk etkileyerek önemli duruma getirmiştir. Bu nedenle farklı enerji kaynaklarına ucuz, sorunsuz ve güvenli ulaşım anlamına gelen enerji güvenliği, bütün aktörler açısından zorunlu olmaktadır.

Enerji kaynaklarına hâkim olan ülkeler ve çok uluslu şirketler, uluslararası politikada ellerinde önemli bir gücü bulundurmaktadır. Bu aktörler aynı zamanda enerji kaynaklarına sahip olmalarının kendilerine kattığı gücün de farkındadırlar.

Günümüzde önemli bir yere sahip olan enerji kadar enerjinin güvenliği ve bu güvenliğin sağlanması da önem teşkil etmektedir. Enerjide her türlü mücadelenin verildiği düşünülecek olursa rekabet içinde olan ABD ve Rusya gibi ülkelerin, karşı tarafı mağlup etmek ya da ona karşı üstünlük elde etmek açısından güvenliği tehdit edebilecek girişimlerde bulunabilirler. Ayrıca çeşitli gruplara doğrudan ve dolaylı olarak destek olabilecekleri düşünülmektedir.

Enerji tüketiminin en çok olduğu ABD, AB üye ülkeleri ve diğer gelişmiş devletler uluslararası alanda enerji bağımlısı ve enerjiyi arz eden ülkeler olarak görülmektedir. AB'nin enerji bağımlılığını daha da arttırdığı görülmektedir. Bunun sebebi bünyesine yeni dâhil olan ülkelerdir. AB'nin enerji konusundaki dışa bağımlılığı azalmanın tersine sürekli artmaktadır.

Günümüzde enerji kaynaklarına olan bağımlılık ve ihtiyaç gittikçe artmaktadır. Mevcut enerji rezervleri sürekli azalma göstermektedir. Bu durum, zengin enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerin önemini daha da artırmaktadır. Böylece bu bölgeler dünya gündeminin ilk sırasında yer almaktadır. Orta Doğu'nun bu bölgelerin başında geldiği görülmektedir.

Orta Doğu'nun ABD için hem finansal hem de siyasi açıdan büyük önem taşıdığı söylenebilir. Coğrafyada enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın önemli ölçüde bulunduğu ifade edilebilir. Bu durum ABD için de büyük bir öneme sahiptir. En büyük petrol üreticileri arasında olan ABD, ayrıca dünyanın en fazla petrol kullanan ülkesidir. Ülke dışında bulunan petrol coğrafyalarına dair politikalar, kendi menfaatlerini savunma girişimleri ve enerji yollarının güvenliği üzerinde söz söylemeleri ABD'nin enerji stratejilerinin temel noktasıdır.

Putin Yönetimi, Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi Orta Doğu'ya nüfus edemeyeceğini bilmektedir. Bu nedenle politikasını ideoloji temeller üzerine değil de ekonomik menfaatlerin üzerine oluşturmaktadır. Orta Doğu'ya silah ihraç eden ülke konumunda olması yanında şirketleri aracılığı ile enerji alanında alternatif piyasalar oluşturmaya çalıştığı da söylenebilir. Rusya hem Arap ülkeleri ile hem de İsrail'le gerek teknoloji, gerek savunma, gerekse ekonomik anlamda güçlü ilişkiler içine girmektedir. Üstelik bu ülkelerin bazıları ile düşmanlığı çok açık olan İran'la da nükleer işbirliği sürdürüyor olması ciddi anlamda bir gücü siyasi ilişkiler sayesinde elde ettiği anlamında değerlendirilebilir.

Günümüzde enerji, önemli bir dış politika baskı aracıdır. Enerji güvenliğinde yapılacak her hangi bir ihmâl olumsuz sonuçlar meydana getirebilir. Dünyadaki enerji kullanımının azaltılması yoluna gidilmelidir. Enerji kaynaklarının üretiminde yerel kaynaklara gidilmesi çözüm sağlayabilir.

Ülke sahasını aşan aktörlerin uluslararası ilişkiler bağlamında takip edecekleri yaklaşımların tespit edilmesinde en önemli konu, doğalgaz ve ham petroldür. Uluslararası ilişkilere petrolün konu olduğu söylenebilir. Devletlerin politikalarını belirleyerek çoğu çekişmenin sebebi haline gelmiştir.

Enerji piyasasında gücünü her şekilde kanıtlamış olan Rusya, petrolde ikinci, doğal gazında ise ilk sırada bulunduğu bilinmektedir. Bu durum Rusya'nın önemli bir aktör durumuna gelmesini sağlamıştır. Enerji üretiminde sahip olduğu bu gücün yanında kurmuş olduğu boru hatları sayesinde enerji piyasasında lider ülke

konumuna yükselmiştir. Enerji Ajansı'nın hazırladığı rapordaki bulgularda da görüldüğü üzere enerji piyasasında elde ettiği güçlü konumu politik menfaatleri yönünde kullandığı söylenebilir. Fakat bu durumlar Rus ekonomisinin ihracata bağımlılığını da açık bir şekilde göstermektedir. İhracatın azalmasına yönelik uluslararası sorunların olması son dönemlerde ciddi sıkıntılarla uğraşmasına yol açmıştır.

Bu alandaki rekabette en büyük mücadeleyi ortaya koyan ABD ise ülkesinde ihtiyaç duyulan enerjiyi istikrarlı, ekonomik, güvenli ve farklı noktalardan elde etmek için sadece ekonomik olmayan, hem askeri, hem kültürel hem de siyasi çeşitlilikte yaklaşımlar oluşturmuştur. Oluşturulan politikaların yaşanan rekabetin başlangıcı olduğu söylenebilir.

Dünya ekonomisinin büyük ölçüde temel enerji politikalarından etkilendiği söylenebilir. Enerji politikalarının petrol ve doğalgaz fiyat rekabetini başlattığı görülmüştür. ABD'nin şeyl gazı sebebiyle düşük oranda petrol ithal etmiştir. Dünya petrol sektöründe arz fazlası petrol fiyatlarının fiyat belirlemede çatışma yaşanmasına sebep olduğu ifade edilebilir. ABD ekonomisinde büyüme etkisi oluşturan bu durum, Rusya'nın ekonomik durumunda gelir düşüşüne sebep olmuştur.

Dünyada kullanılmakta olan enerjinin çok çeşitli kaynaklardan elde edildiği görülmektedir. Ancak ihtiyacın yükünün çok büyük kısmını fosil kaynakların taşıdığı söylenebilir ki bunun oranı yaklaşık % 87'dir. Petrol, fosil kaynakların en önemlisidir, çünkü ulaşım sektörünü sırtlanmaktadır. Bu yüzden dünyada kullanımı en yaygın ve ihtiyaç duyulan kaynak konumunda bulunmaktadır. Doğal gaz ile kömür ise ondan sonra gelmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın değerlendirmelerinde petrolün günümüzdeki önemli durumunu gelecekte de muhafaza edeceği tahmin edilmektedir. Petrol piyasasının önümüzdeki yıllarda da önemli durumunu muhafaza edecek olmasının çok uluslu enerji şirketleri arasındaki satın alma ve birleşme girişimlerine hız kazandıracağı öngörüsünde bulunabiliriz.

Çok uluslu enerji şirketlerinin değeri günümüzde hızla yükselmektedir. Hızla yükselmesinin nedeni, bir yandan var olan firmaların karlarının maksimum seviyelere çıkmasından diğer yandan enerji piyasasının gittikçe daha önemli duruma gelecek olmasıdır. Diğer neden ise, kamunun elinde fazla firma bulunmamasıdır. Enerji piyasasına yalnızca piyasanın kendi içinden talep gelmemekte, finans sektörlerinden, uluslararası fon kuruluşlarından ve diğer piyasalardan önemli ölçüde alıcı çıkmaktadır. Bu durum firmaların değerlerinin çoğalmasında önem teşkil etmektedir.

ABD ve Rusya enerji kaynaklarını politik ve ekonomik bir araç olarak düşünmektedir. Küresel dünyada enerji kaynaklarını kontrolünü sağlayabilen aktörlerin bir başka aktörlere karşı büyük bir avantaj kazanacağı muhtemeldir. Enerji kaynaklarının olmayışı, ekonomik ve politik olarak ülkelerin gücünü azaltabilir. Mevcut olması ise enerji rekabetinde üstün olmayı sağlamaktadır. ABD ve Rusya rekabetteki üstünlük durumuna örnek verilebilir.

Bu yapılan çalışmada enerjinin, enerji kaynaklarının ABD ve Rusya açısından büyük bir öneme haiz olduğu, çok uluslu enerji şirketlerinin politik ve ekonomik anlamda rolünün büyük ölçüde arttığı görülmektedir. ABD ve Rusya'nın enerji rekabetini daha da üst seviyelere taşıyacağı öngörülmektedir. Buradan hareketle enerji ihtiyacının vazgeçilemeyecek bir unsur olduğu ve bundan sonrada bu özelliğinin devam edeceği sonucu çıkarılabilir.

Çalışmada, enerji üzerindeki rekabetin günümüzde arttığı, çok uluslu şirketlerin bu rekabetin öznesi haline dönüşmeye başladığı sonucuna ulaşılmakla beraber, çok uluslu şirketlerin rekabetinin aynı zamanda devletlerarası rekabetin de bir sonucu ve uzantısı olduğu saptaması yapılmıştır. Çalışmada neorealizmin ortaya koyduğu temel noktaları sistem ve karar verme süreci çıkarların elde edilmesinde güç faktörü, gerçekçi algı yeteneği, çatışma ve çekişmeler ABD ve Rusya'nın enerji konusunda yaşadığı rekabet faktörüyle örtüşerek doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Çağdaş., Bülbül, Sevtaç. Gümrah, Fevzi. Metin, Çiğdem. Parlak Tuna, Mahmut (2007) *Petrol ve Doğal Gaz*. Ankara: ODTU Yayıncılık, ss.1-82

Adams; Chris ve Richard Coombes. (2003). *Global Transfer Pricing: Principles and Practise*, LexisNexis: UK, ss.1-213

Akbaş, Zafer. (2010). *Küresel Ekonomik Krizlerin Önemini Artırdığı Enerji Kaynakları Üzerinden Yaşanan Rekabetin Uluslararası ilişkilerde Etkisi*, Malatya: İnönü Üniversitesi Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi I, ss. 20-36. <http://web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/2.pdf>. Erişim: 21.01.2012

Akbaş, Zafer ve Pala, Esra (2014). ABD'nin Küresel Hâkimiyet Rekabetinde Kaya Gazının Yeri: Engeller ve Avantajlar. *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı*. 23-24 Eylül. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Baskısı. Ss.232-247

Akgül, Fatih. (2007). Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri. *Milli Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 5. ss.129-155

Akman, Süheyl. (2003). *Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişimi, Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 426. Ss. 30-36.

http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/d1fc573ea9fb2e5_ek.pdf?dergi=69.

Erişim: 16.04.2015

Aksoy, Sevgi. (2006). *Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmeler Çerçevesinde Türkiye'de Özelleştirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar. (2004). *Globalleşme: Fırsat mı, Tehdit mi?* İstanbul: Zaman Kitap. Ss.1-380

Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar. (2012). *Globalleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler*. İstanbul: Der Yayınları. ss. 1-20

Akdağ, Yusuf. (2014). *Kapitalizm ve Sınıf Mücadelesi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Aktan, Çoşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar. (2004) *Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet*, Ankara: TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) yayını

Aktel, Mehmet. (2001). Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 193-202

Altay Hüseyin ve Nugay Ulaş. (2013). Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 1-35

Aras, Bülent ve Yorkan, Arzu (2006). Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği ve Jeopolitik, (Eds: Atilla Sandıklı-Hasret Dikici Bilgin). *Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu*, İstanbul: TASAM Yayınları, No: 24, Enerji: No: 1. Ss.75-82

Aras, Osman N. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul: DER Yayınları

Arı, Tayyar. (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*. İstanbul: Alfa yayınları

Arslan, Gül Asiye. (2011). *1973 Petrol Ambargosu ve OPEC*. ORSAM. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1934>. Erişim: 06.11.2015

Allsopp, Christopher., Stern, Jonathan. (2012). *The Future of Gas: What are the analytical issues relating to pricing?* The Pricing of Internationally Traded Gas, New York: Oxford University Press, ss. 10-40

Agnew, John A.,(1994). Timeless Space and State-Centrism: The Geographical Assumptions of International Theory, *The Global Economy as Political Space*, (eds.), Stephen J. Rosow ve Naeem Inayatullah, London: Lynne Reiner Publishers, Ss. 87- 106

Aydın, Fatma Fehime. (2010). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, ss.317–340

Aydın, Nehir (1999). *Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri*. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları

Ayhan, Veysel, (2009) Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Cilt: 5, Sayı: 20, ss.155-178

Ayhan, Veysel. (2009). *Orta Doğu ve Petrol İmparatorluk Yolu* (2.Baskı). Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım

Aktaran: Nogayeva, Ainur (2011). TNK-BP. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı, <http://minenergo.gov.ru/activity/oilgas/oilsector/neftedobycha/334.html>. Erişim: 30.03.2016

Bakırtaş İbrahim-Haydaroğlu Ceyhun. (2015). *Orta Doğu Petrollerinin Politik Ekonomisi*, ss.279-304. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Bakırtaş-İbrahim-Haydaroğlu-Ceyhun-Ortadoğu-Petrollerinin-Politik-Ekonomisi.pdf>, Erişim: 25.05.2015

Bal, İdris. (2001). Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi. *Avrasya Etütleri*, Sayı: 20. Ss.21-36

Barnes, Jaffe and Edward Morse. (2003/2004). *The New Geopolitics of Oil*. The National Interest

British Petroleum. (2013). BP Statistical Review of World Energy June 2013. British Petroleum

Barry, Tom (2004). *Toward a New Grand Strategy for U.S. Foreign Policy*. IRC Strategic Dialogue

Bayraç, Hüseyin Naci. (1999a). *Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Analizi, Türkiye'deki Gelişimi ve Eskişehir Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

Bayraç, Naci ve Aras, Haydar. (2007). Dünya'da ve Türkiye'de Sürdürülebilir Doğalgaz Politikaları. *TMMOB Makine Mühendisleri Odası Uluslararası Doğalgaz Kongresi ve Sergisi Bildiri Kitabı*, 3-5 Mayıs. Ankara, ss.573-600

Bayraç, Naci. Yenilmez, Füsun. *Türkiye'de Petrol Sektörü*

<http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Naci1.doc>. Erişim: 17.02.2012

Beardshaw, John. Palfreman, David. (1990). *The Organization in its Environment*. London: Pitman Publishing Inc

Bilgin, Mert. (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık No: 126, İnceleme-Araştırma Dizisi No: 90. Ss.1-384

Bilgin, Mert. (2004). *Avrasya Enerji Savaşları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Bilgin, Mert. (2007). Küresel, Bölgesel ve Yerel Eksende Irak Petrollerinin Ekonomik Siyasi ve Stratejik Anlamı, İstanbul: *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 28-49

BOTAŞ, *2011 Sektör Raporu*, Ankara.

http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FSektor_Raporu_BOTAS_2011.pdf. Erişim: 18.04.2016

BOTAŞ, *2013 Sektör Raporu*, Ankara.

http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FSektor_Raporu_BOTAS_2013.pdf Erişim: 13.04.2015, ss.1-37

Bourtman, Ilya. (2006). Russia's Middle East Policy. *MERIA*, Vol: 10. No: 2, ss.1-15, <http://www.rubincenter.org/meria/2006/06/Bourtman.pdf>, Erişim: 02.04.2016

BP, (2008). *Statistical Review of World Energy June 2008*.
<http://www.cfr.org/energy-policy/bp-statistical-review-world-energy-june-2008/p17223>. Erişim: 23.10.2015

BP (2011). *Statistical Review of World Energy*. ss. 1-45.
http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf. Erişim: 20.04.2015

BP (2013). *Statistical Review of World Energy*
http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf. Erişim: 01.03.2015, ss,1-45

BP. (2014). Gelirlerine Göre Dünyanın En Büyük Petrol Şirketi. Onedio,
<http://onedio.com/haber/gelirlerine-gore-dunyanin-en-buyuk-10-sirketi-323779>,
Erişim: 31.03.2016.

Bozdağlıoğlu, Yücel. (2007) Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları. (Eds: Çakmak, Haydar). *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler*. Ankara: Barış Kitapevi. Ss.135-148

Carko Glu Ali. (1998). *Political Economy of Regional Cooperation in the Middle East*. Routledge, Florence, KY, USA

Caşın, Mesut Hakkı. (1999). *İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları*. Avrasya Dosyası, İran Özel

Caşın, Mesut Hakkı. (2006). *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları

Caşın, Mesut Hakkı. (2007). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rusya'nın Orta Asya Politikaları. *Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sempozyum Bildirileri*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Ankara: Genelkurmay Basımevi

Chevron, Corporation. Chevron Faaliyet Tablosu. http://www.prista-oil.com.tr/texaco/pdf/corporatefactsheet_TR.pdf. Erişim: 12.07.2015

Chevron Corporation, (2011). <http://www.caltex.com/global/about/chevron-corporation/>, Erişim: 31.03.2016

Cohen, Ariel. (1997). *US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity*. Backgrounder, Sayı: 1132

Cox Wayne S. ve Sjolander, Claire Turenne. (1997). *Understanding International Relations*, Newyork: St. Martin's Press

Çağrı, Erhan. (2003). ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları. *Stradigma Dergisi*, Sayı: 9, ss.1-21

Çaman, Efe. (2007). Uluslararası İlişkilerde Neo Realist Paradigmanın Almanya'daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Mönih Okulu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: II, Sayı: 8, ss.36-52

Çakmak, Haydar. (2007). *Uluslararası İlişkiler Giriş Kavram ve Teoriler*, Ankara: Barış Kitapevi

Çaynak Sinem. (2014). *Amerikalılar, Asya, Pasifik Enerji Görünümü*, Sayı: 99, ss.2-11

http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT/1/Documents/E%C4%B0GM%20Periyodik%20Rapor/2014_99S_Dunya_Enerji_Gorunumu.pdf, Erişim: 14.06.2015

Çelik, Ersin. (2012). *ABD'nin Irak'tan Çekilmesi Sonrası Ülkenin Hidrokarbon Yakıtları Üzerine Enerji-Politik Hamleler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara

Çıtak, Emre (2014). Uluslararası İlişkilerde Gerçeklik (Editör: Şahin, Mehmet ve Şen Osman). *Uluslararası ilişkiler Teorileri Temel Kavramlar*. Ankara: Kripto Basım Yayım, Ss.29-63

Çok Uluslu Şirketler. <http://www.bayilik.com/cokuluslusirketler.asp>. Erişim: 08.04.2015

Dağdemir, Özcan. (2003). *Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları*. Ankara: Gazi Kitapevi Yayını

Davutoğlu, Ahmet. (2010). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları

Dedeoğlu, Beril. (2001). *Çin ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Gelişimi. Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya* (Der. Deniz Ülke Arıboğan). İstanbul: Bağlam Yayınları

Demand for OPEC Oil Seen to Taper off, Saudi Gazete, 13 Temmuz 2014, http://www.gulfinthemedi.com/index.php?id=708995&news_type=Economy&lang=en, Erişim: 14.07.2014

Devletov, Timur. (2010). Rusya Federasyonu Enerji Güvenliği, 3. *Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyum Bildirileri*. 1-16 Nisan. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları. Ss.44-49

Demir, Ali F. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Davies, Peter. (2006). *BP Quantifying Energy BP Statistical Review of World Energy*, London: BP

Doğanay, Hayati ve Hayli Selçuk. (2004). *Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları*, ss. 1-14

http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_299/299_19111.pdf. Erişim: 19.04.2015

Doster, Barış. (2004). ABD'nin Irak'ı İşgali, Enerji Kavgası ve Türkiye, *Jeopolitik*, Sayı: 11, Cilt: 3, ss.143-150

Doster, Barış. (2014). *Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılığının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri*, İstanbul: Bilgesam

Dökmen, Gökhan ve Ahmet Aysu, Ahmet (2010). Hükümet İstikrarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere İlişkin Ampirik Bir Çalışma. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 18, No: 5. ss. 3028-3037

Dugin, Aleksandr. (2005). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev: Vügar İmanov). İstanbul: Küre Yayınları

Dunning, John; Baker, James C., Ryans, John K., Howard, Donald G. (1988). *The Future of Multinational Enterprise?. International Business Classics*. Lexington Books: USA

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1995). *Dünya'da Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara

Ediger, Volkan Ş. (2007). *Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki, Enerji Arz Güvenliği*, Ankara: SAREM Yayınları

Efegil, Ertan. (2000). *Hazar Havzası Politikası ve Türkiye*. Avrasya Dosyası. ss.187-202. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/187-202%20ertan.PDF>. Erişim: 18.10.2015

Efegil, Ertan. (2004). *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi*. İstanbul: Gündoğan Yayınevi, (Der: Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar, Akçalı)

Elmas, Beşir. (2012). *Orta Doğu'daki Enerji Kaynaklarının Önemi ve Türkiye Üzerinden Taşınması İle Türkiye'nin Kazandığı Jeopolitik Konum*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara

Emeklier, Bilgehan ve Ergün Nihal. (2010). Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik. *Bilge Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 59-85

Eraydın, Kıvılcım. (2015). *Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri*, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_01_2015.pdf, ss.1-22

EU Commission. (2001). *Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities

European Commission (2001). Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, İtalya

Ergin, Barış. *Petrol-Doğalgaz Savaşı*
<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/201410/24/petroldogalgaz-savasi>. Erişim: 18.01.2015

EIA. (2014, July 8). *Countries*. U.S: Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/>, Erişim: 02.04.2016

Forbes. (2012). Dünyanın en büyük 25 enerji şirketi
<http://www.virahaber.com/haber/dunyanin-en-buyuk-25-enerji-sirketi-25305.htm>. Erişim: 09.10.2015

Gareth, M.Winrow. (2005). Energy Security in the Black Sea-Caspian Region. *Perceptions*, Vol: 10, No: 3. Ss.1-14

Gaunson. A.B. (1984). Churchill, de Graulle, Spears and the Levant Affair, *The Historical Journal*, Cilt: 27, No: 3, ss. 697-713

Gazprom. <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=1280045&title=rus-gazpromun-k%C3%A2ri-446-milyar-dolar>. Erişim: 14.10.2015

Gazprom. Dünyanın en büyük 10 şirketi, <https://www.biliste.com/dunyanin-en-buyuk-10-petrol-sirketi/2/>, Erişim: 31.03.2016

Gas and oil production, *Gazprom*,

<http://www.gazprom.com/about/production/extraction/Gazprom>. Erişim: 15.05.2014.

Güney, Ateşoğlu Nurşin. (2014). *Kaya Petrolü ve Kaya Gazındaki Gelişmeler ABD'ye Neler Getirecek?*, <http://www.bilgesam.org/incele/1803/-kaya-petrolu-ve-kaya-gazindaki-gelismeler-abd#.Vvqa09KLTIU>. Erişim: 29.03.2016

Güntekin, Fikret. (2009). *Çok Uluslu İşletme ve Uluslararası İşletme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Gürün, Fethi. (2001). *Globalleşme ve Çok Uluslu Şirketlerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Gülcü, Yunus. (2010). *Isparta İlinde Doğal Gaz Kullanımını Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta

Gilpin, Robert (1981). *War and Change in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press

Hirst, Paul – Thompson, Grahame. (1998). *Küresellesme Sorgulanıyor*. (Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel). Ankara: Dost Kitabevi, ss.1-264

Hoogland, Eric.(1994). *Iran and Central Asia. Anoushiravan Ehteshami (Der.)*, From the Gulf to Central Asia, Players in the New Great Game, Exeter: The University of Exeter Press

Huntington, Samuel P. (1997). *Medeniyetler Çatışması*. (çev: M. Yılmaz) Ankara: Vadi Yayınları

H.R. 1152. (1999). US House of Representatives. Silk Road Strategy Act of 1999. 106th Congress.

http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=106_cong_bills&docid=f:h1152ih.txt.pdf, Erişim: 02.04.2006

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı). (2006). *World Energy Outlook (WEO)*, OECD/IEA, Paris: International Energy Agency

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı). (2010). *Energy Statistics*. http://www.iea.org/stats/pdf_graphs/29TPESPI.pdf. Erişim: 20.04.2015

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı). (2013). *World Energy Outlook 2012*. Paris: International Energy Agency

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı). (2013). *International Energy Outlook 2013*, U.S: Energy Information Agency, http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/nat_gas.pdf. Erişim: 23.05.2014

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı). (2014). *Energy Policies Beyond IEA Countries- Russia 2014*. <http://www.İea.org/countries/non-membercountries/russianfederation/>. Erişim

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı) (2014). https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO_2014_ES_English_WEB.pdf. Erişim: 29.04.2016

IEA (Uluslar arası Enerji Ajansı). (2013). *2012 sektör raporu*. https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/IEA_Annual_Report_publicversion.pdf. Ss.3-20. Erişim: 15.10.2015

İmer, Sencer. (2005). *Dünyada ve Türkiye’de Enerjinin Durumu ve Gelecekteki Gelişimi Hakkında Görüşler*. Kuzey Doğu Akdeniz Uluslararası Sempozyumu, ss. 2-9

İpek, Pınar. (2013). Enerji Güvenliğinde Orta Doğu Bölgesi’nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlâk” Bir Devrimin Yansımaları”. *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 50, ss. 10-24

İşcan, İsmail Hakkı. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 47-79

İran Ulusal Petrol Şirketi, Dünyanın en büyük 10 şirketi, <https://www.biliste.com/dunyanin-en-buyuk-10-petrol-sirketi/2/>, Erişim: 31.03.2016

Kabaalioğlu, Haluk. (1982). *Çok Uluslu İşletmeler Hukuku*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını

Kamalov, İlyas. (2009). Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar. *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21. Ss.13-21

Kamrava, Mehran (2004). Structural Impediments to Economic Globalization in the Middle East. *Middle East Policy*, Vol: 11, No: 4, ss. 96-112

Kar, Muhsin ve Arıkan, Harun (2003). *Avrupa Birliği Ortak Politika ve Türkiye*, İstanbul: Beta Yayınları, ss.4-65

Karacan, Ali Rıza (2007). *Çevre Ekonomisi ve Politikası, (Ekonomi, Politika, Uluslararası ve Ulusal Çevre Koruma Girişimleri)*. İzmir: Ege Üniversitesi İİBF Yayını

Karahasanoğlu, Mete Alpkan. (2012). *Rusya'nın Enerji Hatları ve Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon

Karadağ, Raif. (1990). *Petrol Fırtınası*, İstanbul: Divan Yayınları

Kaymakçı, Oğuz. (2013). Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye'deki Yansımaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 224-249

Kayrak, Sedide. (2011). *Rusya'nın Arap Baharına Bakışı. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*.

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1981:rusyanin-arap-baharina-bakisi&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136, Erişim: 12.01.2012

Kılıç, Muharrem. (2003). *Soysuzlar Mektebi Enderin ve Türklerin Kaderi*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları

Kazgan, Gülten. (2000). *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Keskin, M. Hakan (2008) *Stratejik Açıdan Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Uluslararası Güvenlik Sistemine Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İzmir

Kısacı, Sina. (2013). *Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi: Dış İlişkilerde Bir Ekonomik ve Siyasi Baskı Aracı mı?* Uluslararası Politika Akademisi <http://politikaakademisi.org/rusya-federasyonu-enerji-staretijisi-dis-iliskilerde-bir-ekonomik-ve-siyasi-baski-araci-mi/>. ?? Erişim: 11.10.2015

Krupp, Fred. (2014). Don't Just Drill, Baby-Drill Carefully, Foreign Affairs, Cilt: 93, No: 3, <http://www.cfr.org/energy-and-environment/dont-just-drill-baby-drill-carefully/p32905>, Erişim: 30.03.2016

Kıbaroğlu, Mustafa. (2004). *Enerji Kaynakları ve Ulaşım Yollarının Uluslararası Güvenliğe Etkileri, Dünya ve Türkiye'deki Enerji ve Su Kaynaklarının, Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri*, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi

Kocaoğlu, Mehmet. (1996). *Petro-Strateji*. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları

LIM, Ewe Ghee. (November 2001). Determinants of, and the Relation Between. Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature, *IMF Working Paper*, WP/01/175, ss.2-27

Lipschultz, Marc S. (2012). *Historic Opportunities from the Shale Gas Revolution*. New York: Kohlberg Kravis Roberts & Co. L.P.

Lukoil Oil Company. Erişim: <http://www.lukoil.com.tr/tr/cont.php?view=info-general>. 30.08.2009.

Mazarr, J. Michael (1999). *Global Trends 2005*. New York: St. Martin's Press

Mearsheimer, John. (2001). The Future of the American Pacifier. *Foreign Affairs*, Vol: 80, No: 5, ss. 46-61.

Mehdiyoun, Kamyar. (2000). Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea. *The American Journal of International Law*, Vol: 94, No: 1, ss.179-189.

Mearsheimer, John. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.

MGA (Milli Güvenlik Akademisi 54. Mdavimleri) (2003). *Enerji, Yer altı kaynakları ve Ulusal Güvenlik*. Ankara: Milli Güvenlik Akademisi Yayınları

Moskova Ticaret Müşavirliği. (2015). Rusya'nın Uluslararası Rezervleri 385 Milyar Dolara Geriledi. <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/>. Erişim: 03.04.2016

Murtezaoglu, Doğruç Merve. (2008). *Çok Uluslu Şirketler ve Finansal Raporlama Sorunları-Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mutlu, Esin Can. (1999). *Uluslararası İşletmecilik*. İstanbul: Beta Yayınları

http://iibf.sdu.edu.tr/dergi/files/2008_2_24.pdf, Erişim: 24.06. 2009.

Naturalgas.org. (2014, August 1). Naturalgas.org, <http://naturalgas.org/overview/resources/>

Nichol, Jim. (2014). Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests, *Congressional Research Service, Issue Brief for Congress*. Ss.1-83, <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33458.pdf>

Norton, Richard. (2000). *Orta Doğu Politikaları ve Güvenlik* (Çev. Ceylan Tokluoğlu). İstanbul: Büke Yayınları.

Ogan, Sinan. (2006). The Black Sea: New Arena For Global Competition, *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 5, No: 2. Ss.1-14.

Okşay, Suna. (1998). Çok Uluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi. *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, Sayı: 8, ss.1-30

Oliker, Olga and Shlapak, David A. (2005). *U.S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles*, Washington D.C.: Rand Corporation Project Air Force

Oviatt, Benjamin M.; – McDougall, Patricia Philli. (1994). Toward a Theory of International New Ventures. *Journal of International Business Studies*, Vol: 25, Issue: 1, ss. 45-64

Ören, Berkay. (2016). Enerji Raporu Exxon Mobil Corporation, <http://www.ekonomidunya.com/08-03-2016-enerji-raporu-exxon-mobil-corporation-xom/4364/>, Erişim: 31.03.2016

Öymen, Onur. (2000). *Geleceği Yakalamak*. İstanbul: Remzi Kitapevi

Özcan, Talha Erhan (2011). *Çok Uluslu Şirketlerde Stratejik Planlama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir Durmuş. (2002). Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler. *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:18. Ss.237-244.

Özel, Pınar. (2003). *Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. Ankara: DPT..

Özkan, Abdullah. (2006). *Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları

Özdan, Vedat. (2015). *2015 Yılında Petrol Fiyatları Ne Olur? Potansiyel Kriz Tehlikesi Ne?*, <http://topraksuenerji.org/?p=9330>. Erişim: 18.01.2015.

Özalp, İnan. (1976). *Çokuluslu İşletmelerin Yönetimi*, Ankara: Kalite Matbaası, 1976, ss.12-177.

Pala, Cenk. (2003). 21.yy Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye. *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 1, ss.5-37.

Palabıyık, Hamit., Yavaş, Hikmet. Aydın, Murat. (2010). *Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul*, Ankara: Usak Yayınları, ss.1-354.

Prugh, Thomas ve diğerleri. (2005). *Petrol Ekonomisini Değiştirmek, Dünyanın 2005 Durumu*. İstanbul: Tema Yayınları

Pamir, Necdet.(2005). Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler. *Stratejik Analiz*, Sayı: 68, ss.57-73, http://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf, Erişim: 16.10.2015.

Pena, Federico. (1998). *Amerika Birleşik Devletleri’nin Hazar Petrol Politikası*, Strateji- Politika, İstanbul: Harp Akademileri Basın Evi

Petro China. Dünyanın En Büyük 10 Petrol Şirketi, <https://www.biliste.com/dunyanin-en-buyuk-10-petrol-sirketi/2/>, Erişim: 31.03.2016

Petrol Krizi (2012). *1973-1974 Petrol Krizi*.

<http://x3notlar.blogspot.com.tr/2012/12/petrol-krizi.html>. Erişim: 06.11.2015.

Richards, Alan ve Waterbury, John. (1996). *A Political Economy of the Middle East*. Second Edition, Publisher: Westview Press, ss.8-419

Rick W. Griffin, Michael W. Pustay (2007). *International Business: A Managerial Perspective, Fifth Edition*, Prentice Hall, Pearson Education, Inc. Ss..3-23

Rosneft. <http://rostneft.ru/about/>. Erişim: 30.03.2016

Rostneftegaz. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı,
<http://minenergo.gov.ru/activity/oilgas/oilsector/neftedobycha/334.html>. Erişim:
30.08.2009.

Royal Dutch Shell. <http://www.shell.com.tr/aboutshell.html>, Erişim: 31.03.2016

Rumer, Eugene. (2002). Flashman's Revenge: Central Asia after September 11, *Strategic Forum*, Sayı: 195, ss.1-8

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2012). *Rusya Federasyonu Ülke Bülteni*, ss.2-29, <https://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2642>, Erişim: 30.03.2016

Russia, U.S. Energy Information Administration,
<http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/russia.pdf>. Erişim 05.06.2014

Satman, Abdurrahman. (2008). Dünya Enerji Kaynakları,
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=170:dunya-enerjikaynaklar&catid=131:enerji&Itemid=146. Erişim: 14.01.2011.

Saudi Aramco, Dünyanın en büyük 10 şirketi, <https://www.biliste.com/dunyanin-en-buyuk-10-petrol-sirketi/2/>, Erişim: 31.03.2016

Selby, Jan. (2005). Oil and Water: The Contrasting Anatomies of Resource Conflicts. *Government and Opposition*, Vol: 40, No: 2, ss. 200-224.

Sevim, Cenk. (2012). Küresel Enerji Politıği ve Enerji Güvenliği, *Journal Of Yaşar University*, Cilt: 7, Sayı: 26, İzmir, ss. 4378-4391.

Seyidoğlu, Halil. (1993). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama* (9.Basım). İstanbul: Güzem Yayınları.

Seyidoğlu, Halil. (1990). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (7. Basım). İstanbul: Güzem Yayınları.

Serdar, İskender (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış, *Jemsos. The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies*. Cilt: 1, No:1, Ss.14-38.

Shackmurove, Yochanan. (2004). Economic Development in the Middle East. *PIER Working Paper* 04-022, ss.1-37.

Sherman, Arthur. and Bohlander, George. (1992). *Managing Human Resources*, Verlag: Cincinnati. Ohio: College Division South Western Publishing

Sorli, Mirjam; Gleditsch, Nils Petter ve Strand, Havard. (2005). Why is There so Much Conflict in the Middle East. *Journal of Conflict Resolution*, Vol: 49, No: 1, ss. 141-165.

Stulberg, Adam. (2005). Moving Beyond the Great Game: The Geoeconomics of Russia's Influence in the Caspian Energy Bonanza. *Geopolitics*, Vol: 10, Issue: 1, ss.1-25.

Sülün, Dilara. (2005). Uluslar ötesi İşletmeler. İzmir Ticaret Odası, <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/76725962-594E-4515-BDCC0BDA11CBA745/4656/uluslarotesi.pdf>. Erişim: 06.04.2015.

Şahin, Kenan. (2006). Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu'nun G-8 Başkanlığı. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı: 20, ss.11-30, http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi_-sektorde-yasanan-gelismeler-verusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa. Erişim: 29.01.2015.

Şahbazov, İbrahim. (2015). *Rusya: Yaptırımların Kıskaçındaki Ülke*, SDE. http://customs.ru:8111/index2.php?option=com_content&view=article&id=19723:-2014-&catid=53:2011-01-24-16-29-43&Itemid=1981, Erişim: 30.03.2016

Şimşek, Feyyaz. (2014). *Rusya ve Hazar Bölgesi Enerji Görünümü*, sayı: 99, ss.4-5. http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT/1/Documents/E%C4%B0GM%20Periyodik%20Rapor/2014_99S_Dunya_Enerji_Gorunumu.pdf. Erişim: 14.06.2015. ss.4-5

Şatıroğlu, Kadir. (1986). *Çok Uluslu Şirketler Strüktürel ve Fonksiyonel Bir Evrim Yaklaşımı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Şirin, Nurettin; Kara, Suat ve Demir, Tamer M. (1997). *Kafkasya ve Orta Asya Petrollerinin Akdeniz'e Ulaştırılması ve NATO Güvenliğine Etkileri*, Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı

T.C. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu. (2011). *Linyit Sektör Raporu 2010*, Ankara, ss.1-25, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FSektor_Raporu_TKI_2010.pdf, Erişim: 30.03.2016

Tağraf, Hasan. (2002). Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss.33-47.

Tuğtan, Mehmet Ali. (2014). Güç, Anarşi ve Realizm. (Editör: Evren Balta). *Küresel Siyasete Giriş, "Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler"*. İstanbul: İletişim Yayınları. Ss.111-131.

Tomberg, Igor. (2005). *Caspian Basin And Central Asia-Outlook for Russia*. <http://sputniknews.com/analysis/20050329/39700738.html>, Erişim: 30.03.2016

Tallbot, Strobe. (2003). *The Russian Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. Newyork: Random House.

Taner, Derya. (2006). *Türkiye’de İletişim Tekeli ve Türk Telekomünikasyon A.Ş’nin Özelleştirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Tekin, Suat. (1988). *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*. İstanbul: YASED.

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Makine Mühendisleri Odası).
Yenilenebilir Enerji Kaynakları.

http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/9514e888b8f2aca_ek.pdf. Erişim:
10.11.2011.

Tonus, Özgür. (2012) *Genişleyen AB’nin Enerji Politikaları ve Türkiye*,
<http://www.uiportal.net/avrupa-birliginin-enerji-politikalari-ve-turkiye.html>. Erişim:
30.03.2016

Tuncer Hüner. (2009). *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, İstanbul.

TPAO (2011). Ankara: 2010 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. Ankara:
Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. Ss.1-25.
http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FSektor_Raporu_TPAO_2010.pdf. Erişim: 20.04.2015.

TPAO. (2013). 2012 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. Ankara: Türkiye
Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. Ss.1-19
<http://www.tpao.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/2012-sektor-rapor-mayis-tr.pdf>, Erişim:
02.04.2016

TPAO (2014). 2013 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. Ankara: Türkiye
Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. Ss.1-43.
<http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/2013-Yılı-Ham-Petrol-ve-Doğal-Gaz-Sektor-Raporu.pdf>. Erişim: 13.04.2015.

TPAO (2015). 2014 Yılı Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. Ankara: Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. Ss. 1-56.
http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FHP_DG_SEKTOR_RPR.pdf. Erişim: 13.03.2016.

Tunca, Mehmet Barış. (2009). *Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı, İstanbul.

Turan Aslıhan P. (2010). Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi, Bilge Strateji, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 43-72.

Turan Gökhan Turan (2011). *Rusya Federasyonu Petrol ve Doğal Gaz Sektörü'nün Rusya Ekonomisi'ndeki Yeri*, http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-petrol-ve-dogal-gaz-sektoru_nun-rusya-ekonomisi_nde-ki-yeri.tr.mfa. Erişim: 15.10.2015.

Ulaş, Dilber. (2008). AB'ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları, Ankara: *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, No: 2, ss.77-95.

Ulutaş Mahir. (2008). *Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu*, Cumhuriyet Enerji, Ankara: EMO Yayını

Ural, Abdullah. (2009). ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss.131-147.

UNDP (2011). *Arab Development Challenges Report 2011*, Kahire: UNDP, ss. 1-121.
http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/HDR/UNDP-ADCR_En-2012.pdf. Erişim: 18.10.2015.

Ünüvar, Ersegül B. (2007). Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı. *Stratejik Öngörü Dergisi*, TASAM Yayınları, Sayı: 1
http://tasam.org/trTR/Icerik/603/yeni_buyuk_oyun_hazar_bolgesinde_rekabet_ve_guvenlik_arayisi.

Üşümezsoy Şener ve Şen Şamil. (2003). *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, (2.Basım). İstanbul: İnkılâp Yayınevi, Ss.1-240

Vural, Zeliha. (2006). *Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikalarındaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

Wallerstein Immanuel. (1998). *Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir mi? Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Der. Anthony D.King, Çeviren: Gülcan Seçkin, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Wishnick, Elizabeth. (2003). *Growing U.S. Security Interests in Central Asia*. *Strategic Studies Institute*. <http://www.e11th-hour.org/archives/usinterest.pdf>. Erişim: 30.03.2006.

Waltz, Kenneth N., (1979). *Theory of International Relations*. Reading: Addison-Wesley.

Waltz, Kenneth N., (2000). Realist Thought and Neorealist Theory. Andrew Linklater (der.), *International Relations: Critical Concepts in Political Science*, Cilt: IV, *Loraon*, New York: Roulledge, ss.1521-1536.

Waltz, Kenneth. N. (2000) Structural Realism After the Cold War, *International Security*, Issue: 25, Volume: 1, ss.5-41.

Waltz, Kenneth N., (2001). *Man, The State and War: Theoretical Analysis*, Newyork: Colombia University Press.

White, Stephen. (2011). *Understanding Russian Politics*, Newyork: Cambridge University Press.

Winrow, Gareth M. (2005). Energy Security in the Black Sea-Caspian Region. *Perceptions*, Vol: 10, No: 3. Ss.1-14

Yatar, Yüksel. (2007) *Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yalvaç, Faruk. (1996).Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar, Atilla Eralp (der.), Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yalvaç, Faruk (2009). *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları

Yavuz, Celalettin. (2010) *Küresel Felaket-Enerji Güvenliği İkilemi ve Milli Güvenlik.*, Ankara: TÜRKSAM

Yılmaz, Sibel. (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yaban, Bahar. (2015). Exxon mobil Corporation,
<https://prezi.com/ahzqegwiktzn/exxon-mobil-corporation-ya-da-exxonmobil-amerikan-cok-ulusl/>, Erişim: 26.04.2016

Yılmaz, Sait. (2007). Karadeniz’de Değişen Dengeler ve Türkiye, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 15. Ss.45-66

Yüce, Çağrı Kürşat. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken Yayını

Yücel F. Behçet. (1994). *Enerji Ekonomisi* (Birinci Baskı). Ankara: Akay Ofset Matbaacılık.

Yücel, İsmail. (2004). *Jeopolitik Güç Oluşturma Kriterleri ve Milli Güç Açısından Türkiye’nin Değerlendirilmesi*. Coğrafyadan Güç Kazanabilme ve Türkiye. <http://www.ismailyucel.com.tr/makaleler/jeopolitik-guc-olusturma-kriterleri-ve-milli-guc-acisindanturkiyenin-degerlendirilmesi>. Erişim: 19.01.2011.

White. Stephen, (2011). *Understanding Russian Politics*. New York: Cambridge University Press

